

Ёшлар

ЎЗБЕКИСТОН ЛКСМ МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ ВА ЎЗБЕКИСТОН ССР ЁЗУВЧИЛАР СОЮЗИ ОРГАНИ

Бош редактор:
Омон МАТЖОН

Редакцион коллегия:

Саид АҲМАД,
Эркин АЪЗАМОВ,
Эркин ВОҲИДОВ,
Баҳодир ЖАЛОЛОВ,
Гулчеҳра ЖҲРАЕВА,
Андрей ДЕМЕНТЬЕВ,
Олимжон ИСМОИЛОВ,
Фёдор КАМОЛОВ,
Муроджон МАНСУРОВ
(бош редактор ўринбосари),
Насриддин МУҲАММАДИЕВ
(масъул секретарь),
Хайриддин СУЛТОНОВ,
Худойберди ТҲТАБОЕВ,
Шароф УБАЙДУЛЛАЕВ,
Улмамбет ХҲЖАНАЗАРОВ,
Урие ЭДЕМОВА,
Ўткир ҲОШИМОВ.

ОЙЛИК
АДАБИЙ-
БАДИИЙ,
ИЖТИМОИЙ-
СИЕСИЙ
ЖУРНАЛ

(46)

1985

ЙИЛ,

ОКТАБРЬ

10

ТОШКЕНТ
«Ёш гвардия» нашриёти

Одил Еқубов

Умидимиз катта

Мен бадий ижод ҳақида, хусусан ёшлар ижоди тўғрисида ўйлаган чоғларимда ҳамиша табиатни эслайман. Табиат ҳар доим ўзгариб, янгиланиб тургани каби, қиш баҳор билан, баҳор ёз билан алмашиб тургани каби, эски дарахтлар ўрнига ёш ниҳоллар униб чиққани каби адабиёт ҳам доим ўзгариб, янгиланиб турмоғи даркор. Албатта, адабиётдаги «дарахтлар», яъни улкан ёзувчи ва шоирлар, агар уларнинг илдизи чуқур, ижодлари чинордай бақувват бўлса, табиат дарахтларидан фарқли ўлароқ, халқ дилида абадул абад яшамоғи мумкин. Лекин бундан қатъи назар, ҳар бир катта адабиёт, ҳамиша, ҳар доим ўз ниҳолларини етказди, уларни авайлаб, эъозлаб парвариш қилади ва илдизи бақувват, улкан дарахтларга айлантиради. Энг муҳими бу ниҳоллар берадиган меванинг таъми ва мазаси ўзгача, аксар ҳолларда яхшироқ ва ширинроқ бўлгани каби ёш адиблар яратадиган асарларнинг ҳам таъми ва мазаси бошқача, яъни, ўзига хос, бетакрор томонлари бўлмоғи лозим. Бу боқий санъат талабидир. Акс ҳолда адабиёт ва санъатда ижод қилишнинг, авлодлар эса алмашиб туришининг зарурати бўлмайди.

Ҳўш, бугун ўзбек адабиётида қалам тебратаётган ёш носирлар ижоди санъатнинг мана шу ўзгармас талаби ва қатъий қонунига жавоб берадимиз? Ешларимиз орасида ўзига хос йўл тутган, ўз мавзуси, ўз дарди, ўзига хос овози, ўз услубини яратган ёки, ҳали яратмаса ҳам, шунга интилаётган ёзувчиларимиз борми? Соддароқ қилиб айтганда, халқнинг тилида ва дилида юрган гапларни топиб айтишга қодир бўлган чин истеъдодлар борми? Шубҳасиз бор. Бизнинг бахтимизга бундай истеъдодлар оз эмас.

Мен бу гапларни ёзишга ёздиму, кейин бир нафас ўйлиниб қолдим. Масала шундаки, каминага ўхшаган ёши бир жойга бориб қолган адиблар ёшлар ҳақида гапирганда ниҳоятда эҳтиёт бўлмоқлари зарур. Йўқ, гап ёшлар тўғрисида яхши гап айтишдан ҳадиксирашда ёки қилган «прогноз»ингизнинг нотўғри чиқиб қолишдан чўчишда эмас. Мен бу масалада бирор истеъдодли ёш ёзувчи ҳақида яхши фикр айтишдан

эмас, аксинча, бирор истеъдодли ёш адибни «унутиб» қўйишдан кўпроқ чўчийман. Чунки мен ёшлар яратаётган ҳамма асарларни муттасил ўқиб боряпман, уларни яхши биламан, дея олмайман. Бошқаларга ўхшаб мен ҳам кўпроқ тилга тушган асарларни қидираман, биринчи навбатда шуларни ўқийман. Аллақачон тилга тушган ёшларимиз ҳақида гап кетганда эса, гарчи мен айтмоқчи бўлган фикрлар янгиллик бўлмаса ҳам, аввалам бор, Тоғай Мурод ҳақида гапиришни истардим. Тоғай Мурод, ҳеч муболағасиз, юқорида айтганимдек, адабиётимизга ўз мавзуси, ўз овози, ўз услуби билан кириб келган ўзига хос ёзувчи. У адабиётимизга бошқа адибларнинг, хусусан, бошқа ёш ёзувчиларнинг қаҳрамонларига мутлақо ўхшамайдиган одамларни олиб кирди. Бу одамлар бир қарашда жўнроқ ҳам туюлади, бироқ аслини олганда улар ниҳоятда оқ кўнгил, пок, содда, мард, танти, одил одамлар. Шу боис, Тоғай Мурод қиссаларининг илк саҳифаларида бироз жўнроқ туюлган бу одамлар сал ўтмасданоқ сизни ўзларига ром этиб олади, улар сизга ўз ёр-биродарингиз, опасингилларингиздек яқин бўлиб қолади, уларнинг қувончи сизнинг қувончингиз, дардлари сизнинг дардларингизга айланиб кетади.

Худди шу ёки шунга ўхшаш гапларни Хайриддин Султонов, Мурод Муҳаммад Дўст, Эркин Аъзамов ва яна бир қанча ёшлар ҳақида ҳам айтиш мумкин. Улар ҳам адабиётимизга ўз мавзулари, ўз қаҳрамонлари, дарду қувончлари билан кириб келишди. Шунинг учун ҳам улар яратган асарлар тилга тушяпти.

Бу ёзувчилар қаторига мен сўнгги йилларда кўриниб қолган бир неча ёш адибларни, жумладан, Гаффор Ҳотамов билан Абулқосим Мамарасуловни, Алишер Ибодинов билан Хуршид Дўстмуҳамедовни кўшишни истардим. Булардан ҳам умидимиз катта. Мен истеъдодли ёшларимиз ижодини мамнуният билан қувониб кузатарканман, кўнглимдаги битта истакни айтмай иложим йўқ, бу ҳам бўлса, улар учун катта асар, катта мавзу, катта гаплар айтиш мавриди келди. «Катта» деганда мен ёстиқдай-ёстиқдай романлар эмас (менинг сезишимча ҳажми катта асарлар даври ўтди ёки, ҳар қалай, ўтапти), балки катта дард, катта қувонч билан яшаётган катта одамларни назарда тутяпман. Зотан, ёзувчининг граждонлик бурчи деб мен шуни тушунаман ва бу йўлда ёш укаларимга улкан ижодий зафарлар тилайман.

Абдулла
Орипов

Виждоний бурч

Областаримизга қилган сафарда нуруний бир мўй-сафид билан суҳбатлашиб қолдим. Кўпни кўрган бу отахон ўзининг ёшлик-оловлик йилларини хотирларкан, айни вақтда, ўзига набира қаторидаги ҳозирги авлод ҳақида катта меҳру муҳаббат билан гаприб қолди: «Ватанимиз чегараларини қўриқлаётган ҳам, коинотга йўл очаётган ҳам, завод-фабрикаларда, колхоз-совхозларда тер тўкиб меҳнат қилаётган, илм сирларини очишга интилаётган ҳам шулар эмасми!.. Ҳозирги ёшлар ҳар жиҳатдан тез балоғатга етаяпти. Шу маънода кичкинтой болакайга ҳам ўринли-ўринсиз танбеҳ беришга чўчийсан, киши. Зеро сал ўтмай улғайиб, айтган гапларингни юзингга солиши мумкин».

Уша оқсоқол айтган гапларнинг бир нуқтаси хаёлимга қаттиқ ўрнашди. Яъни, ҳозирги ёшларнинг барвақт балоғатга етиши... Ушбу хулосани адабий авлодга ҳам дадиллик билан татбиқ этиш мумкин. Бу куннинг ёш адиби сайёрамизнинг исталган бурчагида пайдо бўлган асарлардан ҳали уларнинг бўёғи қуримасданоқ хабардор бўлади, ўз меҳру муҳаббатини минглаб йиллар олдин ўтган аجدодига изҳор эта олади.

Биргина кейинги съезддан буён ўтган давр оралиғида адабий хирмонимизни чамалаб қарасак, унда ёшларнинг улуши ҳам салмоқли эканига амин бўламиз.

Шу кейинги беш йил орасида проза жанри ёш ижодкорлар ҳисобига анчагина бойиди. Ёшларнинг кўпгина асарлари республикамиздагина эмас, балки иттифоқ миқёсида ҳам танилиб бораётир.

Қисқа бу мақолада уларнинг барчасини номма-ном айтиб ўтиш имкони йўқ. Зукко китобхонларимиз буларнинг барчасидан яхши хабардордирлар.

Бугунги адабиётимизнинг бошқа жанрлари хусусида ҳам шу гапни айтиш мумкин. Шеърят ёшликка хос фазилатдир. Кейинги йилларда шоирларимиз сафи ҳам тўхтовсиз бойиб бораётганлиги барчага аён. Уларга хос муҳим фазилат — шеърларида ёшлик жўшқинлиги барқ уриб туриши, ҳаётда учраб турадиган манфий ҳодисаларга нисбатан муросасизлик ва фалсафий теранликка интилиш, деб ҳисоблаш мумкин. Афсуски, бошқа кўпгина жанрларда ёшларнинг ҳиссаси ҳақида катта қониқиш билан сўзлаш қийин. Айниқса, жамият ҳаётига актив аралаша оладиган жанр ҳисобланмиш очерк ва публицистика соҳасида ёш ижодкорларимиз етарли шижоат кўрсатмаётирлар. Ҳолбуки, бизнинг югурик вақту замонимиз ижодкорлардан ҳамиша шайлиқни, чапдастлиқни талаб этади. Партияимизнинг адабиёт олдига қўяётган талаби ҳам шу. Асримиз ғоявий қурашлар ғоятда қизган аср бўлиб тарихга киряётир. Ёш ижодкорларимиз бунни ҳамиша теран ҳис қилмоқлари керак. Асарларимизда баддий шакл изланишлари интиҳо билмаслиги мумкин, бироқ совет адибининг ғоявий нуқтаи назари ҳамиша собитлигича қолади. Тарих ҳодисаларига синфий нуқтаи назардан қараш, соғлом гуманизм, олижаноблик, дўстлик туйғуларини тараннум этиш — бугунги ёш ижодкорларимизнинг ҳам актуал вазифаларидан ҳисобланади. Карл Маркс «Тарбиячининг ўзи тарбияланган бўлмоғи керак», деб уқтирган эди. Ёш ижодкорларимиз ҳақида гапирганда ушбу тилақни ҳам мустасно қилмаслик керак...

Ўзбекистон ёзувчилари, каттаю кичик ижодкорлар ўзларининг навбатдаги IX съездларини қарши олаётирлар. Тўхфаларимиз катта, режаларимиз эса ундан ҳам улўғ. Оташын замонамизга, меҳнатсевар, зуқко халқимизга муносиб асарлар яратиш барчамизнинг виждоний бурчимиздир.

Жамол Камол

Оқибат

Бу йўлда учратиб, кўрдилар мени,
Ҳар кимки учради йўлда, кўрдим мен.
Башарий имонинг бутунми, яъни
Оқибатинг борми, дея сўрдим мен.

Оқибат йўлига тикиб гаровлар,
Ютқиздим, ютиб ҳам ютмадим унча.
Оқибат кўрсатди менга бировлар
Иш битиб, эшаги сувдан ўтгунча...

Ва лекин, эй кўнглим, унутма зинҳор,
Унутма, бу дунё — тошу тарозу:
Тошу тарозу бор, эл бор, улус бор,
Шундан бошқасини айлама орзу.

Одамлар учрайди, юзлари шувут,
Кадамга ўлаб босар қарични.
Шуларнинг шаънига ёғдирмасми юрт:
«Оқибатинг қурсин!» деган қарғишни.

Агар қўйиб берсанг, бировлар илдам —
Юртини нафсига айлағай фидо.
Шуларнинг шаънига эмасми ҳар дам:
«Оқибатинг куйсин!» деган бир нидо...

Халқ кечар, ҳикмати кечмас жаҳондан,
Шундоқ бўлиб келган азалдан-азал.
Баъзан оқибатсиз дўсту ёрондан
Оқибатли рақиб минг бора афзал.

Келар асрлардан мардона бир сас:
Тоғлар бу дунёда турғуси абад.
Шу мовий самода юлдузлар сўнмас,
Халқнинг юрагида яшар оқибат!..

Кўнглим, сен шуларни унутма зинҳор,
Унутма, бу дунё — тошу тарозу.
Тошу тарозу бор, эл бор, улус бор,
Шундан бошқасини айлама орзу...

«Учар тарелкалар»

Мовий сайёрамиз бошида бирдай
Қуёш чарақлайди, юлдузлар шайдо.
Яна... гоҳ кўриниб, гоҳи кўринмай,
Учар тарелкалар бўлишар пайдо...

Ҳар гал шу хабардан дунё энтиқар,
Энтиқиб, фалакка кўз тикар муштоқ.
Қитъалар, ўлкалар кўкка кўз тикар,
Шовур-шувур бўлиб кетар ҳамма ёқ...

Мен ҳам тикиламан самоларга лол,
Кўксимда ҳаяжон, ҳадик ва севинч.
«Кўриниб қолмасми?» деган бир хаёл,
«Кўриниб қол т-я...» деган бир илинж...

Кечалар ётаман кўкка термулиб,
Ёғар кипригимга шаффоф ёғдулар.
Шунда коинотнинг элчиси бўлиб,
Хузуримга тушиб келишар... улар.

Улар киришади соядай бесас,
Мунис ва мунаввар қиёфаларда.
Улар яқинлашар... орамизда, бас,
Бир қадам қолади ва мовий парда...

Кўлимни чўзаман, титрайман нега?
Кўксимдан отилар бўғиқ бир фиғон..
Қисмат муҳр босган ўша пардага
Қачон қўлинг етар, жафокаш инсон!..

Дунёга келганда ожиз эдинг сен,
Яна сийламишиди тақдир тошбағир.
Кўз очган чоғингда ёлғиз эдинг сен,
Қадам босганда ҳам якка бир сағир.

Дунёга боқдингу саволга тушдинг,
Кўрдинг шу жаҳонни кўрқинч ва холи.
Уша кун бир ажиб хаёлга тушдинг,
Юрагингга тушди тангри хаёли...

Меҳнатми-машаққат, дўзахми-маҳшар,
Унинг номи билан топдинг тасалло.
Улғайиб, тангрини тарк этдинг, башар,
Сени ҳам гўёки тарк этди оллоҳ.

Энди бу дунёда тилинг бурродир,
Жаҳон йўлларида ўз-ўзингга бош.
Сен кўтарган чангдан осмон хирадир,
Сен кўтарган чангдан тийрадир қуёш.

Кўкка нарвон қўйиб, юлдузни уздинг,
Сеҳрлар, амаллар қўлларингда жам.
Билмадим, дунёни буздингми, туздинг,
Бу кун иродангда не зоҳир, одам?!

Кўлинг қон тўкишдан чарчамас сира,
Ўз-ўзингга ганим, ўз-ўзингга ёв...
Шунчалар мағрифат, билим, мафкура —
Наҳот чеколмаса йўлларингга ғов?

Шунинг-чун мен бугун кўкка қарайман,
Шунинг-чун фалакка термуламан жим.
Юлдузлар, самолар, сиздан сўрайман,
Қайда, деб самовий биродарларим?

Менинг оғаларим, айтинг, қайдасиз?
Башар ёлғиз, деган гаплар — афсона.
Қайси юлдуздасиз, қайси ойдасиз,
Қайси қиёфада, ким бўлманг яна —

Фалак элчилари, ҳакамлар, келинг,
Ташвиш, талвасалар топсинлар абас.
Якка яшайверсин самолар лекин,
Одамзодни ёлғиз қолдириб бўлмас...

Тушунтириш хати

Тушунтириш хати ёздим мен бугун,
Яна ишга солдим эски ҳунарни,
Тушуниксиз сўзлар билан бус-бутун
Тушунтирмоқ бўлдим бир нималарни...

Бошлигим тикилиб қаради менга,
Тушунтириш тайёр — кетмайди зўрлик.
Бир нима демади... У ҳам бировга
Тушунтириш хати ёзади, шўрлик!..

Энди шу нуктани мушоҳада қил,
Одам боласига тутмагил осон.
Эҳтимол, юз мингдир, балки миллион йил
Тушунтириш хати ёзади инсон...

Олис авлодларга айлаб хитоблар,
Тошларга хат чекди одамзод насли.
Бугунги газета, журнал, китоблар
Тушунтириш хати эмасми асли?

Биз хатга сўяниб яшаймиз тамом,
Таяниб турфа сўз, ибораларга.
Тушунтириш хати ёзамиз давом
Не-не маҳкамалар, идораларга.

Нутқлар сўзлаймиз жўшқин, жангари,
Мажлислар юкидан эгилар бу тан.

Мажлис, музокара, йиғинлар бари
Тушунтириш хати эмасми зотан?

Тушунтириш хати ҳар хил аталар,
Салмоғига қараб этилар тақдир.
Ҳукуматлар ёзган турли ноталар
Тушунтириш хати бўлмай, нимадир?

Тушунтириш хати тарқатар дунё,
Ортиб кемаларга, тайёраларга.
Тушунтириш хати жўнатдик ҳатто
Олис юлдузларга, сайёраларга...

Хуллас, шу нуктани мушоҳада қил,
Одам боласига тутмагил осон.
Эҳтимол, минг йилдир, балки миллион йил
Тушунтириш хати ёзади инсон...

Қоғоз қоралайда, битади нома,
Лекин сен башарнинг аҳволига боқ:
Шунча тушунтириш, битим, шартнома,
Шунча ишончсизлик, адоват, нифоқ...

Энди бу ёққа бур гапнинг ровини,
Эллар, элатларни қўя тур бир дам.
Шунча тушунтириб, бир-бировини
Тушуниб етдим иккита одам?..

Мен қайрилиб боқсам аجدодларимга,
Улар тушунтирмоқ бўлишар бирдек...
Мен шеър ёзаялман авлодларимга,
Тушунтириш хати ёзаман, демак.

Эй, шарафли наслим, мана, шеърим шай,
Майлига, айла ё айлама шафқат,
Дунёни тушуниб, тушунтиролмай
Ўтган шоирингни маъзур тут фақат...

Айтилмас сир

Айтилмас сир экан, дўстларим, дунё,
Айтилса, сирлиги топаркан барҳам.
Дўстимга сиримни сўйладим ногоҳ,
Магар айтиб қўйдим душманимга ҳам...

Айтган гапим бўлди ўзимга ганим,
Бирмас, икки карра бағримга ботди.
Уқ қилиб отганди аввал душманим,
Кейин уни дўстим тўп қилиб отди...

Рассомга

Зўр бўлсанг, ҳаёнинг тасвирини чиз,
Кейин, андишанинг сувратини сол.
Бусиз сенга исм берган бу элнинг
Қалбини қоғозга кўчирмоқ маҳол.

Юксалиб туради бошингда осмон,
Боқиб, етолмайсан унга кўз билан.
Сен-ку сувратини чизолмай, ҳайрон,
Айтиб беролмадим мен ҳам сўз билан...

Уктам Усмонов

Қисмат

Иккинчи қисм

13

Саттор отадан ёлғиз ўғил эди. Турдибой ака колхозда мол боқарди, уруш бошланган куннинг эртасигаёқ уни хизматга чақиришди; ярим йилдан кейин қора хат келди. Бу шум хабардан сал олдин (бахтсизлик келса — бошлашиб келади!) Сатторнинг онаси вафот этган эди. Шу-шу, тўрт ярим яшар Саттор олтмишдан ошган бувиси — Рузвон аянинг қўлида қолди... Буларнинг бари Саттор кейинроқ — улғайган пайтида бувисининг ва қариндош-уруғлар, кўни-кўшнилариинг гапидан тушунди. Рузвон ая ҳайхотдек ҳовлида бир ўзи яшарди. Сатторжонни қўлидан келганча асраб-авайлаб ўстирди. Саттор бувисини «ойи» деб катта бўлди. Буни ҳам у кейинроқ англади.

Рузвон ая уруш йилларида боғчада кир ҳам ювган, далада кетмон ҳам чопган, тоғдан дўлана териб келиб бозор-ўчарга ҳам юрган, фермада молхона тозалаган... Саттор миттигина бўлиб бувисининг кетидан эргашгани эргашган эди. Қаҳратон қишда бувиси уни якка қолдиришга кўнгли бўлмай, кўсак чувишга ҳам бирга олиб кетарди; кампир фонус кўтарганча, тирикчилик ташвишини ўйлаб, изғирин кўчада неварасини етаклаб жўнаркан, Саттор, гўдак эмасми, бувисининг эски махсисига галма-гал лип-лип тушаётган фонус ёруғини томоша қилиб бсрарди... Соёлиқ қишлоғининг Саттор кўрмаган, билмаган жойи кам эди. Уларнинг уйи Ачияксоёнинг лабида, шундоқ тепалик ёнбағрида эди. Саттор мактабдан келиши билан тоқчадаги қуроқ дастурхонни очардию бир бурда зоғорами ёки арпа нони ми оларди-да, ҳовлиларидаги тутга тармашарди. Нақ

бармоқдек-бармоқдек келадиган оппоқ, ширали балхи тут шунақанги тотли бўлардики, бирпасда Сатторнинг лаблари, билакларининг орқасини шира босарди. Бир хил пайтда Саттор қорни очлигидан шоша-пиша кафтлаб ер эди; кейин ижирғаниб туфлаб ташларди, чунки чумолилари ҳам қўшиб еб юборган бўларди; нордон, қўланса таъмдан анча вақт кўнгли айниб юрарди...

Кечалари бувиси супага жой соларди; Сатторжонни «ота-онасига насиб этмаган кўзичоққинам-а» дея елкасига қоқиб ухлатарди, кейин ўзидан-ўзи алламаҳалгача пиқ-пиқ йиғлаб ётарди. Саттор баъзан бошини кўрпага буркаганча бувисининг йиғлаётганини сезарди-ю, «Нега йиғлаяпсиз?» дейишга ботинмасди. Мабодо дадасидан гап чиқиб қолгудек бўлса... то Искандар деган жойгача елкасига миниб кетганини эслар эди. Ушанда у жажжи қўлчалари билан дадасининг кўзларини беркитиб, қулоқларини чимчилаб, товонлари билан дадасининг бақувват кўкрагига гурс-гурс тепиб борган эди... Ёнида ойиси ҳам бор эди. Лекин ойиси негадир тўхтамай йиғлаб борган эди.

...Саттор бир-бирига ўхшаган турнақатор қизил вагонлари, пиш-пиш дея дам қайтариб турган қора паровозни биринчи кўриши эди. У баҳайбат «махлуқ»қа, бу қадар тумонот одамга ҳайрон бўлиб тикилиб қолди. Станцияга етиб боришлари билан дадаси Сатторни елкасидан туширди-да, етаклаб кетди. Саттор юргиси келмай, яна минаман деб хархаша қилди. Шунда бирдан ойисининг жаҳли чиқиб, юзи, елкаларини ўйиб-ўйиб чимчилаб олди, Саттор чидаёлмай додлади. Ушанда дадаси ёнига тушиб, «Нега урасан болани!» деб койиган эди ойисини... Охири Турдивой ака ҳам ҳамма қатори қизил вагонлардан бирига чиқиб, жойлашди. Ана энди кўрсангиз эди ойисининг ўкиришини! Худди шуни кутиб тургандай, бошқа аёллар ҳам уввос кўтаришди. Қаёққа қараса йиғлаган одамларга дуч

келгани учунми, Саттор бирдан кўрқиб кетди, ойисининг пинжиги тикилиб олди...

Паровоз бир қичқириб силтанди, кейин вагонлар жимгина силжий бошлади. Дадаси очиқ эшикдан гурс этиб сакраб тушдию югура келиб Сатторни бағрига босди ва азод кўтариб юзларидан чўлпилла-тиб ўпди; кейин одамларга ҳам қарамай, ойисини қучоқлаб олди ва «йиғлама, мен келаман, йиғлама... Сатторга, онамга эҳтиёт бўл... Мана кўрасан, тут пишиғида келаман» деганча, югуриб яна вагонга тармашиб чиқди. То поезд муюлишга ўтиб кўздан ғойиб бўлмагунча вагонга осилиб, жонҳолатда қўл силкиб кетди...

Ойиси йиғлаб-йиғлаб, Сатторни етаклаганча қишлоққа қайтишди. Машина ҳам, арава ҳам учрамади; ўн чақирим йўлни тунда пиёда босишди. Чирчиқ кўпригидан ўтиб, Ёмонжар йўлига бурилишганда, ойиси кўкрагини ушлаб, бир ерда анча ўтириб қолди, ўқчиб-ўқчиб йўталди. Саттор ойисининг қоронғидан ҳам кўрқмай, бемалол харсанг устида ўтирганига ҳайрон бўлиб, «дадам поездда кетмаганда-ку, елкасига миниб, от қилиб чиқардим» дея ўйлаб қўйди... Охири секин йўлга тушишди. Саттор хира ойдинда тошга қоқилиб, яланг оёқ бўлгани учун бош бармоғининг тирноғи кўчиб, тирқираб қонади. У оғриққа чидаёлмай тун бағрида дод солиб йиғлади. Ойиси юз-кўзларидан ўпиб, бошини силаб, анча вақт овутиб ўтирди. Кейин уни опичиб йўлга тушди. Саттор ўнг юзини ойисининг курагига қўйиб бораркан, хўштатка ўхшаган қандайдир овоз эшитилди. Сатторга жуда қизиқ туюлди. У ҳарс-ҳарс нафас олаётган ойисига баттар ёпишар, хириллаган хўштатка қулоқ солар, аммо ўзи эса ерга тушиб юргиси келмас эди. Бир маромда силкиниб кетаркан, охири Саттор ухлаб қолди... Бир маҳал зим-зиё тунда ойиси уни елкасидан тушираётганда уйғонди. «Зилдай қилиб опичлаб келганингизга бало борми?! Ўзи юрарди-ку, касал одам...» Гапирган — бувиси эди. Саттор уйку аралаш яна ойисининг йўталани эшитди...

Кейин Саттор бир кун кутди дадасини, икки кун, уч, тўрт кун кутди, бир ой, ярим йил кутди... Дадасидан эса дарак йўқ. Ойисидан сўраса, «келади, албатта келади даданг» деб жавоб беради. Бора-бора Саттор ойисининг гапига ишонмай қўйди. Агар дадаси станцияда «Келаман!» демаганида-ку, аллақачон умидини узган бўларди. Аммо дадаси «келаман» деган! Шу боисдан ҳам Саттор дадасини кутишдан сира чарчамайди. Ҳар куни тут дархатига чиқади-да, ўзини тут еяётган қилиб кўрсатиб, дадаси кетган гузар йўлга қарайди. Ҳў, анови кўприкчадан ўтишгандан сўнг дадаси Сатторни даст кўтариб, биқинини қитиқлаб, елкасига миндириб олган эди. То поездга етгунларича ҳам ерга тушмади у ўшанда... Саттор дадасини соғинганидан соатлаб ўтиради тут шохида. Узоқдан кўринган одамларга аввал умид билан, кейин қовоғи уюлиб қарайди. Кеч кириб кетади ҳамки у тутдан тушмайди: кутиб ўтираверади. Фақат, ойиси ёки бувиси «Саттор қани-я?» деб қидириб қолганларидеганина тут баргларини штирлатганча индамай ерга тушиб келади. Улар жеркиб «Ажинага ўхшаб нима қилаётувдинг?» дейишса ҳам, нима учун ўтирганини айтмайди. Атайлаб айтмайди. Дадаси келганда ҳаммасини биратўла айтмоқчи. Бувиси ҳам, ойиси ҳам кап-катта одам-у, аммо унинг тут устида нимага ўтирганини билишмайди. Шуниси қизиқ! Дадаси қайтгач, ҳаммасини биратўла айтиб,

уларни бир ҳайрон қолдирмоқчи. Дадасининг ваъдасини эслатмоқчи...

Айниқса, қиш кунлари ойисининг йўтали хуруж қилди. Лекин энди у илгаридека бўғилиб-бўғилиб, қаттиқ йўталмайди, калта-калта, енгил йўталади, нуқул кўкрагини ушлайди. Сатторни чақириб, ҳеч нарса демай, худди хаёли қочгандай унга узоқ вақт тикилиб қолади, кейин: «Бор... йигит бўп қопсан, болам, энди кўрқмайман», дея чиқариб юборади. Бир кун нимаям бўлдию бувиси «Ойинг касал, кўзичоғим... тезроқ улғая қолсанг эди...» деб зорланиб қўйди ўзича. Бир кеча уйдаги дўпир-дўпирдан уйғониб кетди. Қараса: ёнида бувиси йўқ, ойиси ётган нариги уйдан ғўнғир-ғўнғир овоз эшитилляпти. Кейин ўша уйдан чаккасини ушлаганча тоғаси чиқиб келди. Саттор «ие, тоғам қачон келувдилар» дея ҳайрон бўлди, аммо тоғаси шундоқ ёнидан ўтса ҳам унга қайрилиб қарамади. Эшик ғийт этиб очилиб, хонадан ўпкасини тутолмай йиғлаб бувиси чиқди. Сатторни бағрига босиб, ойиси ётган уйга ўғринча қаради ва:

— Ойинг ухлаб қолди, сен кирма, хўпми? — деяётган вақтида тоғасининг хотини Бувисора кеннойи ҳам ичкаридан чиқиб келди-да, қизарган кўзларини рўмолининг учи билан артаркан, Саттор-жоннинг бошини силади. Бувига қараб:

— Кўрсатиш керак қайтага, қуда хола! — деди нариги хонага имо қилиб. — Кўрсин, шунда кўнгли қолади. «Қани-қани»лаб одамни куйдириб юборади ҳали.

Бувиси «уҳ» деб кўзёшини артди-да, Сатторни етаклаб нариги уйга олиб кирди. Ўзидан-ўзи Сатторнинг юраги дукурлаб кетди. Эшикдан кириши билан ойисининг бу гал бошқача ётганини сезди ва бувисининг «Ана, кўр, кўзичоғим, ойинг ухлаб қолди, энди уйғонмайди, ухлаб қолди» деган сўзларини эшитдию ўнграб юборди. Тоғасининг хотини «Мана, кўргин, ойинг ухлаб ётибди» деганча унинг жажжи қўлларини ушлаб, ойисининг пешонасига босди. Саттор худди қўли музга теккандай сесканиб тушди, қўлини тортиб олиб, кўчага отилди...

Энди Саттор дадасини баттар соғинч билан кута бошлади; бу ёқда ҳадемай яна кўклам келди; Саттор одати бўйича ҳовлидаги тутга чиқиб олади-да, йўлга қарайди. Кимсасиз йўлни кўргани сари юраги сиқилади. Кута-кута яна куз, ундан кейин қиш тушди. Қаҳратон қиш! Сатторнинг кийимлари анча юпун эди; дадасининг ишга киядиган эски панталогини бувиси у ёқ-бу ёғини тўғрилаб, чопон қилиб берди... Амал-тақал билан, очлик-тўқлик билан бу қиш ҳам ўтди. Эрта кўкламда бувиси армиядан бир хат олдию қўшни бола чиқиб ўқиб берганда «Вой-дод!» дея қичқирганча ҳушини йўқотди... Таниш-билиш, қариндош-уруғлар яна йиғилиб, уч кун йиғи-сиғи бўлди. Нима юз берганини Сатторга ҳеч ким айтмади, ўзи сўрашга эса кўрқди. Бувиси худди ойиси ўлгандагидек бошдан-оёқ кўк кийимга ўраниб олди. Шунда ҳам барибир Саттор дадасини кутишдан чарчамасди. Ҳар куни, ҳар дақиқа кутарди.

Унинг бу балалик умиди биринчи синфга борганда кутилмаганда чилпарчин бўлди. Танаффус пайтида партадоши Шокир тўполончи билан уришиб қолдию... Шокир кучлироқ бўлгани учун бир чалишда уни ағдариб йиқитди ва то узоқдан ўқитувчилари кўринмагунча тупроққа булғалаб турди. Икки-учта бошқа синфдошлари ҳам Шокирнинг ёнига тушиб, ҳадеганда ўрнидан турмоқчи бўлиб кучанаётган Сатторнинг устидан кулишиб, уни майна қилишди.

Саттор — унча-мунчага бўш келмайдиган бола, ўрнидан тургач, бирдан ўпкаси тўлиб йиғлаб юборди ва кўзёшларини тупроққа қоришган кафтлари билан артаркан:

— Ҳали дадам келсин, қараб тур! — деди хиринг-хиринг кулаётган Шокирга ғазабнок тикилиб.

Ўқитувчи болалар ўртасидаги жанжални сезмади шекилли, бинога кириб кетди; Шокир яна ҳезланиб, муштини Сатторнинг бурнига тираб:

— Нима-а?! — деди ва чап қўли билан биқинига туртди. — Дадангга айтиб берасанми? Даданг ўлган-ку!

Шунда Саттор бамисоли қутуриб кетди, Шокирнинг юзига чанг солиб, калласига муштлай бошлади. Шокир зўрға қочиб қутулди...

Уша куни мактабдан қайтгач, Саттор бир бурда зоғора учириб олди-да, тутга чиқди. Зоғорани оз-оздан уқалаб оғзига соларкан, яна кимсасиз йўлга тикилиб қолди. Дадаси уни ҳў анови кўприкчадан ўтишганда елкасига миндириб олганини эсларкан, зоғора ушоқлари томоғидан ўтмай, қаттиқ ютинди. Хўрлиги келиб пиқ-пиқ йиғлаб юборди... Тут устида кўп ўтирди. Кейин тушиб, ичкари уйга кирди-да, токча тепасига илиб қўйилган расм қаршисига борди; ойиси билан дадасининг суратига кўз тикди. Ойисининг қўлида Сатторнинг ўзи — беш ойлик пайти: жон-жаҳди билан йиғлаб турибди. Дадаси ҳам, ойиси ҳам унинг йиғисини сезмагандай, қиёфалари жиддий. Саттор чидамади, шарт бурилиб, ташқарига чиқиб кетди. Кечқурун бувиси ишдан қайтганда мактабда Шокир тўполончи айтган шум гапни сўзлаб берди. Бувиси:

— Қўй, болам, ярамни очма! — деди ва елкалари силкиниб йиғлаганча Сатторни бағрига босди. Қайта-га энди Саттор унга ёлбориб, «Бувижон, йиғламанг, йиғламанг» дея юпата бошлади... Уша кундан эътиборан Саттор ўйчан, одамови, камгап бўлиб қолди. Энди у кўчага деярли чиқмайди; дарсидан ошса уй ишларига ўзини уради. Бундан бувиси ҳам хурсанд.

14

Мактабда Сатторни ҳамма яхши кўрарди; зеҳнли, ўқишда ҳам, хулқда ҳам аъло бола эди. Ҳаваскорлик тўғрисида боллаб рубоб чалар, шеърларни ифодали ўқир, пионер ишларида фаол қатнашар эди. Еттинчи синфда эса у биринчилардан бўлиб комсомолга ўтди, саккизинчи синфда мактаб комсомол комитетининг секретари қилиб сайланди.

Тўққизинчи синфдаги имтиҳон пайтлари эди. Бирдан бувиси «баданам увишяпти-я, болам, менга қалинроқ жой солиб бер» дедию кейин бошқа турмади жойидан. Бир-икки кундаёқ эти устихонига ёпишиб, ҳафтанинг охири куни Бувисора кеннойисининг қўлида жон берди-қўйди. Яна баҳоли қудрат маърака ўтказилди; тоғаси билан кеннойиси аввалдан келишиб қўйишганми, Сатторни деярли зўрлаб уйларига олиб кетишди. «Эгаси тирик туриб, дарвозага қулф тушишдан ёмони йўқ. Эл олдида номус. Аммо начора, сўплайиб ўтирасанми бир ўзинг? Майли, қулфлаб қўяверамиз-да, тез-тез келиб хабар олиб турасан» — охири тоғаси шундай деб уни кўндирди. Лекин Саттор кейинги пайтларда фақат бувисига ўргангани учун доимо танҳо бўлишни эқтирар, шу сабабли тоғасининг болаларига сира элакишолмас эди. Бири биридан ёш олти ўғил ичди

ўзини ўгай сезар, айниқса, улар арзимаган нарсаини таллашиб, бутун уйни бошларига кўтариб чинқариб йиғлаганларида шу қадар асаби кўзирдики... Аммо индаёлмасди. Кеннойиси билан тоғаси ҳам уни авайлаб, кўнгли яримта, бирон нарса оғир ботмасин тағин, дея эҳтиёт қилганлари сари Саттор ўзини баттар бегона ҳис этар, шу боисдан кўп умрини мактабда — ҳар хил жамоат ишлари билан ўтказар, фақат кеч киргандагина — овқат маҳали эшикдан сўррайиб кириб келар эди. Атрофида айланиб-ўргилганлари билан барибир Сатторнинг кўнгли илимаётганини сезган кеннойиси кейинроқ бундан энсаси қотадиган, ҳатто жаҳли чиқадиган бўлди. «Етимнинг бошини минг силама, барибир билмас экан» деб ора-сира эрига зорланиб қўядиган одат ҳам чиқарди. Шу гаплардан бирини кутилмаганда Сатторнинг ўзи эшитиб қолдию ўша куни тоғасиникига келмади, уйига бориб кечаси билан оч ётди. Боришга борди-ю, чироқни ўчириши билан кўнглини ваҳима босди; шунча ухлайман деса ҳам кўз юмолмади. Кейин туриб чироқни ёқиб қўйди. Аксига ташқарида кучли шамол бошланиб, дарахтлар ваҳимали ғижирларди. Бир пайт хонага худди шамол эмас, мудҳиш маҳлуқ бостириб кираётгандай эшиклар қасир-қусур очилиб кетди. Саттор лип этиб туриб, эшикка сочиқ қистириб ёпди. Ташқаридаги шамол бамисоли тик қоляи қирғоққа келиб урилган тўлқинлардек, узилиб-узилиб увиллар эди. Саттор энди ўрнига кирганда электр ўчиб қолди. Беихтиёр ўрнидан турди. Шамолнинг улаши баттар кучайгандек туюлди унга. Пастаккина дераза орқали рўпарасидаги қўшни уйларга назар ташлади: ҳамма-ёқ зимистон. Йўл четидаги симёғоч чироғи ҳам ўчибди. Демак, шамол қаердадир симни узиб юборган ёки ёнғин чиқишидан қўрқиб монётернинг ўзи ўчирган. Саттор нариги уйдан эски стул олиб чиқди-да, эшикни ичкаридан танбалаб қўйгач, бир оз хотиржам бўлиб ўрнига кириб ётди. Аразлаб тоғасиникига бормаганига қаттиқ афсусланди. Шамол босилавермагач, бир кўнгли ярим кечага ҳам қарамай, тоғасиникига жўнагиси келди. Аммо иссиқ ўрнидан кўзғалиб, шамол увлаётган кўчага чиқишга эринди. Кейин қачон ухлаб қолганини ўзи билмайди, эрталаб туриб қараса, туни билан югуриб чарчаган шамол бамисоли ҳолдан тойгандек — теварак-атроф ғалати бир сокинликка чўмибди. Саттор руҳи тетикланиб ўрнидан турди, ҳовлига чиқди. Кўча девори яқинидаги қари тол дарахтининг катта бир шохи синиб тушибди-да, бўғотга қулабди. Симёғочларнинг сими узилган, узилмаганлари ҳам ингичка арғамчидай осилиб қолган. Саттор супа ёнидаги ҳовузча лабида энгашиб юзини ювди. Қорни очганини сезиб, бувиси нон қўядиган жойларни беихтиёр титкилаб чиқди, аммо ҳеч нарса тополмади, нимадир эсига тушиб, томга нарвон қўйди, тез кўтарилиб, юқорига чўзилиб қаради ва томга чиқди. Бувиси қурт қоғозга ёйиб қўйган тутмайизлар тунги шамолда том билан битта бўлиб сочилиб кетибди. У бир-икки сиким териб, оғзига ташлаган пайтида пастдан кимдир уни чақириб, дарвозани дукурлатди. Саттор шовилганидан оғзидаги тутни чайнамай ютдию пастга қаради: тоғаси! У дарвозани яна дукурлатгач, бирдан Сатторни томда кўриб қолди, ҳайрон бўлганча қўлини кўтариб, «Ие, томда нима бор?» дегандек ишора қилди, кейин кўрсаткич бармоғини дарвозага нуқди. «Оч!»

Саттор шоша-пиша пастга тушиб, дарвозани очди. Тоғаси қора мойга беланган коржомасида эди, ишга

кетаётиб кирганга ўхшайди; унга бошдан-оёқ разм солди.

— Қаердайдинг?

— Шу ерда.

— Нега? Туни билан ухламай, кутиб ўтирибмиз сени.

— Уйда ётгим келди. Ўзингиз айтувдингиз-ку...

— Майли, жиян, майли, қарши эмасман. Аммо тилинг йўқми? Нега бир оғиз айтмадинг? Нима единг? — Кутилмаган бу саволдан доврираб қолган Сатторга ҳамон зардали қаради-да: — Оғзингни арт! — деди буйруқ оҳангида.

Саттор лабини артган эди, қўлига тутмайиз илашиб чиқди. Тоғаси бошқа ҳеч нима демади, қайтага ўртада сира гап ўтмагандай:

— Ма, сумканга солиб ол, — дея супа раҳига қўйган рўмолчасини очиб, сингиб пишган кулча билан тўртта ёнғоқ, беш-олтита туршак чиқариб берди. Кейин «ишга шошяпман» деганча тугунини қўлтиқладию ташқарига чиқди. Саттор ханг-манг бўлиб қолди...

15

Ҳамма нарса вақтга боғлиқ; Саттор аста-секин тоғасиникига кўниқди. Жиянлари уни ака деб чақирадиган бўлишди; гоҳ-гоҳ ойиси ёки дадасини эслаганда хомушланиб қолмаса, худди шу хонадонда туғилиб ўсгандай оилага бутунлай киришиб кетди...

Ҳадемай Саттор ўрта мактабни битирадиган вақт ҳам келди. Айни аттестат олишига бир ойча қолганда яна тоғаси билан ораларида гап қочди. Бувиси раҳматли ҳовли-жойни сотсам ҳам Сатторжонимни ўқитаман, дея ният қиларди нуқул. Бу Сатторга ҳам хуш ёқиб, ўзини бўлажак студентдек ҳис этиб юрарди доим. Мана, бир ойдан сўнг ўнинчини битиради. «Қаерга кирсам экан...» деб Саттор ҳайрон. Ўйлаб қараса, мундай бир ичини ёриб маслаҳатлашадиган одами ҳам йўқ экан. Тоғаси бунақа гапларни тушунмайди. Рўзғор катта, болачақа кўп, бир ўзи ишлайди. Унга қолса, «Саттор ҳам энди бировларга бўйинтуруғдай бўлиб юравермасдан битта ишнинг бошини тутуши, у-бу жамғариб, тезда бир бошини икки қилиб олиши керак... Эркалигини кўтарадиган, беш-олти йиллаб ўқитиб қўядиган ота-онаси бўлса эканки, бундай юрса... уйлантирса бўладиган йигит, совуқ сувга ҳам қўл ургиси келмайди-я, тавба-а!» Аммо тоғаси кўнглидаги бу гапларини очиқ айтолмасди. «Ҳали ёш, еганда бир луқма нарса еса... Калласидан шамол ўтиб юрган пайти ўзи, шарт уйни ташлаб чиқиб кетса, эл-юрт ичида мен нима деган одам бўламан? Майли, юратурсин, ўзи бир кун қўйилиб қолар». Тоғаси барибир чидаёлмади, бир кун дастурхон устида Сатторга гап ташлади:

— Жиян, мана, мактабни ҳам битиряпсан, нима иш қилмоқчисан?

Саттор тоғасига қараб кулди-да, елка қисди. Тоғасининг ўзидан гап кутди. Тоғаси бўлса, у ёнбошига ағдарилди ва гапни узоқдан бошлади:

— Мен тракторга ўтирганимда сен ҳали дунёда йўқ эдинг, жиян. Яратганга шукр, бировдан кам жойим йўқ. Ун беш ёшимда трактор ҳайдаганман. Раҳматли ойинг далага овқат таширди нуқул. Сен кўрмагансан бувангни, тўшакка михланиб ётар эди, раҳматли. Бу ёқда шунча мўл-кўлчилик бор экан, ҳе, номард умр, бир кўрсатмайсанми чолга, дея армон

қиламан ҳалигача. Мана, жиян, кам бўлмадик. Одам деган эл-юртга керак нарсанинг бошидан тутиши керак. Бир хиллар гўрковни менсимай, хазар билан гапиради. Ҳамма савоб гўрковда-ку, э калтафаҳмлар!

Шу ерда кеннойиси жим ўтиролмади:

— Вой, нафасингизни иссиқ қилсангиз-чи, бошқа гапингиз йўқми? — деди эрини жеркиб.

— Ана кўрдингми, жиян! — Тоғаси ёнбошлаган жойидан туриб ўтирди. — Кўрдингми, одамлар қанақа?! Ҳа, ахир, ўлганинга гўрков кўмадимми сени?! — Тоғаси кўзини лўқ қилганча хотинига тикилиб қолди.

Хотини ҳам бўш келмай:

— Буларни менам биламан, нафасингизни иссиқ қилинг деяпман, холос, — деди-да, ўтирган жойида товоқ-қошиқларни йғиштира бошлади.

— Яна ўз билганидан қолмайди-я! — Тоғаси жаҳл билан юзини четга бурди. Кеннойиси гап улғаймасин дедими, қўлига илинган товоқ-қошиқларни олдию ташқарига чиқиб кетди. Тоғаси «тавба» деб қўйди ва узилган фикрини жамлаш учун пешонасини ушлаганча бир зум индамай қолди. Кейин яна гап давом эттирди: — Йигит кишида ҳунар бўлса керак. Ҳунарнинг яхши-ёмони йўқ. Ўз номи билан ҳунар у! Кеча, жиян, кечаси уйқум қочиб, кўп ўйлаб ётдим-да... онангни, даданг, бувингни, ҳаммаларини эслаб чиқдим.

Шу пайт кичик ўғли ўртанча ўғли билан ниманидир талашиб, бир-бирларини туртишаётган эди, тоғаси дарғазаб бўлиб:

— Чиқ ҳамманг кўчага! Қорин тўйди-да, а? — деб бақириб берди. Болалар шу заҳоти ташқарига отилишди. Тоғаси бемалол ёстиққа ёнбошлаб, жиянига меҳрибон назар билан қаради:

— Мен билмайман-у кўнглингдагини, аммо битта гапим бор сенга, жиян... — У шундай деб Сатторнинг жавобини кутди. Саттор ҳам ерга қараганча тоғасининг кейинги сўзини кута бошлади.

— Сенга насиҳат қилиш — бизга бурч, жиян, сен уни оласанми, йўқми — бошқа гап. Худога шукр, соппа-соғсан. Насиҳатимни олсанг — ҳай-ҳай, олма-санг — билганинг, мен сени мажбурламайман... Кеча ўйлаб ётиб, бир нарсани хаёлимдан ўтказдим, жиян. Ҳамма нарса қўлингдан келадиган боласан ўзинг. Колхоз гоёвойида жаранглатиб рубоб чалишларинг, шеър айтишларинг ҳатто раисимизгаям ёққан. Энди шу ҳунарни ташламай... Ана, Мираҳмат буванг ҳам шарт кетиб, парти қолган одам, ўшанинг ҳунари эл-юртга жуда керак ҳунар. Кеча ўйлаб ётиб бирдан шу гап миямга келди! Нима дейсан, жиян?

Саттор аввалига юзлари қизиб кетди, кейин жиззақилиги тутиб тоғасини бир гап билан узиб олмоқчи бўлди. Жиянининг индамай қолганини тоға ўзича йўйди шекилли, яна насиҳатини чўзди:

— Сен ақлли йигитсан, ўйлашинг керак. Сени беш-ўн йил ўқитадиган ота-онанг бўлса экан... Кетмон сенга оғирлик қилади, шу сурнайчилик тузук. Озода иш. Қишлоққа керак иш. Бир хил оғзига кучи етмаганлар бунақа ишга паст назар билан қарайди. Чўнтагини ағдарсанг, бир мириси йўғ-у, олифта-гарчилиги оламини бузади.

Саттор бошини ерга эгиб олди. Туриб кетишини ҳам, тоғасининг гапини қайтариб ташлашни ҳам билмай, аллақандай ўқисиб, тили калимага келмай ўтираверди.

— Сердаромад иш бу, жиян. Мираҳмат бува қари. Тўйда чалса, чарларга кучи етмайди. Эрталабки ошда

битта Шониғмат ноғорачининг ўзи терлаб-пишади. Жиян, хўп десанг, ёмон бўлмайди. Машшоқликдан хабаринг бор, фақат бир-икки тўйда ёнида юриб, хадисини олсанг бас. Кейин ёнингда жарақ-жарақ пул. Иззат-икром. Одамлар эшигингни қоқиб келиб, оғзингга қараб туришади. Кўринмайдиган иш-ку ўзи, аммо топар-тутаринг жойида бўлади, жиян. Бу ёқда битта ақллигини... чиқиб қолса... участкага ер олсан кейин. Олифта кийиниб, пўрим юрмаганинг билан қулоғинг тинч, бола-чақанг тинч, еганинг олдингда...

Шу ерда Саттор кутилмаганда «қўйинг бу гапни» деб юлқинди. Тоғаси унга бир зум ҳайрон бўлиб тикилиб турди, кейин:

— Ҳа, ёқмадимми?! — деди аллақандай ўчакишиб. — Ёқмаган бўлса билганингни қил. Сени деб жон куйдираётган эдим. Ўзинг биласан унда, жиян. — Ўқийман.

— Қандай қилиб ўқийсан? Ниманга ўқийсан? Қурбим етмайди мени, жиян. Ўқийман деган билан ўзи бўлмайди, ахир.

Саттор яна ерга қаради. Ҳақиқатан, ҳатто шаҳарга бир тушиб чиқишга ҳам пул керак. Саттор уни қаердан олади?

— Ҳовлимиз бор. Шуни сотсам ҳам ўқишга қираман, бувим шундай деган. — Саттор бу гапни ҳозир қандай айтиб юборганини ўзи сезмай қолди.

— Ие, ие, бу хомхаёлни қаердан олдинг?! — Тоғаси нақ ўрнидан туриб кетаёзди. — Сендан сўраяпман, тирранча?! Кафангадо бўлмақимисан? Яхшиям шу ҳовли бор экан, ғалча, шукр қил шунга. Кўчада қолардинг бўлмаса, ким сенга бир тишлам нон беради?! Менга ишонма, бола, сениз ҳам ташвишим етади. Ё, тавба, чаённинг заҳаридай тилингни қара-я! Бу гапни бир айтдинг, иккинчи тилга олма! У ердаги чўпни бу ерга олманг тирранча ҳовли сотармиш!..

Саттор барибир кўнглидагини тоғаси тушунмаслигини билиб, индамай ташқарига чиқиб кетди. Тоғаси ҳам «ҳой, тўхта» деб ўтирмади; ҳойнаҳой, жиянининг шаддодлигидан эсанкиради шекилли, ўтирган жойида тутоқиб, нималардир деб фўлдироганча қолаверди.

16

Орадан бир ҳафта ўтди. Тоғаси эрталабки чой устида хотинига бир қараб олиб, икки-уч марта томоқ кирди, яна ўша гапга қайтди:

— Хўш, жиян, ўқимокчи экансан, қайси ўқишга кирмоқчисан?

Саттор тоғасига зимдан бир қараб қўйди-да:

— Институтга, — деди.

— Менга тушунтириброқ айт. Мен қайдан билай институтингни, ўқиб келсанг ким бўласан?

Сатторнинг лабларига хиёл табассум югуриб:

— Пединститутга, Низомий номидаги, — деди тоғасига умидвор боқиб.

— Ҳа, колхозимиз ҳам Низомий номида-ку, а? — Тоғаси негадир кўкрагини кериб қўйди. — Сенга яхши бўлармикин десам, ранжиб юрибсан, жиян. Кеннойинг билан маслаҳатлашдик. Майли, ўқишга борсанг — борақол. Кейин армон қилиб юрма менга ўхшаб, жиян. Аммо уни-буни сотаман дема, ҳали шундай кунингга ярайдики... Пул-мул бўлса, ахир, бегонамасан-ку, жиян, бир йўли топилар. Бу йил экин-тикин яхши, пулдан ташвиш қилма, жиян.

Саттор бундай бўлишини кутмагани учунми, кўзларига ёш қуйилиб келганидан юзини четга бурди. Буни тоғаси ҳам, кеннойиси ҳам сезди; кеннойиси ух торти, тоғаси эса ҳазил-мутойибага ўтди:

— Мени бир айтди дейсанлар барибир! Ҳали афсусланасан, жиян. Ҳозир сурнайчиликни ҳеч ким менсимай қўйди. Аммо сурнайчи керак элга. Қадри ошиб бораверади бунақа ишларнинг.

— Ҳаҳ, қўйинг шу сурнайингизни! — деди кеннойиси эрига танбеҳ беришдан ҳам кўра, Сатторнинг кўнглини кўтариш маъносиди. — Шунчалик ҳавасингиз тушган экан, ўрганиб қўяқолинг ўзингиз! Молдунёнинг ичида яйраб юрардик биз ҳам.

— Э, хотин, кап-катта одамсан-у, ақлинг йўқ, — деди тоғаси астойдил афсусланган оҳангда. — Ёш кетди, нафас қаёқда сурнайга. Жон деб ўрганардим-а. Қаридим, хотин, қаридим...

Саттор ниҳоят аттестатни ҳам олди. Олий ўқув юртига кириш учун зарур бўлган бошқа ҳужжатларини ҳам тўғрилади. Бу орада яна уч-тўрт кун ўтиб, кўп ўртоқлари ҳар хил жойларга ҳужжат топшириб ўлгуришибди. Саттор Тошкентга тушай дес ёнида бир тийини йўқ. Яқшанба ўтиб, душанбада эрталаб шаҳарга бормоқчи бўлди. Аммо ўринга кириши билан юрагини ваҳм босди: «Эрталаб тоғаси ҳали у уйғонмасдан ишга кетиб қолса-я!» Ҳозир улардан пул сўрашга эса юзи чидамади. Тунов кун тоғаси бир оз ичган эди шекилли, сахийлиги тутиб, пулни ўйлама, деган эди. Мана, энди жим. Ҳар кун оғзини пойлайди. Саттор бошини бурқаб ётганча анча вақт кўзига уйқу илинмади. Уртада ойиси билан дадасини эслаб кетди. «Ақалли бувим бўлганида ҳам...» дея ўзича хўрлиги келди.

17

— Сатторжон, бўлақолинг, эрталабки поезддан кечикманг, ана, тоғангиз пул ташлаб кетди сизга.

Кеннойиси Сатторни шундай деб уйғотди. Саттор туш кўраётгандай, бир оз хомуза тортиб ўтирди, кейин кеннойиси имлаган тоқчага чўзилиб қаради: урта ўн сўмлик қизил пул турибди. Апил-тапил йиғиштиринди, қандай қилиб чой ичиб бўлганини ҳам сезмади. Ҳужжатлари ва пулни олиб, шошилиб жўнаётган эди, остонада уни кеннойиси тўхтатди:

— Биринчи галга тоғангиз ўзи олиб бормоқчи эди, биргад кўнмабди. Эҳтиёт бўлинг-да, катта шаҳар, пулингизни ички кассангизга солинг. — Кеннойиси кўчагача кузатиб чикди уни. — Узи қайси ўқишга киришни биласизми? Қаердалигини биласизми? Қачон келасиз? Тоғангиз сўрагин девдилар.

Саттор аввал бош ирғаб, кейинги саволга эса елка қисиб жавоб берди.

— Жим бўлиб кетманг ишқилиб, ҳавотир оламиз...

Саттор «хўп» деб йўлга тушди. Кеннойиси қизик гапирди: «Қайси ўқишга киришни биласизми ўзи?» Саттор тупроқли кенг кўчада бир ўзи кетаётган бўлса ҳам кеннойисининг бу саволидан ўзича хижолат чекди. Чиндан ҳам Саттор ўзи аниқ билмайди қаерга боришини. «Институтга қираман» дегани билан, хўш, қайси бўлимга, нима учун, деб савол ташлашса, аниқ жавоби ҳам йўқ. Шу пайт бирдан эсига пединститутда дарс берадиган ҳамқишлоқлари — Барот Эрназаров тушди. Доцентми, деканми — ким ҳам бўлиб ишлай-

ди, дейишган эди... Қишлоқдан борганларга сира ёрдамини аямас экан. Ҳатто айрим ўқитувчилари ўқишга кирмоқчи бўлганларга: «Ушанга бор, йўқ демайди. Ё мен гаплашиб берайми, агар шу кунларда қишлоққа чиқса, албатта айтаман, етти йил ўқитганман мен уни», деб мақтанганларини ҳам Саттор кўп бор эшитган эди. Уша Барот Эрناзаров туфайлими ёки қишлоқи ёшлар шаҳар ҳаётини, у ерда қандай олий ўқув юртлари борлигини яхши билмаганлари учунми, бир-бирларини қора тортиб боравериби, ҳарқалай, Соилиқда ўқитувчиликка кирганлар кўп эди. Саттор ҳам охири шу қарорга келди...

Аммо пединститутни топиш, айниқса, у ердан Барот Эрназаровни топиш тоза амримаҳол бўлди. Сатторнинг назарида Барот Эрназаров деса ҳамма ўша заҳоти биладигандай, дарров топиб берадигандай туюлган эди. Айниқса, яхши кийинган новча бир йигитнинг қилиғи ёқмади. У Сатторга бошдан-оёқ разм солиб чиқди-да, кейин «Ким дединг?» деб сўради сенсираб. Саттор ҳамқишлоғининг исм-шарифини айтган эди, йигит осмонга қараб бир оз ўйланиб турди ва «Йўқ, эшитмаганман», дея йўлида давом этди.

Саттор ўзи каби ёш-яланг билан тўла, бамисоли арининг уясидек ғувуллаб ётган институт биносини кўриб ҳайрон қолди. Одам қумурсқага ўхшаб кетади бу ерда... Утган-кетганга туртина-суртина қабул комиссиясига яқин борган эди, у ердаги навбатни кўриб баттар боши қотди. Ичкарида нима бўлаётганини, ғовур-ғувурда ким нима деётганини илғаб олиш қийин эди. Саттор айланиб-айланиб, охири институт биносининг кираверишида ўтирган қоровул томонга қараб юрди. Сурмаранг духоба дўппи кийган, кўса, олтмишларга борган жиккак киши электр платада қайнаётган сувни кичкина руҳ чойнакчасига дамлаб олаётган эди. Кимдир рўпарасига келиб тўхтаганини сездию бошини бир кўтариб, чойнак тошиб кетмаслиги учун яна ерга қаради. «Хизмат, ўғлим, нима ишингиз бор?» Чойни бир-икки қайтариб, устига сочиқ ёпиб қўйгандан кейингина Сатторга қаради. Саттор ботиниб-ботинмай ундан Барот Эрназаровни билмайсизми, амаки, деб сўради. «Ие, нега билмас эканми, биламиз», деди қоровул Сатторга аллақандай қув қараш қилиб. Саттор қувониб, бошидаёқ шу одамдан сўрасам бўларкан, деб ўйлади. «Биламиз, ўғлим». Қоровул қўлини қоши устига қўйганча йўлак ичкарисига тикилди. Яқинлашиб келаётган уч-тўрт кишилик тўдага имо қилиб, «Ана, ана, излаган одамнингиз, кўряпсизми, хў ўнг томондагиси, сочининг фарқи очилган, ана ўша», деди ва Сатторга майин кулимсираб «Кўрқмай бораверингиз» дегандай бош ирғади. Саттор Барот Эрназаровни бор-йўғи бир марта узоқдан кўрган эди; дабдурустан қандай таништиради ўзини? Ҳозиргина дадил турган одам бирдан иккиланиб қолди. Барот Эрназаров ўрта бўй, ранги заҳил, оч кулранг енгсиз кўйлак билан оқ шим кийган эди. Шерикларига тўхтовсиз гап маъқуллаётгани учун ҳадеб қўлини ўйнайди; панжалари ниҳоятда ингичка ва узун эди. Сатторга аввало кўриниши ёқмади... Барот Эрназаров унинг ёнидан ўтиб, ҳамроҳлари билан ҳовлига чиқиб кетди. Саттор ҳам беихтиёр уларга эргашди, орқадан бориб овози титраганча, «Барот ака», деди нафаси ичига тушиб. Барот Эрназаров қандайдир асабий ҳаракат билан тез орқасига қаради, нотаниш йигитчани кўриб ҳайрон бўлди.

— Мен Соилиқданман... — деди Саттор қимти-

ниб, аини пайтда Барот Эрназаровдан кўз узмай. Барот Эрназаров «Нима қилай Соилиқдан бўлсанг, ошна» дегиси келмади шекилли, «хўш, хўш», дедию Сатторга синчиклаб тикилди. Аммо танимади. Ҳамроҳларидан уэр сўраб, Сатторни четга бошлади.

— Кимнинг ўғлисиз?

— Турдивой аканинг ўғлиман.

— Қайси Турдивой?

— Урушда ўлиб кетган дадам...

Барот Эрназаров бир оз ўйланиб турди-да, кейин эсига тушди:

— Ҳа, танидим, танидим, тракторчи Абдурахим аканинг кими бўласиз?

— Жияни. — Сатторнинг чиройи очилди.

— Қайси факультетга кирмоқчисиз?

Саттор яна қимтиниб, бирон нима дейишга ийманиб тургани учун Барот Эрназаров:

— Қайси фанлардан тузуксиз? — деб сўради ва Сатторнинг қўлидаги папкага ишора қилиб, «қани, кўрсатинг-чи» дегандай қўлини чўзди. Саттор аттестатини олиб берди. Барот Эрназаров аттестатдаги баҳоларга кўз югуртираркан, «яхши, яхши» дея маъқуллади ўзича.

— Демак, қайси факультетга кирмоқчисиз?

— Сиз билан маслаҳатлашмоқчи эдим. Уқитувчимиз шундай деган эдилар.

— Сатторжон, институтга кириш — оғир масала, — деди Барот Эрназаров жиддий тус олиб. — Сизга бир касбни айтсам-да мен, кейин сиз афсусланиб юрсангиз. Хўш, қандай бўлади унда?!

Саттор «йў-ўқ» дея уялинқираб кулди ва Барот Эрназаровга «сиз нима десангиз шу» дегандай мўлтираб қаради.

— Қаерда турибсиз? — Барот Эрназаров яна Сатторга бошдан-оёқ разм солди. — Қаерда яшасиз, демоқчиман?

— Ҳеч қаерда. Ҳозир поезддан тушдим.

Барот Эрназаров негадир бошқа саволга кўчди:

— Сиз тоғангизнинг қўлидасиз-а? Ҳа, биламан, эшитганман.

Саттор четга қаради. Барот Эрназаров унинг елкасига қўлини қўйди-да, қабул комиссияси томонга бошлади. Нарироқда уни кутаётган ҳамроҳларини эса, «Ҳозир келаман» деб тинчитди. Комиссия жойлашган хонага киришгач, Барот Эрназаров бурчакда ўтирган ёши улуроқ, чўққисоқол киши билан бир-икки оғиз гаплашди-да, кейин Сатторни чақирди. Чўққисоқол киши индамай Сатторнинг ҳужжатларига қўл узатди. Варақлаб кўриб, саволлар берди. Кейин ҳаммасини олиб қолиб, Сатторга кичкинагина бир қоғозча ёзиб берди. Саттор Барот Эрназаровга эргашиб ташқарига қикди.

— Ана энди кечани-кеча, кундузни-кундуз демай тайёрланаверасиз имтиҳонларга! — деди Барот Эрназаров ҳамон жиддий оҳангда. — Мана бу қоғозча эса, ётоққа. Юринг, кўрсатиб қўяман. Комендантга бориб шу қоғозни берсангиз, сизни ётоқ билан таъминлайди. Ўттиз сўмми, ҳа, ўттиз сўм бўлса керак бир ойма, пул тўлайсиз. Пулингиз бордир-а?

Саттор бунчалик бўлишини кутмагани учун Барот Эрназаровга қараб қандайдир телбанамо жилмайиб турар, миннатдорлик билдиришни ҳам билмас эди.

— Эртадан мен икки ойлик командировкага кетяпман, анови йигитлар билан, — деди Барот Эрназаров ҳалиям уни сояда кутиб турган бояги дўстларига бош ирғаб. — Учтинчи семестр — студентлар бригадаси ёз бўйи Мирзачўлда ишлайди. Ўқишга кирсангиз, сиз ҳам борасиз ҳали. Хўп,

Сатторжон, муваффақият тиламан, оғайни. Эртаю кеч: ўқиш, ўқиш, тушунарлими?! Тошкентда бир ярим ой саланглаб кетадиган ҳам кўп бўлади бу ерда. Уларга қўшилманг. Хўп, соғ бўлинг.

Саттор энди бир оз ўзига келиб, Барот Эрназаровга қайта-қайта «рахмат» айтдию эгилиб, икки қўллаб хайрлашиб қолди у билан. Барот Эрназаров кетаётганида ҳам:

— Бўш келманг, ука, бошни баланд кўтариб юринг, — деб тайинлади қатъият билан. — Баҳоларингиз аъло экан, қўрқмай тайёрланаверинг. Ётоққа эса, анови муюлишдан ўтиб, хиёбоннинг охиригача борсангиз, худди ўзидан чиқасиз. Хўп, хайр.

18

Саттор учинчи қаватга жойлашди. Комендант хизматчилардан бирига тайинлаган эди, у Сатторни бўёғи кўча бошлаган ҳаворанг баланд эшик қаршиси-га бошлаб келди-да, бир-икки тикирлатди. Ичкаридан овоз эшитилмагандан сўнг эшикни куч билан тартиб кўрди: очилмади. «Сиз шу ерда туратуригиз», дедию калит қидириб кетди. Беш минутлардан кейин Саттор қатори мўйлаби энди сабза урган бир йигитча билан бошлашиб қайтди. Йигитча эшикни очгач, уювлари хонага киришди.

— Сизларга янги ҳамхона, — деди ётоқхона хизматчиси ва Сатторга бурчакдаги каравотни кўрсатди. Чиқиб кетгач, бояғи йигитча:

— Ўзлари қаерданлар? — дея сўради Саттордан.

— Бўстонлиқдан.

— Қаерда у Бўстонлиқ?

— Тошкентдан олтмиш километр.

— Ҳа-а, шу ерлик экансиз-ку. Қани, бир танишиб кўяйлик. Исмиим Ҳакимжон. Ўзлари...

— Саттор.

— Саттор эмас, Сатторжон. «Саттор» жуда қўпол эшитилади. Биз доимо «жон» қўшиб гапирамиз. Ювинмоқчи бўлсангиз, йўлакдан бораверасиз, ўнг томонда. Ҳали яна битта шеригимиз ҳам бор.

Саттор «рахмат» дедию атрофга разм солди. Иккита йирик деразали, баланд шифтли, кенг хонага учта каравот қўйилган бўлса ҳам анча бемалол кўринадди. Каравотлардаги чойшаблар оппоқ, саранжом-сарништа, йиғштирилган. Уртада қайноқ чойнак қўйилаверганидан доғ-дуғ бўлиб кетган айлана стол, атрофида иккита эски стул. Стол устида учта стакан, қорни пачоқ, белигача қорайган алюмин чойнак; газета остида бир буханка нон...

Саттор шуларга ҳам ўзида йўқ қувонди. Назарида қандайдир янги, ҳеч нимага қиёслаб бўлмайдиган ҳаёт бошланаётгандай эди. У ҳужжатларини олиб қолган чўққисоқол киши берган қоғозга қаради. Демак, Саттор тарих факультетига кириши керак. Ҳа, ростдан, Барот Эрназаровнинг ўзи ҳам тарихчи-ку, ўқитувчилари айтишган эди...

Саттор асли бугун бир шаҳарга тушиб, аҳволни билиб чиқмоқчи эди. Ярим кунда шунча иши битганига ҳамон ишонгиси келмас, Барот Эрназаровдан ўта мамнун эди. Бирдан унда бу қувончларини тоғаси билан кеннойисига айтиш истаги пайдо бўлдию яна қувонди.

Ҳакимжон китобидан бош кўтариб:

— Энди консультациялар кунини билиб, тайёрланаверасиз. Қайси факультет? — деб сўради. — Китоб-дафтарларингизни олиб келмабсиз-да?

— Тарих.

— Биз — математик. Анови — филолог. — Ҳакимжон бўш каравотни кўрсатди.

— Китобларимни биратўласи олиб келмаганимга ўзим ҳам афсусланиб турибман.

— Э, бир қадам жой экан-ку.

Сатторга Ҳакимжоннинг гапи далда бўлди, апилтапил йўлга отланди.

— Қачон қайтасиз?

— Эртага.

— Агар биз хонада бўлмасак... — Ҳакимжон шундай деди-да, китобини тумбочка устига ташлаб, Сатторни йўлакка бошлади ва дераза оралиғидаги бир кавакчани кўрсатди: — ...калитни мана шу ерга қўямиз. Эшикдагиларга салом айтинг.

— Раҳмат.

Саттор ташқарига чиққанда соат бешлар чамаси эди, қуёшнинг тафти пасайган, аммо ҳали ҳам кўчада одам сийрак. У кечки поезд қачон кетишини ўйлади: вокзалдан олтидан ўн минут ўтганда жўнади. Буни қарангки, Искандарда ҳам Сатторнинг иши юришиб, районга памидор олиб тушган колхоз машинаси кеч қайтаётган экан, ўшанга илиндию кўз очиб-юмгунча қишлоққа етиб борди. Кеннойиси уни кутмагани учунми, «нима бало, иши битмабди шекилли» дея ўйлаганидан:

— Тинчликми? — деб сўради қўлидаги бўш челақни ерга эҳтиёткорлик билан қўяркан.

— Бўлди! — Саттор севинчини яширолмаганидан оғзи нақ қулоғида эди. — Ётоқ ҳам бўлди. Барот ака бир оғиз гапи билан ётоққаям жойлаштириб қўйди, ҳужжатларимни топширишворди. Кеннойи, ётоғимизни кўрсангиз, топ-тоза, бир қувурдан совуқ, бир қувурдан иссиқ сув оқади. Чойни электрда қайнатамиз...

— Ҳа, тузук, мен ўйлабманки... — Кеннойиси бўш челақини олиб, оғил томонга юрди. Саттор кийимларини алмаштириб чиқди-да, ўзидан-ўзи кеннойисига қарашгиси келиб, оғилга кирди; молларнинг тагини тозалаётган кеннойисининг қўлидан белкуракни олди. Кеннойиси мийиғида кулиб, «Унда мен овқатимга қарай қолай» деганча чиқиб кетди. Саттор тоғасининг катта ўғли қўй-эчкиларни шу атрофдаги тепалардан ҳайдаб келгунча оғилни чиннидай тозалаб қўйди, ахлатларни бояғи бўш челақка солиб, ҳовли пастидидаги гўнгтепага ташлади. Хурсандлигидан у ёқ-бу ёққа ўтганда оғил устунига боғланган Олапарнинг бошини силаб, эркалайди. Ит думини ликиллатганча, кўзлари ёниб, Сатторга жавдираб қарайди нуқул... Охириги ахлатни олиб чиқаётганда тоғаси ишдан қайтиб, хотини билан нима ҳақдадир гунгур-гунгур гаплашиб турди, кейин Сатторга яқинлашиб, «Э, ҳорманг, жиян, ҳорманг», деди мамнунлиги шундоқ юзидан билиниб.

— Бор бўлинг.

— Қара, қандай ярашиб турибди-я, жиян. Асли ўзи деҳқон йигитсан-у...

Саттор пешонасидаги терини сидириб норози бир қиёфада тоғасига тикилди. Буни у сезиб:

— Қалай, яхши бўпти шекилли ишларинг? — дея сўради. — Кеннойинг шундай деяпти, тўғрими?

— Э, фақат ҳужжат топширдим, тоға. Ҳали кираманми йўқми — номаълум.

— Баракалла, жиян. Мана шундай ҳовлиқмасдан, каллани ишлатиб, мақтанмай гапирсанг, ҳеч қачон юзинг шувит бўлмайди. Ана, Ҳикматулла ҳам қўйларини ҳайдаб келяпти...

Эртаси куни тоғаси яна пича пул берди. Саттор ўзига керакли дарсликлари ва дафтарларини битта қилиб боғлади-да, кеннойиси майда-чуйда солиб берган тўрхалтани ҳам олиб, «Бир ҳафталардан кейин чиқсам керак» дедию яна изига қайтди...

Туш пайтидаёқ институтга етиб келди. Ҳақимжон йўқ экан, дераза тирқишидан калитни топди-да, хонага кирди. Ўзини таппа каравотга ташлади. Жимжит. Ўн-ўн беш минутча ётиб, ичи қизиди. Институтга бир кириб чиқмоқчи бўлиб яна кийинди ва Ҳақимжоннинг тумбочкаси устида турган кафт-деккина синиқ ойнага қараб сочини таради. «Мен келдим» деган маънода хат ҳам ёзиб қўйди. Калитни жойига яшириб, кўчага чиқди.

Институтга туташган хиёбонда тез-тез юриб, йўловчиларни ёнлаб ўтиб кета бошлади. Газета дўконидан сал нарида Сатторнинг олдида шошилиб бораётган бир мўйсафид дабдурустан тўхтаб, папирос тутатди. Саттор уни туртиб юборишдан қўриқиб, лип этиб ёнидан ўтиб кетмоқчи бўлди-ю, рўпарадан келаётган бир қизга урилиб кетди. Қизнинг қўлидаги сумкачаси ва китоблари ҳар ёнга сочилди, ўзи эса афтини буриштирганча тирсагини ушлаб қолди. Саттор сочилган китобларни териб бераркан, қизга қараб, «Кечирасиз, билмай қолдим», деди. Қиз ундан китоблари билан сумкачасини юлқиниб олдию «Кўзга қараб юриш керак!», деди газаб билан ва юзини шарт бурганча йўлига кетаверди. Папирос тутатган чол эса: «Мунча ҳовлиқмасанг, ўғлим? Сендан бошқалар ҳам юради кўчада, бунчалик шошилма», деб уни баттар хижолат қилди. Саттор чап тирсаги оғриётганини сезиб, беихтиёр орқасига қаради: қиз ҳамон лат еган қўлини ушлаб борарди. Бир-икки қадам босиб, Саттор яна орқасига қаради; бу пайтда қиз ҳам ўгирилиб Сатторга қараётган экан. Шундагина Саттор қизнинг қиёфасини эслади: кулча юз, кўзлари қоп-қора, лаблари хиёл дўрдоқ; устидаги юпқа гулли кўйлаги остидан бадани бўртиб турибди; ёши ўн беш-ўн олтиларда ҳойнаҳой...

Саттор яна орқасига ўгирилган эди, қиз энди кўринмади... Институтда ҳам бирон танишини учратолмади. Қабул комиссиясида бугун одам кечагидан ҳам кўп. Иккинчи қаватга кўтарилиб, тарих факультети консультациялари кунини ёзиб олди, яна йўлакларни айланиб, у ёқ-бу ёқни томоша қилиб юрди. Кеча бу пайтда юраги така-пука эди... У шу хаёл билан чиқаверишга борди-ю, кечаги духоба дўппили қоровул чолга йўлиқди; эски кадрдонлардай қўл олишиб кўришди.

— Хўш, ўғлим, ишлар қалай?— деб сўради қоровул муғамбирона жилмайиб.

— Ҳужжатларимни топширдим. Ётоқ ҳам беришди.

— Унда бу ерда нима қилиб юрибсиз, ўғлим? Ётоғингиздами, бирон-бир тинч жойга борибми тайёрланишингиз керак. Уқишга кириб олинг, кейин...

Саттор шошилиб институтдан чиқди. Кун иссиқлиги учун терга ботди. «Уф-уф»лаб ётоғига етиб келди; эшикни тортиб кўрса, ҳали ҳам ҳамхоналари йўқ. «Қоровул чол айтмоқчи: ҳамма дарс билан банд. Мен бўлсам, битта ҳужжат топширганимга шунча ҳовлиқиб юрибман». Калитни олиб, хонага кирди. Кун оғиб, энди бинонинг бу томонига ўтгани учун

ҳозир иккала деразадан бамисоли олов ёғилаётгандай хона қизиб кетган эди. Саттор битта деразани очди, ташқаридан лоп этиб иссиқ ховур кирди; дарров ёпди. Боя ёзиб кетган қоғози қўйган жойида турибди, уни йиртди-да, қаерга ташлашни билмай, ахлат идиши йўлакдадир, деган хаёлда ташқарига чиқди. Ё тавба!! Йўлак бурилишида алюмин чойнак кўтариб... у боя йўлда уриб юборган қиз кетяпти! Ушамикин ёки ўхшатдими? Уша, ўша! Ҳатто кўйлаги ҳам ўша! Югуриб хонасига кириб, чойгумни чайқаб кўрди. Суви тўла бўлгани учун қопқоғидан тошиб, полни ҳўл қилди. Станларга қўйса ҳам чойнак яримламади. Деразани очди-да, бўйинини чўзиб пастга қаради: ҳеч ким йўқ. Шарт чойнакни ағдариб юборди. Сув асфальтга шалолаб тушган заҳоти пастдан кимдир: «Ҳой, аҳмоқ, бутун дафтар-китобим расво бўлди-ку», дея қичқирди. Саттор деразани ёпдию пастга қулоқ солиб турди. Нимадир қарсиллади. Саттор дамани ичига ютганча энди йўлакка қулоқ солди. Деразадан кўрган бўлса, ҳозир чиқиб тоза изза қилади, деб кутди. Лекин ҳеч ким келмади. Секин эшикни очиб, бўш чойгумни кўтарганча студентлар овқат пиширадиган умумий ошхона томонга шошилиб кета бошлади. Борса ҳеч ким йўқ. Ёнидаги хонага ҳам бош суқиб кўрди. Ҳарбийдан бўшаган найнов бир йигит бўш чойгумига шариллатиб сув тўлатаётган экан. Сатторга бирдан алам қилди. Ҳозиргина кўрган эди-я!..

Хонасига қайтди. Чойнакни қўйиб, каравотига ўтирди. Юраги ҳаприқиб, яна йўлакка қаради: ҳеч ким йўқ. Худди биров мажбурлаётгандай зўрга адабиёт дарслигини қўлига олди. Биринчи имтиҳон — адабиётдан ёзма. Мактабда унга «Кутлуғ қон» романидаги Йўлчи образи тушган эди. Ҳозир деярли ҳар бир ёзган сўзи эсида турибди. Агар ўша мавзу тушсами, тайёрланишининг ҳам ҳожати йўқ. Саттор китобни лоқайд бир кайфиятда ширр-ширр варақлаб ўтираркан, хаёли бояги қизда эди. «У ҳам шу институтга кираётган экан-да?...» Ўздан-ўзи сезиниб, яна йўлакка чиқди. Қўл ювиш баҳонасида ошхона томонга ўтди. Уни учратмади...

Саттор хонага қайтиб, яна китобини олди, яна ташлади. Охири апил-тапил кийинди-да, кўчага отланди. Чиқаверишдаги дарахт соясига бориб туриб, троллейбусдан тушаётган одамларга разм солди: асосан шаҳарликлар; студентлар, абитуриентлар кўринмасди. Троллейбус энди кўзғолай деяётганда бояги ҳарбий кийимдаги найнов йигит қизил шойи кўйлакли, лозимининг почасига гулдор жияк тикилган пак-пакана бир қизча билан бошлашиб чиқдию троллейбусга деярли осилиб улгуришди.

— Ҳа, Сатторжон, йўл бўлсин!

Саттор ўгирилиб қаради: Ҳақимжон. Самимий кўришишди. «Қалай ҳовлилар тинч эканми?» «Раҳмат, раҳмат...» «Бирон ёққа бормоқчиларми?» «Йўқ, зеркиб, шунчаки бир ташқарига чиққанам...»

— Сатторжон, анови шеригимиз кеч келади нукул, — деди Ҳақимжон хонага кирганларида, газета остидаги буханка нондан бир парча учуриб оғзига соларкан, — Хоразмдан шекилли. Бир гаплашиб олиб, шерикчилик билан ўзимиз қозон қайтнатмасак, қачонгача ошхонага югурамиз? Ҳамма шундай қилар экан, навбатма-навбат.

Саттор Ҳақимжоннинг уddaбурон йигитлигини биринчи кунданок сезган эди. Ҳозирги гапи ҳам маъқул тушди унга.

— Аммо мен овқат пиширишни билмайман.

— Ташвиш тортманг!— Ҳақимжон каттароқ тиш-

лам нонни ғиқ этиб қийналиб ютди.— Ургатаман. Сизга бир ош дамлаб берарканман-да бундан чиқди. Девзирага.

— Майли.

— Э, ошхонадаги жононларга қараб турсангиз — бас, устаси фаранг бўлиб кетасиз. Бунинг ҳам гашти бор-да ўзича. Ҳаммаси турнақатор тизилишволиб, бизга навбат ҳам тегмайди. Қизлар еб бўлганда биз ёғ қиздира бошлаймиз.

— Ҳали овқат ҳам қилдик, денг?

— Ие, бўлмасам-чи! Ҳафтада бир паловхонтўрадан емасангиз, яшамадим деяверинг бу оламда. Жононлар ҳам тан беришган. Ош қилишса, «Ҳакимжон, тузини кўриб беринг», деб жон-ҳолимга қўйишмайди. Рўпарамизда биттаси бор, мана бундай!— Ҳакимжон бош бармоғини ҳавога нуқиди.— Узи Чиноз деган жойдан шекилли. Ҳали кўрасиз. Чинози бу ердан узоқми?..

Бурчақдаги каравотни эгаллаган ҳамхоналари Ҳакимжон айтгандек жуда кеч келди; чамаси соат ўн иккилар эди. Аввалига эшик ғичир этиб очилди-да, чироқ ёнди. Остонада оқ жужунчадан украинча қўйлак кийиб, энгини шимарган, қоратўри, ўрта бўй, сочлари типратиконга ўхшаш қаттиқ, энгаги узун, кўзлари чуқур ботган, ёши ҳам Ҳакимжон билан Саттордан анча катта бир йигит турарди. У аввал Ҳакимжон ухлаб ётган каравотга, кейин Сатторга назар ташлади. Саттор чироқдан кўзини тўсиб, йигитга қаради. У бош ирғаб саломлашган бўлдию нимадир деб шивирлади. Саттор чироққа орқа ўгириб ётиб олди. Йигит анча вақтгача хонада ивирсиб, йўталиб юрди-да, охири чироқни ўчириб, ўзини каравотга ташлади. Саттор баттар уйқуси қочиб, ғира-шира деворга бақрайганча тикилиб ётаркан, «ўлгудай тўнг одамга ўхшайди» деб қўйди ичида...

Эрталаб яна қитир-қитир овоздан уйғониб кетди. Қараса, ўша йигит: озғинлигидан қўйлагининг орқасидан кураги туртиб турибди, ёз бўлса ҳам йўталапти. Стаканга чой қуйиб, кетма-кет қайтараркан, Сатторнинг уйғонганини сезиб, унга кудимсираб боқди ва чўнтагидаги чақаларини шиқирлатиб (биров билан гаплашгандаги одати — бунинг Саттор кейин билди):

— Қани подём, жўра!— деди ва столга ёзилган газета-даструхонга имлади.— Галинг, бир чой ичали.

Саттор туриб шимини кийди. Сочик, совунини олиб, майкачан йўлакка чиқаётган эди, янги ҳамхонаси уни тўхтатди:

— Қизлар бор, кийиниб олинг...

Саттор ювиниш хонасига кирса, ғовур-ғовур авжида; кўпроқ ўғил болалар, бир-иккита қизлар ҳам бор. Елкаларига сочиқ ташлаб олганча бири тишини тозалаяпти, бири ёнидагиларга сув сачратиб шап-шап юзини ювяпти, яна бошқалари эса навбат кутиб четда туришибди. Саттор кўзи жавдираб қизларга қаради. Лекин кечаги қиз йўқ барибир. «Эҳтимол, дугонасининг олдига келгандир... Наҳотки, бошқа учратмасам уни?..»

Саттор хонага қайтганда Ҳакимжон каравотига узала тушганча кўзи китобда, бир бурда нон кавшар, анови йигит эса ҳалиям шошилмай чой ичиб ўтирар эди. Саттор кириши билан «марҳамат» дегандай бўш стулга қараб қошини учуриб қўйди. Саттор сочигини каравотига ташлаб, тумбочкани очди ва кеча кеннойиси бериб юборган нарсаларни бир-бир

столга олиб қўя бошлади: тўртта патир, беш-олтита пиширилган тухум, сопол товоқда ош, бир килоча туршак... Кейин Ҳакимжонни ҳам чойга таклиф қилди.

— Танишиб олсак, исмим Саттор.

— Ражаббой,— деди йигит ўрнидан туриб. Ҳакимжонга ҳам «келинг» дегандай имо қилди. Учовлари биргалашиб чой ича бошладилар. Сернўхат, серсабзи совуқ паловдан галма-гал товоққа қўл узатиб олишар экан, Ражаббой бошини сарак-сарак қилиб:

— Уй овқатини емаганимга ҳам анча бўлди,— деди товуши майинлашиб.— Дим соғиндим. Онангиз пиширган бўлсалар керак, билиниб турибди.

Саттор бошини қимирлатиб:

— Йўқ,— деди кулиб.— Сизларда янга дейдими? Янгам пиширган. Ойим қазо қилганлар.

— Э, шундайми?— деди Ражаббой томоғига тикилай деган ош луқмасини ютаётиб.— Менинг онам ҳаёт. Аммо уч йилдан бери кўрмайман.

— Армиядан тўғри ўқишга келганмисиз?

Ражаббой газета четидан бир парчасини йиртиб олди-да, бармоқлари, лабларини артаркан, «йўқ» дея бош чайқади. Иссиқ чойни ўчакишгандай хўриллатиб-хўриллатиб ичди ва «Раҳмат, жўра, жуда тотли бўлибди» деб ўрнидан турди. Каравотига ўтириб, китоб ва конспектларини тита бошлади. Кейин:

— Қасд қилганман, жўралар!— деди худди ўчакишгандай аввал Сатторга, сўнг Ҳакимжонга қараб.— Кираман деб қасд қилганман шу адабиётга. Журналист бўлмоқчиман. Уч йил йиқилдим. Уйга боришга юзим чидамади. Бизда ўқишга кетди деган одам қайтиб борса — тамом. Уйимдагиларни «ўқишга кирдим» деб алдадим. Аммо ҳозир билишди. Ҳаммага «ўқияпти» дейишади. Мен мана тўртинчи йил уриняпман. Бир йил Мирзачўлда ишладим. Бор-э, деб Қозоғистонга қўриққа кетишни ҳам ўйладим, дўхтирлар рухсат бермади, ревматизминг бор, деб. Бу йил Тошкентда қурилишда, шоғирд тушдим. Ҳозир бешинчи разрядман. Уқишга кирмагунимча қўймайман. Кирсамгина уйга бораман.

Саттор ҳам, Ҳакимжон ҳам Ражаббойнинг ўжарлигиданми, қатъиятли эканиданми... ишқилиб унга бир жиҳати ҳайрон бўлиб, бир жиҳати пинҳона ҳавас билан тикилиб қолишди.

— Ун йил бўлса ҳам келавераман! То кирмагунимча қўймайман!— деди Ражаббой китобини силтаб варақларкан.— Онам уйлантираман деганига уч йил бўлди. Менга бешиккерт қилинган қиз иккита бола кўрди. Уқишга кирмагунча уйланмайман! Аввал ўқишга...

— Севиб қолсангиз-чи?— деди Саттор баттар унга ҳайратланиб қараб.— Севиб қолсангиз ҳам уйланмайсизми?

Ражаббой қўл силкиди:

— Йўқ! Уша унашган қизимни еттинчи синфдан... — Ражаббой бирдан ғамгин тортди.— Ақл кирмай уйланишдан нима фойда?

— Севги кутиб турмайди-ку, ахир?— дея Ҳакимжон ҳам гапга аралашди.— Уша қизни севганмисиз ўзи?

Ражаббой Ҳакимжонга «э, сен нимани биласан» деган маънода ғалати тикилди, кейин меровсигандай илжайиб қўйди. Яна китобини ўқий бошлади. Бирдан уни тумбочка устига улоқтириб:

— Барибир оламан!— деди циркчилардай бир ирғаб каравотига ўтираркан.— Барибир оламан уни!

Уқишга кираман, битираман! Кейин уни оламан! Ҳозир иккита боласи бор. Лекин, ўнта бўлса ҳам, барибир оламан!

— Борди-ю, у хоҳламаса-чи?— дея беихтиёр сўради Саттор.

— Хоҳлайди!!!

Саттор бундай одамни биринчи учратиши эди. Тўрт йил сурункасига битта ўқишга кираман деб келавериш... Сатторни бу йигитнинг қийинчиликларни писанд билмаслиги ҳайрон қолдирди.

— Тўртинчи йил деяпсиз, армияга олишмадимми?

— Ревматизмдан бор, дедим-ку...

Эшик тиқирлади. Учовлари бирдан бир-бирига қарашди. Ҳақимжон йўл-йўлакай ковушчасини илганча тез бориб эшикни очди. Қиз боланинг секингина «Салом, кечирасиз» деган овози эшитилди. Кейин Ҳақимжон у билан сал шивирлашиб турди-да, «ҳозир, ҳозир» дея изига қайтди. Саттор қия эшикка беихтиёр бир қарадио бақрайиб қолди: ташқарида кеча кўчада туртиб юборган қизи турибди. У ҳам Сатторга кўзи тушиши билан «Вой» деб юборди ва ўзини панаса олди. Ҳақимжон эса оёғи чаққон, «мен ҳозир» дедую Сатторга кўзини қисганча ташқарига чиқиб кетди. Фичир-ғичир қадам товушлари узоқлашиб, охири эшитилмай қолди. Сатторни Ражаббойнинг «шивирлашган одамни жиним ёқтирмайди» деган минғирлаши ҳушига келтирди. У Сатторга қандайдир киноя билан илжайиб қараб турарди. Саттор ўзини ноқулай сезиб, каравотига бориб ўтирди.

— Қиз болага уят! Эшикни тиқирлатиб чарчамайди. Манови ҳам,— у Ҳақимжоннинг каравотини кўрсатди,— қиз деса суяги йўқ, оёғи куйган товукдек чопади.

Саттор қизга гап теккизгиси келмай:

— Бирон нарса керакдир-да,— деди норозироқ оҳангда.

— Биламан нима кераклигини...

— Гапингизга қўшилмайман, Ражаббой. Унақада...

Ражаббой жавоб ўрнига Сатторга қаратиб қўл силкиди. Яна китобига тикилди. Саттор ҳам дафтар варақлай бошлади, аммо бутун хаёли эшикда эди. Чиқишга эса Ражаббойдан ийманди. Охири Ражаббой ачитиб қолди:

— Бугуннинг ўзидан сиз ҳам қўшилдингизми унга?

— Йўқ, мен ошхонага...

Ражаббой «ҳа, кўрамиз» дегандай бош ликиллашиб қўйди. Саттор ҳеч кимни учратмай, яна хонага қайтиб кирди, ўқишга тутинди. Ражаббой энсаси қотганидан унга қайрилиб ҳам қарамади. Ҳақимжон эса ярим соатчалардан кейин келди. Сатторга қараб кулганча:

— Бечорани тоза бошлабсиз-ку?— деди ва тирсагига уриб кўрсатди.— Шу ерим кўкариб чиқди, деяпти Маҳбубахон. Боя айтувдим-ку: ўша шу қиз. Мана бундай!— У яна бош бармоғини тепага нуқиди.— Ростдан, сизнинг факультетингизга кирапти у ҳам. Бир марта ош дамлаб бердиму... хоналарига кирсангиз... ётоқхонага ўхшаса, ўлай. Расм сотиб олиб келишибди. Шуни деворга қоқиб беринг, деб қақирибди. Эвазига чой ичдим.

— Э, жўра, бас қилинг. Уқигани келганмисиз ёки...— Ражаббой каравотида бир сакраб орқа ўгириб олди. Ҳақимжон унга ранги оқариб қарадио «э, сен билан тенг бўлайми энди» дегандай қўлини силкиди. Ражаббой буни сезди, шекилли:

— Менга қилиқ қилманг!— деди елкаси оша Ҳақимжонга юзланиб.— Мен бу ерга ўқиш деб келганман, жўра. Менга халақит берманг.

— Доим ўн иккида келасиз, бир оғиз бир нима демадими-ку. Оғзимни очишим билан...

Ражаббой шаҳд билан каравотига ўтирди, Ҳақимжонга менсимамай тикилди.

— Кеч юришимга хўжайин эмассиз, жўра,— деди у босиқлик билан.— Сиз ҳам саҳаргача юришингиз мумкин, агар қўлингиздан келса... Аммо дарс тайёрлаётганда шовқин солманг.

Шундан кейин Ҳақимжон сал тушиб, барибир аччиқ билан «хўп» деди-да, каравотига ётиб қўлига китобини олди. Сатторга, «аҳвол шу», дегандай илтижоли жавдиради...

Тушгача индамай дарс тайёрлашди. Ҳақимжон жимликни бузиб:

— Чойга қалайсиз, чой қўяйми?— деди Сатторга бош ирғаб.

— Майли, агар малол келмаса.

Ражаббой орқа ўгириб ётган жойида ўзича бир қимирлаб қўйди. Ҳақимжон алюмин чойнакни кўтариб ошхонага жўнади. Ҳадеганда келавермагач, Саттор ҳам секин орқасидан борди. Ошхонада Ҳақимжоннинг бир ўзи экан. Саттор кириши билан Ражаббойдан нолий бошлади:

— Тоғасининг ўғли эмасман, менга дўқ қиладиган!

— Қўйинг, Ҳақимжон, эҳтимол бирон нарсадан ҳафадир. Менам ҳайрон қолдим.

Хафа бўлса, менда нима айб?! Гап бошқа ёқда. Қизларга ғаш келяпти. Алам қияпти. Бунақа тил, бунақа кўрс феъл билан қайси қиз гаплашади?! Унашгани эрга теворса, тавба, мен айбдорманми?

— Сиз ҳам қизишманг, Ҳақимжон. Бошида жиқиллашганлар кейин қил ўтмас дўст бўлиб кетишади. Кечаги гапингизни айтиб кўрайми?

Ҳақимжон «қайси гап» дегандай Сатторга тикилди:

— Биргалашиб овқат қилишимизни-чи?

— Йўқ, қўйинг, Сатторжон, сира тоқатим йўқ шунга. Барибир таъбимизни хира қилади. Икковимиз бўлаверайлик.

— Йўғ-э, бир хонада туриб-а?! Биз овқат есак, у қараб ўтирадимми?

Ҳақимжон елка қисди. Бу орада чойгум вишиллаб қайнади, Ҳақимжон уни ҳали у қўлига, ҳали бу қўлига олганча, икковлари хонага қайтишди. Ражаббой эса кийинаётган эди, бирон ёққа шошаётгандай тез-тез соатига қараб кўярди. Ҳақимжон чой дамлади. Столга ўтиришганда Саттор Ражаббойни ҳам таклиф этди:

— Келинг, чой ичайлик.

Ражаббой қовоғини уйганча:

— Раҳмат, вақтим зиқ, жўра,— деди типратикон сочларини юлқиб-юлқиб тараркан.— Ошхонада овқатланаман.

Ражаббой эшикни очаётганда Саттор унга:

— Ҳақимжон билан келишдик биз,— деди, ошхонага чопиб юрмай, учовимиз шу ерда овқат қилмаймизми? Галма-галдан.

Ражаббой бошини қимирлатиб:

— Вақтим йўқ, жўра, ўзларинг қилаверларинг,— деди-да, чиқиб кетди. Аммо эшикни жуда секин ёпди...

Саттор бир оз изза бўлиб Ҳақимжонга қаради, у «айтдим-ку, қайтага гапингиз ерда қолди» дегандай тикилди Сатторга. Кейин фикрини барибир ичига сиғдиролмади:

— Одамнинг кимлигини башарасидан билиш мумкин! Маҳбубахон у-бу нарса сўрагани кирса, шунга чидаёлмайди. Ўзи-ку кўзини лўқ қилиб... Маҳбубахон ҳам «Жуда кўзи қаттиқ ўша шерикла-

рингизни», дегани-деган нукул. Яна унга баъзан тилёғламалик ҳам қилиб қўядилар. Чиқиб кетиши билан тўнғиллашини бошлайди. Ичи қора одам. Уч йилдан бери институтга киролмаганини мақтаниб ўтирибди-я? Мен бўлсам...

Саттор шу ерда кафтини елпиғич қилиб, Ҳакимжонни гапдан тўхлатди:

— Тўртинчи йил келиши... Мен тан бердим, бу иш ҳаммаиям қўлидан келмайди.

— Бунақага менинг юзим чидамасди,— деди Ҳакимжон отдан тушса ҳам эгардан тушмай...

Кун дим бўла бошлагач, Ҳакимжон шовилмай кийинди-да, китоб-дафтарларини олиб:

— Истасангиз, юринг, Комсомол кўлидами ёки бирор бошқа паркдами, салқинроқ жойни топиб, ўша ерда тайёрланамиз,— деди совиган чойдан бир қултум кўйиб ичаркан.— Бу ер энди исийверади.

Саттор боргиси келмади. Агар Ҳакимжон ҳам кетса, бир ўзи қолиб жиддийроқ ўқишга киришмоқчи бўлди. Шу сабабли:

— Майли, бошқа гал борарман,— дедию китоб-дафтарларини олиб стол устига қўя бошлади. Ҳакимжон бир ўзи кетди.

20

Офтоб ҳадемай ёнбошга оғди, хонани бирпасда кечагидек ҳаммом қилиб юборди. Саттор каравотидаги иккала чойшабини олиб, дераза пештахтасига чиқди, чойшабларни илгари қоқилган майда михларга илиб тушди. Ёзма иш бўйича мактабда ўтилган ҳамма мавзуни бир-бир кўздан кечириб бошлади. Мияси эса барибир лоқайд эди. Яна Маҳбубани ўйлади. Дўрдоқ лабларини эсларкан, «Ўпиб олсам нима қиларди», деган бемаъни савол келди миясига; баданлари жимирлашиб, хомхаёл бўлса ҳам хуш ёқди; илгари сира бундай аҳволга тушмаганидан ажабланди. Ирғиб туриб, эшикни очди ва Маҳбубаларнинг хонасига мўралади. Йўлак ҳам, хоналар ҳам жимжит эди. Уни айни шу Маҳбубанинг яқинлиги, атиги икки-уч қадам нарида туриб, унга етишолмаётгани ҳаяжонга соларди... Тоғасининг «шу ерда қол, сурнайчи бўл» деган сўзлари ҳозир Сатторга шу даражада ғайритабиий, кулгили туюлдики... У гўё ҳозир янги маконлар сари парвоз қияптию бутун вужуди мавҳум бир эҳтирос оғушида учаётгандай эди...

Ташқарида қарс-курс эшик очилди ва тап-тап оёқ овозлари, қизлар кулгиси эшитилди. Сал ўтмай йўлак жимиб қолди. Саттор яна эшикни очиб қаради. Маҳбуба, ҳў кунгидек қўлида китоблари ва сумкачаси, энгашиб эшикни қулфлаётган экан. Сатторни кўриб кулди, «Салом» деб кўришдию дик-дик юриб нарилаб кетди. Саттор анграйганча қолаверди. Анча вақтгача Маҳбубанинг шовилмай зинадан тақ-тақ тушаётгани эшитилиб турди. Саттор каравотига келиб чўзилди; ўзи ҳам билмайди — негадир юраги дукурлаб урарди. Охири ўтиролмади. Кийиниб, ташқарига отилди. Аммо қанча қидирмасин, Маҳбубаларнинг қорасини ҳам тополмай, яна хонага қайтиб кирди-да, ўзининг бу кулгили қилиқларини ўйлаб, ўздан ор қилди...

Ҳакимжон кечга яқин қайтди ва гапни бирдан овқатдан бошлади:

— Бозор куни икковимиз бир ҳаражат қилиб келсак...

Сатторнинг кўнглига ҳозир овқат сиғмас эди. Ҳакимжон ҳам бошқа гапирмай, аллақайси дафтари-

ни олдию ташқарига чиқиб кетди. Сатторнинг энсаси қотди. Рашкка ўхшаш ғалати бир туйғу юрагини ғаш қилиб, кечагина ўта мулойим, хушмуомала кўринган Ҳакимжон бугун кўзига юмшоқ супурги, эзма, муғамбир кимса бўлиб кўриниб кетди. Ражаббойни эслади. Сўзлари тўнг, қўпол-у, аммо ҳақиқатни гапирарди; бир қарашда одамнинг кимлигини беҳато биллади. Кейинги дақиқада Саттор ўзини койий бошлади: «Ҳали Ҳакимжонни яхши билмайман-ку. Қизларга ёқса... қандини урсин! Менга нима?! Мен дарс тайёрлашим, қишлоқдагилар, тоғам, қолаверса, Барот аканинг олдида юзим шувит бўлмаслиги керак. Менга нима?!»

Саттор ўзига ҳар қанча далда бергани билан барибир кўнгли ғаш эди. Бу орада Ҳакимжон хомушроқ қайтиб кирди-да, ташқарига имо қилиб:

— Кийиниб олинг, ҳозир Маҳбубахон кирмоқчи, сиздан китоб сўрамоқчи,— деди чўнқайиб тумбочкасини кавлаштираркан.

Саттор шоша-пиша кўйлагини кийиб, синиқ кўзгучага қараб сочини таради; каравотини текислади. Ҳакимжон унга тикилиб туриб, мийиғида кулиб қўйди. Саттор сирини яширолмаганидан хижолат чекди. Гўё ҳеч нарса бўлмагандай каравотига ёнбошлаб, китобини олди. Ҳакимжон ўзича қайсидир куйни хиргойи қила бошлади. Орадан ўн минутча вақт ўтди, лекин ҳеч ким келмади... Яна йигирма минутлардан сўнг, аввал ташқарида кимдир шивирлади, кейин секингина эшик тиқирлади. Сал ўтмай, яна тиқирлади. Ҳакимжон ётган жойида Сатторга «очинг, сизга» деган ишорани билдирди. Саттор гўё истамагандай ўрнидан турди ва бир йўталиб эшикни очди. Чиндан ҳам Маҳбуба экан. У эшикни Саттор очишини кутмаганиданми, бир оз ўзини йўқотди, юзлари қизариб, шошганча:

— Ҳакимжон бормилар?— деб сўради.

— Ҳа, мен шу ерданман, Маҳбубахон.

Маҳбуба ҳамон остонада тураркан, ҳаяжонланаётгани, шошаётганини Сатторнинг юзига қаролмаётганидан ҳам билса бўларди. У Ҳакимжонни сўрагач, Саттор ўша заҳоти изига қайтди ва азбаройи ўзини ноқулай сезганидан қўлига дуч келган китобни олди. Ҳакимжон эса Маҳбубани уйга таклиф қилди. Маҳбуба хонага киргач, Ҳакимжон гирдиқапалак, уни ўтирғизишга жой тополмай қолди. Маҳбуба раҳмат айтиб стулга ўтирди ва секин Сатторга кўз қирини ташлади. Буни Саттор ҳам сезгани учун Маҳбубага тик қаради: бир дақиқа кўзлар учрашди... Маҳбубанинг нигоҳида ҳайрат ёнаётгандай эди. У «наҳотки, шу қадар катта, ҳадсиз шаҳарда, бир-биримизни ҳатто тушимизда кўрмаган одамлар, қандай қилиб яна учрашдик» дея ажабланаётганга ўхшарди. Сатторнинг вужудини ғалати бир хушқоллик эгаллади.

— Ҳадеб дарс тайёрлайверса, мияга кирмас экан,— деди Ҳакимжонга, ҳамон Саттор билан кўз уриштираркан.— Бизам эзилиб кетдик. Ҳозир кино кўриб келдик. Ўқишдан одам зерикшини шу ерда билдим!

— Бу ерда томошабоп жойлар кўп-да!— Саттор тилига келган гапни қайтаролмади-ю, аммо хафа бўлмадимикин, деб дарров Маҳбубага қаради. Маҳбуба эса:

— Тўғри,— деб тасдиқлади.— Бу ернинг ҳар қадамида қанча-қанча ажойибот...

— Сира тоққа чиққанмисиз?— дея сўради Саттор тўсатдан. У Маҳбубага ўчакишаётгандай ҳукм оҳангида луқма ташлади.

Маҳбуба «ҳа» дегандай бош ирғади.

— Саҳар чоғи тоғ тепасида туриб, пастликка қарасангиз, жимжитликдан ваҳмингиз келади... — деди Саттор ҳаяжон билан. — Фақат қаерлардандир сувнингми, шамолнингми — бир маромда ғалати шовиллаши эшитилади. Бадан жимирлайди. У лаззатлар қани бир-еда? Одамлар худди ҷумолига ўхшаб яшайди, бир-бири билан иши йўқ, бир-бирига қарашга вақти ҳам йўқ.

— Менга айни шуниси ёқади. Одамларнинг шоишини қоралаяпсиз. Шошса, кўпроқ иш битади.

Маҳбуба китобий тил билан гапирганини Саттор дарров тушунди. «Шошса кўпроқ иш битади...» Қаердадир ўқиган буни. Шунинг учунми, унда баттар баҳслашиш иштиёқи туғилди. Шу пайт Маҳбуба:

— Сизларда ёзмадан қайси мавзулар тушган эди, дафтарларингиз бордир, бир кўрай, қани, сизлар қандай ёзгансизлар?— дея илтимос қилди. Саттор тумбочкасини очиб, дафтар-китобларини титкилай бошлади. Топилавермагач, Маҳбуба хижолатга тушди ва «Майли, ҳозир топилмаса, кейин берарсиз...» деди-да, узр сўраб чиқиб кетди... Китоб ўқиб ётган Ҳақимжон эса анчадан сўнг сўради:

— Топилдими?

Саттор кулди:

— Шундоқ тумбочканинг устида экан... ҳайронман.

— Менам ҳайрон бўлдим,— деди Ҳақимжон.— Боягина шу ёзма ишингизни кўриб ўтирувдингиз. Кўзим тушувди. Бирдан тумбочканинг кавлаб кетдингиз. Ҳайрон бўлдим.

— Айтақолмабсиз-да.

— Атайлаб қияпсиз, деб ўйладим...

— Ие, нега?— Саттор Ҳақимжоннинг гапига аввал унча тушунмади. Кейин елкасини қисиб қўяқолди-ю, аммо ичида ундан хафа бўлди.

...Остонада бир оз тараддулланиб турди: ичкаридан кимдир келаётганини сезгач, шоша-пиша эшикни чертди. Уша заҳоти эшик очилди ва қошларига ҳозиргина ўсма қўйиб, ҳали ювиб улгурмаган, сочлари бир оз ёйилган, ўрта бўй бир қиз Сатторга термулиб қаради-да, ичкарига бурилиб «Маҳбу» дея чақирди. Маҳбуба йўл-йўлакай кўкрак ёқаларини тўзатиб келаркан, «Марҳамат, кининг» деб эшикни ланг очди Сатторга. Саттор дафтарларини Маҳбубага узатди. Маҳбуба яна кининг, деб қистади. Дугонаси шаддод қиз экан, «Вой, шундоқ ён қўшни бўлатуриб ноз қиласизми», деб ҳазиллашди. Саттор қараса, худди ўзлариникига ўхшаш катта, шифти баланд хона экан. Аммо бу ерга тўртта каравот қўйилди. Саттор Маҳбуба таклиф қилган стулга ўтираркан, қизларнинг бу ораста хоналари олдида ўзлариники чинакам «бўйдоқхона» эканидан ичида завқланиб ҳам қўйди. Ҳамма каравотда оппоқ чойшаблар, дўмбоқ ёстиқлар; бўёғи кўчиб, оралари хиёл очилиб қолган пол ҳам ҳозиргина ҳўл латта билан яхшилаб артиб чиқилган, тумбочка устида думалоқ кўзгу, атир-упалар. Столдаги ликопчаларда эса мева-чева, қанд-қурс. Устидан тоза дока ташлаб қўйилган. Тўнкарилган пиёла тагига ўсма сиқишган экан, тагида озгина қолибди...

— Маҳбу, сизларга яхши бўлди,— деди яна дугонаси қув кўзларини ўйнатиб,— битта факультетга киряпсизлар, бирга дарс тайёрлайверасизлар. Қийинликда бизга қийин. Мен ҳам тарихга кирсам бўларкан.

— Қўйсанг-чи, Ҳалима, математика тушингга ҳам кириб чиқади-ку...

Ҳалима қошларини чимирган эди, ҳали қотиб

улгурмаган ўсмаси бирдан оқиб юзига қизик бўлиб тушди. Саттор «и-и» деб юборди, Ҳалима қаҳ-қаҳ отиб кулганча тумбочка устида турган кўзгуга қаради ва оқиб тушган ўсмани кўрсаткич бармоғи билан артиб-артиб сочига суртди, бошини чап томонга қийшайтириб турди.

— Кўпроқ маҳмаданалик қил.— Маҳбуба ҳам дугонасининг жиғига тега бошлади.

— Вой, нима маҳмаданалик қилибман? Сенга шерик топилди, мана, Сатторжон акам десам, маҳмаданаликми? Тавба! Яхшиликка ёмонлик!

— Саттор ака қап-катта кўчада қўлимни синдирай дедилар-у, мен билан дарс тайёрлар эканларми?!— Маҳбуба қотиб кулди.

Саттор ким гапирса, ўшанга кулиб қарар, аммо нима учун кулаётгани, аҳволи қандайлигини ўйламас эди.

— Ёзмадан неча олгансиз мактабда?— деди у тўсатдан Маҳбубага, гўё ҳозир шу гапдан муҳимроғи йўқдай.

— Беш!

— Яхши...— Саттор гап уланмаганидан хижолат чекиб қимтинди. Кейин кеча Ҳақимжон деворга қоқиб берган Кавказ манзарасига тикилиб қолди. Ҳалима ҳамон ўсмасини тўзатар, Маҳбуба эса кафтларини бир-бирига қўйиб, «хўш, энди нима қиламиз, яна нима гапингиз бор» дегандай каравотида кулимсираб ўтирар эди.

— Чой қайнаганмикин, бир қараб келай.— Маҳбуба шафтоли гулли чойнакни кўтариб, ташқарига чиқа бошлаган эди, Саттор ҳам ўрнидан турди. Аммо иккала қиз унга жавоб беришмади. Саттор Ҳалима билан якка қолгач, индамай ўтиравериш ўзига жуда ноқулай туюлди:

— Қаердансиз?

— Қаерликка ўхшайман?

Саттор кулиб елка қисди.

— Шунчалик одам танаймасизми? Маҳбу-чи? У қаерликка ўхшайди?

— Чиноздан шекилли.

— Э, ҳа, сизга айтибди-да? Йигитларнинг ичида гап ётмайди ўзи. Мен ҳам ўша районданман, лекин бошқа қишлоқдан. Ўзингиз қаердансиз?

— Бўстонликдан.

— Ҳа-а... лекин ўхшамасиз.

Шу ерда гап бўлинди: чой кўтариб Маҳбуба кириб келди.

— Сен йўғингда биз Саттор ака билан танишиб олдик.

Саттор «ҳа» деб бош ирғади.

— Маҳбу, бугун кечқурун бир кинога борсак-чи, а?— деди Ҳалима ва яна шўх кўзлари билан Сатторга тикилди.

Саттор кулимсираганча ўрнидан турди ва «хўп, майли» деб хонадан чиқди. У ўз эшикларини очаётганда иккала қиз бирдан қаҳқаҳа отиб кулиб юборишдию ўша заҳоти, ҳойнаҳой, кафтларини оғизларига босиб, жим бўлиб қолишди...

Саттор рўпарадаги магазиндан бешта тешиккулча, ярим кило қанд олиб, ётоқхонага қайтаётган эди, иккинчи қават зинасидан ғовур-ғовур эшитилди. Гапирганларнинг бири Маҳбуба эди. Саттор шовилмай зинадан кўтарила бошлади. Қараса, Маҳбубанинг ҳамроҳи келишган, барваста бир йигит, қўлида сумка, оқ жужунчадан шим-кўйлак кийган,

сочлари қоп-қора, жингалак, юзлари, лаблари худди рассом чизгандек бежирим, хиёл қотмалиги ҳам ўзига ярашган, оёғида қоп-қора, ҳозиргина мойланган учли туфли. У зинадан пастга олдинроқ тушиб, Маҳбубаларни кутиб турди. Ҳалима ҳам шоша-пиша етиб келгач, Маҳбуба иккови нотаниш йигит ҳузурига боришди. Саттор ўзидан-ўзи қисиниб, уларни четлаб ўтди. Маҳбуба кўрдими, йўқми уни, лекин Саттор унинг йигитга қўл бериб, «Фарҳод ака, тоғамга салом айтинг» деганини аниқ эшитди. Сатторнинг кўксини бирдан қандайдир хижиллик босди. «Ким у?» Қўлидаги тешиккулчаларини улоқтириб юборгиси келди... Хонага шалвираганча кирдию дераза томонга ўгирилиб, пишиллаб ухлаб ётган Ражаббойни кўргач, унга ҳаваси келди. «Ўзини тута билади!» Қизларнинг биронта гапларини юрагига яқин олмайди, ўзига маҳкам. Мен бўлсам, бор-йўғи кўчада урилиб кетибман-да. Шунга энди... Эҳтимол, кўнглида зиғирча ҳам фикри йўқдир. Бояги йигит...

Саттор уҳ тортди ва каравотига чўзилди. Барот ака ҳам айтди-ку, ахир, шундай деб! Институтга кириб олса — бас! Аммо... ким у?! Ташқарида Маҳбубанинг овози эшитилдими? Кейин Ҳакимжон гапирди. Ҳа, ана, яна Маҳбубанинг овози, ана, у куляпти! Орага Ҳалима қўшилди нимадир деб...

Сатторнинг фикри яна остин-устун бўлиб кетди. У ҳам ташқарига чиққиси келди, лекин ботинмади. Маҳбубанинг «Киринг, Ҳакимжон ака, киринглар» деганини эшитди. Кейин эшик ёпилди. Саттор ҳеч нарса сезмагандай каравотига бориб ўтирди. Юраги уриб Ҳакимжоннинг киришини кута бошлади. Аммо у кирмади. Орадан беш минутча ўтди. «Демак, Ҳакимжон яна ўша ерда...» Ҳозиргина ўқиганлари миясидан учиб, бошини бўшлиқ эгаллади. Юраги сиқилиб, ҳеч нарса ёқмай қолди бирдан.

Шу пайт Ҳакимжон кириб келди:

— Қизлар кинога борайлик дейишяпти, бора-мизми, Сатторжон? Вақт қалай? — деди-да, ғижимланиб ётган ўрнини тартибга келтира бошлади.

Сатторга алам қилди: «Демак, унга ҳам айтишибди...» Бунақанги сирлар фақат ўзига айтилишини истаганиданми:

— Таклиф қилинса, боринг! — деди тўнглик билан.

— Сизга айтишибди-ку! Ўзимиз боргимиз йўқ, дейишяпти. — Ҳакимжон Сатторга самимий тикилди. — Йўқ дейиш ноқулай.

Саттор «боролмайман» деди. Ҳакимжон «билганингиз» дея жавоб қилдию апил-тапил кийинди-да, қандайдир бир куйни димоғида минғирлаганча, эшикни қарс этиб ёпиб чиқиб кетди. Сатторни худди биров бир телгандай бўлди. Ташқари яна жимиб қолди. Сатторнинг кўз ўнгига бояги олифта йигит келди. «Ким у?» Яна Маҳбубаларни ўйлади. «Кўнгли учун Сатторни бир оғиз юринг ҳам дейишмади-я!» Саттор хомушланиб, эшикни очди. Худди шу аснода Маҳбубаларнинг хонасида кулги янгради. Саттор негадир бирдан ўзгариб, ўзини енгил ҳис этди. Дарров эшикни беркитди. Орадан беш-олти минут ўтгач, қизлар кулги билан, қаттиқ-қаттиқ гапириб, ташқарига чиқишди-да, эшикни қўлфлай бошлашди. Кимдир яна пиқирлаб кулди. Жимжитлик. Кейин эшик секин очилди. Ҳалима бош суқиб қаради-да, «Саттор ака, юрмайсизми?», деди кулиб.

— Маҳбуб сўрашяпти, — дея қўшимча қилди у. — Қўриқлаб келармишсиз уни. Кўчада битта-яримтаси туртиб юбормаслиги учун...

— Бир гапни чўзавериш экан-да, — деди Саттор жиззакилиги тутиб. — Қўйинглар энди!

— Бормайсизми? Ўзингиздан кўринг! Қоровулимиз бор, Ҳакимжон боядан бери пастда кутиб турибди! — Эшик қарс этиб ёпилди; пошна овозлари узоқлашиб кетди...

Саттор ўтириб-ўтириб, алаmidан бирдан қишлоққа отлана бошлади. Қизлар кейин сўрашса ҳам, қишлоққа тез чиқиб келишим зарур эди, деган баҳонани қилади...

У темир йўл станциясига етиб борганда жиянлари эсига тушдию қандолат дўкончаларини излаб қолди. Аксига ҳаммаси берк экан. Вокзал биносига кириб, билет олиб чиқди. Ҳали яна ярим соатча бор; бирон-бир танишини учратармикинман, деган умидда перрон орқали у ёқ-бу ёққа юра бошлади. Бу гал ҳам ҳеч ким кўринмади. Перроннинг юқорисидаги тахта омборида иш қизғин экан; кеч кираётгани учун қуёш нури омборни худди кафтдагидек «кўрсатиб» турар эди; Саттор кун тигига орқа ўгирганча, чумолидек зув-зув ишлаётган одамларни томоша қила бошлади. Қизиқ! Улардан бирини танигандай бўлди, қаттиқ тикилиб қолди. Яқинроқ бориб, шундоқ тахта девор тагидан қарагач, қўлига брезент қўлқоп кийганча пакана бир ишчи билан тахта ташиётган новча йигит Ражаббой эканини билди. Наҳотки, ўша?! Бу ерда нима қилиб юрибди? Ҳа, ўша. Ана, узун бир тахтани вагондан суғуриб олиб, шериги билан кўтариб кетди-да, баланд уюмга авайлаб тахлашди; орқага қайтаётганда беихтиёр Сатторга қараб келаверди. Саттор унга қўл силкиди. Аммо Ражаббой ҳам, ёнидаги шериги ҳам кафтларини кўзларига соябон қилиб келишаркан, кўзларига кун тушаётгани учун унинг ишорасини пайқашмади. Айниқса, улар вагоннинг бериги четига етганларида Саттор Ражаббойни яқиндан кўрди: ўша! Терлаганидан баттар қорайиб кетибди. Ражаббой ҳам Сатторга бир-икки тикилиб қарагандай бўлди-ю, аммо гапдан бўшамасди. Шериги икковлари оғир бир тахтани вагондан чиқариб олишди. Ражаббой орқада кўтариб бораётиб, бирдан Сатторни кўриб қолди ва унга қараб илжайди. Бошини қамирлатиб «ҳозир, ҳозир» дегандай ишора қилди. Яна орқасига ўгирилган эди, мункиб кетай деди. Тахтани ташлаб, шеригига ниманидир уқдирди ва брезент қўлқопини ечаркан, Сатторга томон юрди. Шериги тахта уюми четига омонатгина ўтириб, папирос тутатди. Ражаббой илжайганча Сатторга яқинлашди-да, «Ҳа, уйга кетяпсизми», деб сўради ва қўл олишиб кўришди.

Сатторнинг ҳамон ҳайратланиб турганини сезган Ражаббой елкасига қўлини қўйди-да:

— Сиз нима деб ўйловдингиз? — деди дўстона кўз қисиб куларкан. — Шаҳарда яшаш осонми? Мен ўзимни ўзим боқаман, жўра. Отам ҳам, онам ҳам қари. Ака-укаларим ўзидан ортмайди. Ота-онамга юбориб тураман ҳар ойда оз-оздан. Поезд қачон келади, кечикмаяпсизми?

— Ярим соат бор ҳали.

— Уйингиздагиларга биздан салом айтинг, — Ражаббой кутилмаганда изига бурилдию шерикларининг олдига кетди. Вақти зиқ бўлса керак.

Саттор маъюсланиб, негадир тоғаси, кеннойисини, ҳарқалай улар қариндош, жигар экан, мана, неча ииллардан бери уни ўз болаларидек ювиб-тараб, қорнини тўйғазиб келишаётгани, ҳозир эса ўқишга юбориб қўйишганини ўйлаб кетди; баъзан жиртаки одатлари билан тоғасининг кўнглини қолдирганларини хотирлаб, ўзидан-ўзи афсусланди.

Бу гал поезддан кейин машина бўлмай, Саттор тоғасиникига алламаҳалда кириб келди. Қишлоқда кўпинча одамлар эрта ухлагани учунми, хонадонлар оралаб ўтиб, то тоғасиникига етгунча ҳам биронта кишини учратмади. Шағал йўлдан қарс-қарс юриб бораркан, айрим ҳовлилардаги итлар тун сукунатини бузиб, дарвозанинг орқасидан туриб акиллар, Саттор узоқлашгач, аста-секин тинар эди... Саттор дарвоза тирқишидан қўлини тикиб, ўзи биладиган илгакни шиқ этказиб туширди ва ётганларни уйғотиб юбормаслик учун жимгина ҳовлига кирди. Оғил устунига боғланган Олапар бугун негадир тунда ҳам ечилмабди. Саттор «Ё тоғам келмаган, ё ичган бўлса эсидан чиққан» дея ўйлади. Думини ликиллатиб турган Олапарнинг занжирини ечди ва бошини силаб-силаб эркалади. Олапар бир-икки сакради, кейин чоғанча ҳовлини айланиб чиқди. Шимининг почаларига келиб суйкалиб, эркалана бошлади. Саттор қоронғида ювинди солинган челаққа қоқилиб кетди. Уни энгашиб кўтариб қўяётган эди, эшик остонасида кеннойиси пайдо бўлди-да, ваҳима билан:

— Ким?! — дея шовқин солди. — Олапар! Олапар! Ким у?

— Менман, кеннойи, мен.

— Саттор?! Вой, Саттор, сизми? Бу нима қилиқ? Уғрига ўхшаб?! Тоғангиз ҳали келмаганига нақ ўтакам ёрилай деди-я. Туф, туф! Овоз чиқарсангиз бўлмай-дими? Худди тоғангизга ўхшайсиз-а? Тимирскиланиб юриб... Тавба! Қачон келдингиз?

— Ҳозир кирдим. Қарасам, Олапар ечилмаган экан.

— Болалар билан чалғиб, эсимдан чиқибди. Шундоқ хаёлимда турувди. Овқат ҳам бермабман-а. Олапар, Олапар, маҳ, маҳ!

Кеннойиси ошхонага кирди. Саттор ўзи ётадиган айвонга ўтиб, чироқни ёқди. Боя Чирчиқ станциясидан олган попук қандларини чўнтагидан бир-бир чиқариб, хонтахтага қўйди. Кеннойиси яна бир мунча вақт ҳовлида Олапарни жеркиб, овқат бериб юрди-да, айвонга кираркан:

— Тоғангиз тўйда. Юқори маҳалладаги Қулаҳмат загатопчи бор-ку? — деди ва тоқчадаги соатга қараб бош чайқади; попук қандларга кўзи тушгач, бирдан чиройи очилиб, уҳлаб ётган бўлса ҳам кичкина эркатойи Фазлиддинни уйғотиб чиқди. Упилаверганидан юзлари осилиб тушган, ёноқларию қўлчалари момикдай оппоқ, сочлари қўнғир Фазлиддин уйқусираса ҳам йиғламас, муштчалари билан кўзларини ишқалаб турар эди. Ойиси «Мана, аканг олиб келибди сенга, мана буниси сенга», деб битта попук қандни берган эди, уйқуси ҳам бирдан ўчиб, конфетни оча бошлади. Кеннойиси Фазлиддиннинг тилидан:

— Каттакон йаҳмат, каттакон йаҳмат! — деди-да, боласини ўрнига ётқизди ва салдан кейин бир коса мошкичири кўтариб кирди. Саттор совиган мошкичирини яхши кўрарди ўзи, бунинг устига обдан очиққани учун қизил гармдорисини эзиб, иштаҳа билан роса еди. Устидан чой ичди. Кеннойиси унга зимдан разм солиб ўтираркан, кулимсираганча, «Пуллингиз етдими», деб сўради. Саттор «ҳа» дегандай бош ирғади.

...Дарвозанинг илгаги тўширилди. Кеннойиси «Келди, шекилли, тоғангиз», дедию эшикни ярим очганча ҳовлига, қоронғига тикилиб турди. «Уйғоқмиз» деган маънода Олапарни чақириб қўйди. Йўлакда ғимирсиланаётган Олапар бу овозни эшитиши билан югура келиб, олов кўзларини ўйнатиб, жилпанглай бошлади. Тоғасининг йўталгани эшитилди. Саттор лаблари, қўлларини артиб, ҳовлига тушди. Тоғаси сал гандираклар келяпти. Саттор салом берди.

— Э, жиян, кепқолдингми? Яша, яша, қани юрчи, — деди. Сатторнинг олдида ўзини дадил тутишга уриниб, қадамни ўлчаб босмоқчи бўлар, лекин ичгани барибир билинар эди. Саттор тоғасининг ҳозир узундан-узоқ насиҳат қилишини сезганидан уйга киришга шовилмади, ҳовлида тимирскиланиб юрди. Аммо кеннойисининг шивирлаб гапирганини эшитиб қолди: «Сатторжон бинойидек укаларига мановилани опкепти, эртага сал жонлироқ беринг пулингиздан. Мановинақа заҳари-заққумга ҳам сарфлайсиз-да... Кўзлари киртайиб қолибди бола бечоранинг...»

Тоғаси ҳовлига қараб, «Саттор», дея чақирди. Саттор индамай уйга кирди. Тоғаси иккита ёстиқни қўлтиғига тортганча кўзлари бир оз қизариб, шилпиқланиб, ўтирибди. Кеннойиси эса унга босиб-босиб ачиқ чой беряпти. Саттор тоғасининг бериги ёнидаги кўрпачага тиз чўқди.

— Жиян, гапимга қулоқ солсанг, шу ўқишингни қўй... Одамнинг боши — сойнинг тоши, агар билсанг. Қўйиб берса, қаерларга думалаб бормайди. — Тоғасининг кўзларида аллақандай ички ўкинч сезилгандай бўлди. — Жуда яхши, кепсан, сен билан гаплашгим келиб турувди ўзи шу бугун!

Тоғасининг бу гапидан ҳатто кеннойиси ҳам ҳангманг бўлиб қолди. Аммо дарров сўзини бўлмайд, қани, нима демоқчи бу, деган маънода эрининг оғзига қаради. Саттор ерга кўз тикди. Тоғаси иссиқ чойни хўплаб юбориб, қалқиб кетди; хўмрайиб хотинига қараб, яна Сатторга юзланди.

— Шу Қулаҳмат акангнинг кенжа қизи бирам кўзга яқин бўптики... — деди-да, гапининг таъсирини билмоқ мақсадида хотинига бурилди; ичкилик ва овқатдан лоҳасланиб, камарини бўшатди, четга қараб оғзини қийшайтирганча эснади. — Бирам оёқ-қўлли, чаққонки... Сени эсладим, жиян. Кўзимнинг тиригида раҳматли опамнинг руҳини рози қилиб кетсам дейман-да, Сатторжон. — Тоғаси қуйилиб келган кўзёшини қўлининг орқасига артди. — Ушани унаштириб қўйсақ. Янаги йили мактабни битираркан. Уқишдан кейин фермада сут соғаркан, азамат. Қара! Кам бўмайсан, жиян. Кам бўмайсан. Мендан бўладиган ёрдам — куч-қувватим борида бошингни иккита қилиб қўйиш. Бу ёғи мана чурвақалар ҳам ҳадемай... Сендаям қолмас, укаларингга қарашиб юборарсан.

Саттор ўнғайсиз аҳволга тушганидан, «Э, қўйсангиз-чи», деб юзини четга бурди. Тоғаси Сатторнинг гапини эшитмади чоғи, ёки эшитса ҳам аҳамият бермади:

— Йўқ, дема, жиян. Тўй қилгим кеп кетдики бугун! Жиян тоғага ўхшайди, дейишади. Менга ўхшасанг, хўп де, эртагаёқ унаштирамиз, кейин мактабни битириши билан... Қайнатаранг ҳам обрўли одам. Бугунги тўйдаги тўкин-сочинликни кўрсанг эди. Узи бўладими булар, эҳ-ҳе! Бир ёқда гум-бадабанг! Радиода чиқадиған артистлар келишибди, бу ёғини сўрасанг! Шу қиз бегона бўлмаслиги керак, жиян!

Эрининг кайф аралаш бу гаплари Сатторнинг жигига тегаётганини сезган кеннойиси:

— Сиз ҳам бир кунда минг хил турланасиз! — деди зарда билан, чойнакнинг тагини пиёлага лим-лим ағдараркан. — Нега энди кўнглини қолдирасиз? Узингиз бор дедингиз-ку ўқишга!

— Дедим, тўғри. Аммо эртага ким бору ким йўқ, хотин.

— Бунчалик ноумид бўлманг. Ичсангиз жуда ақлли бўлиб кетасиз, қачон ташларкинсиз-а, шу ордонани?!

— Мен боғдан келсам, бу тоғдан келади-я, тавба! Бор, ишингни қилсанг-чи, хотин киши аралашдими гапга...

— Ҳа, шуларни эртага айтарсиз! Дам олинг ҳозир, Сатторжон ҳам йўлдан чарчаб келган. Ё ичингизга сиғмаяптими, ҳозир айтишингиз шартми албатта?!

— Нима, мен ёмон гап айтяпманми? — Тоғаси жаҳли чиқиб, бир хотинига, бир Сатторга ўшшайиб қаради; ҳозиргина суяк мужигани учун, лаблари ёғ; артмаган эди. — Айтсам, одам бўлсин, деб айтяпман, жоним ачиганидан айтяпман! Тўйда ўтириб бир кўнглим эридики, бир кўнглим эриди, худди мен тўй қилаётгандай бўлдим! Беш йилгача у қиз буни кутиб ўтирармиди? Унгача уч-тўртта болали бўлади.

— Кутмаса кутмас! — Кеннойиси ҳам гапида туриб олди. — Ундан бошқада қиз йўқми. Одамнинг кўнглига ҳам қараш керак-да, Сатторжон нима дейди ҳали бунга?

Тоғаси хотинига қўл силтаб, «э-э» деб зарда қилди. Сатторга қараб:

— Қизни кўрганмисан ўзинг? — дея сўради. Саттор ҳар томонни ўйлаб, барибир тоғасига қўрс гапиролмади. Баттар бошини ерга эгиб олди. Тоғаси уяляпти деб ўйлаганидан, яна насиҳатга тушди.

— Сен бирпас жим тургин! — деди ниҳоят хотинига бақириб. — Мен нима, уни ҳозир ўйлаб қўйдимми жуда?! Ё ғашинг келяптими? А?! Ахир, опамнинг биттаю битта ўғли, жигарим! Мен қилмасам, бу ишни ким қилади? — Тоғаси яна кўнгли бўшашиб, бурнини тортди.

Эрининг бу ноҳақ гапи хотинига ўтиб кетди. Айниқса, Сатторнинг олдида «унга ўғайлик қил-япсан» дегандай шамаси кеннойисининг жон-жонига тегдию хўрлиги келганидан лаблари титраб:

— Уялмайсизми шу сўзини оғизга олгани?! — деди йиғламсираб. — Мана, Сатторжоннинг ўзлари айтсин, шу пайтгача бирон нарсада ўғайлик қилибманми унга?

Саттор аввалига чурқ этмай ўтирди-да, кейин индамай туриб ташқарига чиқиб кетди. Тоғаси мулзам бўлганидан хотинига, «Бошқача тушундинг мени», дея ялпизлади.

— Нега унда ғашинг келяпти дейсиз?! — Энди хотини баланд келди. — Шунча қилган яхшилигимга сизнинг раҳматингизми бу?! Узимникига едирмай, унга едирсам, ичирсам, кийдирсам, ювсам, тарасам — шу қилган яхшиликларимга жавобингизми бу?! Яна ўзи ўтирибди, демай, мени ерга урдингиз! — Хотини йиғлай бошлади.

Тоғаси инқиллаб, гандираклар урнидан турди-да, ичкари уйга йўналди. Орқасидан кеннойиси «заққумингга ич» дея пичирлаганча чойнак-пиёлаларни шақир-шуқир йиғиштирди; ҳар кунгидек тахмондан Сатторнинг ўрин-кўрпаларини олиб, шолча устига қўйди, ўзи эса ичкари уйга кирди. Саттор анча вақт ҳовлида ивирсиланиб юрди. Кейин айвонга ўрин солиб, чирокни ўчириб ётди. Чарчаган бўлса ҳам, алламаҳалгача ухлай олмади. Уқишга кираётгани тоғасига малол келаётганини ўйлаб, ўксинди...

Ражаббойни эслади; боягина у билан учрашганини ва унинг гапларини хотирлар экан, кўнглининг бир чеккасида қувониб қўйди. «Зўр келса... Ражаббойдан сўрайман, мени ҳам ўз ёнинга ол, деб». Кейин беихтиёр тоғаси айтган Гулсара Қулаҳматова деган аялочи қизчани кўз ўнгига келтирди. Буғдойранг юз, ўрта бўй, сал тўлароқ бу қизчанинг расми уч-тўрт йилдан бери мактаб «Хурмат тахтаси»га қўйилади. Уни Саттор танийди. Лекин у билан гаплашганини эслаёлмайди. Ҳатто комсомолга ўтганда ҳам бирон сўзи ёки иши эсида қолмаган экан... Кейин Маҳбубани, Ҳалимани ўйлаб кетди.

Оғилдаги сигирнинг мўъраши ва кеннойисининг «жонивор, ҳозир, ҳозир» деган овози Сатторнинг миясига аввал узоқ-узоқлардан эшитилаётгандай туюлди, сўнг тасавури равшанлашиб, уйғонди. Тоғасининг кечаги гапларини эслади. Кун анча ёришган эди, тоғаси ҳам аллақачоноқ ишига жўнаган, ҳойнаҳой...

Сатторнинг дилини яна ғашлик эгаллади. «Нима қилиб юрибди ўзи бу ерда у? Ҳамма нарса йўқлик, хўрлик, адоват, муҳаббат ҳам тумандек тарқалиб кетадиган бу оламда? Муҳими — ўқишга кириб олиши керак! У бўлса, яна бир кунини бекорга совуриб, санқиб юрибди».

...Шу сабабли Ҳакимжон ундан «қаерда эдингиз» деб сўраганида бемақсад қишлоққа чиқиб кетгани, йўлда Ражаббойни кўрганани ҳам гапириб ўтирмади. Шунчаки ёлғонлаб қўяқолди:

— Тошкентда эдим, қариндошларникида.

— Э, қариндошимиз ҳам бор денг-а? — Ҳакимжон унга аллақандай ҳавас билан термулди; у ҳойнаҳой шўрва қилмоқчи шекилли, олдидаги ярим коса арчилган картошканинг кўзларини пичоқнинг учи билан тозалаб ўтирарди. — Сизга яхши! Хоҳласангиз — уйга, хоҳласангиз — қариндошларникига! Бизга қийин. Оғайни, эшикни соғиндим жуда. Икки ҳафтадан бери хат-пат ҳам йўқ. Бир бориб келай, десам, бу ёқда имтиҳонлар...

— Мен ҳам бормасдим-у, аввалги гал тоғам койидилар, — дея яна ёлғонлади Саттор. — Ишингиз бўлмаса, нима қиласиз бориб?

— Шундай-ку-я! Аммо бу каталакда ётавериб тоза сиқилиб кетдим. Атрофи сада-райҳонли супамиз, тандир нонлар тушимга киряпти. Сизни бир олиб бораман эшикка ҳали.

— Раҳмат. Аввал бизникига чиқасиз, икки қадам жой.

— Раҳмат...

23

— Саттор ака бормилар?

Бу Маҳбубанинг овози эди. Ҳакимжон «Ҳа, борлар, марҳамат», дея эшикни очиб қолдириб, изига қайтди. Саттор қараса, Маҳбуба йулак деворига суюнганча унинг дафтари кўтариб турибди. Саттор беихтиёр дафтарига қўл чўзди. Маҳбуба шўхлиги тутиб, елкаси билан деворга сирғаланар экан, «йўқ, бермайман» дегандай нозли қилиқ қилди. Кулимсиради. Кейин дафтари узатди.

— Ёзмадан яхши экансиз, — деди Маҳбуба дафтарга қошини учуриб. — Мен бунча ёзолмайман. Афсуски, ҳаммасини кўролмамиз. Узингизга керак...

— Ҳечқиси йўқ, мен ҳозир тарихдан тайёрлан-япман.

— Унда бирга дарс тайёрлай қолалик, сизда йўғи менда бор, менда йўғи — сизда. — Маҳбуба яна

кулимсиради. — Биз ҳар куни Ҳалима икковимиз Комсомол кўлига борамиз, шунақа соя жойлар бор... Ҳакимжон, сиз ҳам юринг. А? — Ҳакимжон «кўра-миз» дегандай елка қисди. Маҳбуба кетиши билан каравотига ўтирди ва:

— Мен бормайман, — деди қўл силкиб. — Буларга эргашиб юриб, қўлимни бурнимга тикиб қолайми! Кечаям азда-базда кинога борамиз, деб охири айнашди. Яна сўзларидан қайтиб, боришди. Кино тугагунча бошим оғриди, деб миямини қотирди. Худди мен оғритаётгандай... Ярим куним бекор кетди. Дастёрчиликка чақиришяпти бизни. «Уни олиб кел, буни олиб кел». Тушларингни сувга айт!

Саттор индамади. Ҳакимжоннинг яна бир одати ёқмади унга. Одамнинг юзи олдида ҳеч кимга ёмон гапирмайди у, ҳаммага яхши кўрингиси келади. Кетди дегунча...

Эртаси куни Ҳакимжон бутунлай ўзгариб, Комсомол кўлига Саттордан ҳам олдин отланди. Ражаббойни баҳона қилди: «Анови билан юрагимни сиқиб ўтираманми, ҳали-бери йўқолмайдиганга ўхшайди...» Ражаббой чиндан ҳам кун ёйилиб кетганига қарамай, ҳамон юзига чойшабини тортиб, хуррак отиб ухлар эди. Саттор Ражаббойнинг вокзалда тахта ташиётганини эсларкан, «Эҳ, билсанг эди, бу йигитнинг қандайлигини! Сен билан мен унинг тирноғига ҳам арзимаймиз» деган фикр ўтди миясидан.

Кўлни чап томондан айланиб ўтиб, анча ичкарига киришди; уларни Маҳбуба билан Ҳалима бошлаб кетяпти. Салқин дарахт зичлигидан ҳатто тангадай соя тушмаган хилват бир жойни топишди. Ҳатто иккита ўриндиқ бир-бирига рўпарамар-рўпара туташтириб қўйилибди; атрофида газета парчалари, фикимланган дафтар варақлари. Ҳойнаҳой, бу ерда аввал бошқалар ҳам дарс тайёрлаган кўринади. Маҳбуба чаққон ҳаракат билан қоғоз парчаларини териб ташлади ва «Биз бошладик», дедию китобнинг керакли бетини очиб ўқишга тушди. Ҳалима ҳам шундай қилди. Ҳакимжон эса эринчоқлиги тутиб, секин ўрнидан турди; сал нарига бориб, ойнадай йилтиллаб турган кўлга тикилиб қолди. Бир оздан сўнг ўша томонга қараб кетди. Саттор кеча Маҳбуба қайтариб берган дафтари варақлай бошлади. Бир оздан сўнг, бошқа институтлардан шекилли, уч-тўртта ёш-яланг келиб, ҳў наридаги ўриндиқларга ўтиришди; аввалига шовқин-сурон билан, бир-бирларига кўмаклашиб ўриндиқларни суришди-да, кейин «кўшнилари»га кўзлари тушгач, шивирлашиб гаплаша бошладилар. Саттор Маҳбубаларнинг узда-бурролигига, шундай тинч жойни топишганига қойил қолди. Аммо соат ўзи иккиларга яқин кўлда чўмилаётганларнинг овози кучайиб, бир-бирларини чақириб, қичқирашиб... Бунинг устига кун иссиқлиги учун, айниқса, кўлнинг тафти кўтарилса керак, теварак-атроф дим бўлиб кетди; қандайдир майда чивинлар учиб, Сатторнинг бўйни, юзи, қулоқларига ёпишар, бунга сари «тавба, шаҳардаям чивин бўлса-я», деб ҳайратланиб қўяр эди.

Бир пайт чўмилганидан кўйлақларигача нам ўтиб, қўлида бир ўрам қоғоз ва икки шиша лимонадни кўтарганча Ҳакимжон келди. Қоғоз ўрамида кесилган колбаса, уч-тўрт бурда нон ва анчагина сомса.

— Кутубхонадан фарқи йўқ-ку! — Ҳакимжон рўпарадаги акас дарахти тагига газета ёзди-да, қўлидагиларни қўйди. Маҳбуба китобдан кўз узмай, Ҳакимжонга раҳмат айтди.

— Кўннинг димлигини! Чўмилиб чиқсам бир гўр, — деди Ҳакимжон ва шерикларини «дастур-

хон»га таклиф этди. Биринчи бўлиб Маҳбуба ўқиётган китобларини тўнтариб қўйди-да, сомсалардан биттасини олиб, Сатторга ҳам имо қилди. Ҳаммалари ея бошлади...

— Одам овқатланса, кейин ишлагиси келмайди, сизларда ҳам шундайми? — Ҳакимжон Саттордан кулиб сўради. Саттор «ҳа» дегандай бош ирғади. Ҳалима гапни илиб кетди:

— Сиз очлигингизда ҳам ишга тоқатингиз йўқ, шекилли!?

Кулги кўтарилди.

— Яна бир чўмилиб келмасам, миямда борлари ҳам чиқиб кетади...

Ҳакимжон яна кўл томонга юрди. Унга ҳеч ким индамади. Фақат у анча нарилаб кетгандан сўнг Ҳалима орқасидан бир қараб, «Тавба» дея елкасини қисди. Маҳбуба «қўявермайсанми» деган маънода кулимсираб қўйди. Саттор қизлар ўзларини бошқа пайтда ҳам гапиришлари ва ҳар хил баҳо беришларини сезди... Кўлда энди одам кўпайган, қийқириқ-сурон, ҳар хил узук-юлуқ овозлар боягидан кўра кучайган эди. Энди моторли қайиқлар ҳам ишга тушди; туриб-туриб бирдан тариллаб кетади-да, кўл сатҳида худди қовоқ арига ўхшаб у ёқдан-бу ёққа сузиб қолади. Саттор чарчади, шекилли, фикри парокандалашди...

Ярим соатдан кейин Ҳакимжон ҳузур қилиб чўмилиб келди. Китобларини варақлар экан, барибир завқини билдирмай туролмади: «Сувнинг илиқлигини» дея яна кўлга қаради.

— Ҳалий, — деди Маҳбуба китобга букчайиб олган дугонасининг елкасига туртиб. — Юр! — Шўх кулиб, кўл томонга қошини учирди.

— Қўйсанг-чи! Дарсни ким тайёрлайди?

— Ана, Ҳакимжонни қара, қайтага тиниқасан.

— Институтга Ҳакимжон киритиб қўядими мени? Яшхи биладигандир-да у, сувдан чиқмаяпти. — Ҳалима Ҳакимжонга «шундайми» деган маънода нигоҳ ташлади.

— Уқийверган билан бошга кирмайди. Уни ҳазм қилиш ҳам керак-да... — Ҳакимжон Маҳбубани қувватламоқчи бўлди.

— Ҳа, юрақол энди, — деди Маҳбуба Ҳалиманинг билагидан тортаркан. Ҳалима бир оз ноз қилиб турди, кейин Маҳбуба иккови кўлга томон кетишди.

— Сизни билмайман-у, мен яна чўмиламан, — деди Ҳакимжон ва у ҳам қийқириқ-сурон авжига минган кўлга қараб жўнади. Саттор ҳам ўтириб-ўтириб, охири чидамади, секин кўл соҳилига бориб, жавдираганча Маҳбубаларни қидира бошлади. Сувда асосан ёшлар, бир-иккита гавдали хотинлар ҳам сузиб юришар, бир хил аёллар эса ёш гўдакларини қийқиртирганча сув сепиб чўмилтиришар эди. Маҳбубалар кўринмади. Саттор энди изига қайтмоқчи эди, кўл ўртасидан «Саттор ака, тушинг» деган овоз эшитилди. Бу Маҳбуба эди. Саттор ўзини сезмаганга олиб кетавермоқчи эди, «Сатторжон, биз бу ердамиз», дея бақирди Ҳакимжон. Орқага қарашга мажбур бўлди. Маҳбуба нақ кўкрагидан сувдан чиқиб, ўнг кўли билан сузаётганга ўхшаб мувозанат сақлаб, қалин жингалак сочлари энди ҳўл бўлиб бошига ёпишган, агар «Саттор ака» деб чақирмаса, кўл силкмаси, уни таниш қийин эди. Ҳа, ана, Маҳбубанинг орқасида Ҳалима. У шитоб билан нариги қирғоққа сузиб кетяпти; соҳилга ўн метрча қолганда, у сувда тўхтаб:

— Саттор ака, тушмайсизми, маза, — деди бўйнигача сувга кўмилиб.

— Шамоллаганман...

— Шу иссиқ кунда-я? Сув совуқ эмас.

— Йўқ. — Саттор сохта йўталиб қўйди.

...Ҳалима узоқдан туриб, Маҳбуба билан Сатторни кузата бошлади. Саттор Маҳбубага бир-икки оғиз сўз айтдию қиз болалардек уялиб ерга қаради. Маҳбуба унга яна нимадир деди, Саттор бошини сарак-сарак қимирлатди. Кейин нарилаб кетди; Маҳбуба шарт ўгирилиб, Ҳалимани қидира бошлади. Ҳалима унга қараб кўл силкиди. Маҳбуба ўша томонга сузди. Ҳакимжон эса бу пайтда кўрқа-писа қайиқ ҳайдаётган бир рус қизчасини гапга солар эди. Унга «ағдариб юборайми» дегандай нўписа қилар, қиз бунга роппароса ишониб, кўзлари чақчайиб ваҳимага тушар, эшакни ишлатишни билмаганидан қайиқ гоҳ олдинга, гоҳ орқага бурилиб, жойидан жилмас эди. Ҳакимжон қайиқнинг четидан ушламоқчи бўлган эди, қиз додлаб Ҳакимжонни койиб ташлади. Ҳакимжон қайиқнинг орқа бурнидан зарб билан итариб юбордию қизга кулиб яна ниманидир деб ҳазиллашди; Маҳбуба билан Ҳалимани гўё энди кўргандай, улар томонга суза кетди.

— Сузишни билмас экан, — деди у, худди катта бир янгилик топгандай.

— Сузишни билмаса нега қитмирлик қиласиз, банкана одамга ўхшаб! — деди Ҳалима яқин кишисига дакки бераётгандай. — Сиз ҳам бир марта Сатторга ўхшаб жиддийроқ бўлсангиз-чи.

Ҳакимжонга бу сўз оғир ботди.

— Ҳамма Сатторжонга ўхшаса, ўйин-кулги қоладими? — Ҳакимжон «Қани, чўмилмайсизларми унда», деб аввал Маҳбубани, кейин Ҳалимани кўлидан тортиб кўлнинг ўртасига итариб юборди. Ҳалима жон-жаҳди билан Ҳакимжоннинг юзига сув ура бошлади. Маҳбуба ҳам орқадан сепиб, бир таъзири-ни бермоқчи бўлишди... Шуларнинг барини Саттор соҳилда, дарахт панасига ўтиб кузатиб турарди... Ҳакимжон охири нафаси қайтиб, орқасига шарт бурилдию бир ҳамлада Маҳбубани тутиб олди ва залвори билан сувга босди. Маҳбуба қалқиб йўталганча Ҳакимжонга нимадир деб кўл силкиди ва шадд билан нарилаб кетди. Ҳалима ҳам кетди...

24

Саттор соҳил бўйлаб келаркан, кўзи ҳамон кўлда эди. Маҳбубани изларди. Бояги ўзи тўхтаган тол тагига етганда у бирдан тахтадай қотди-қолди. Шундоқ икки-уч қадам нарида Маҳбуба кийинаётган экан. У ўтган-кетганлар билан иши йўқ, юпқа чит кўйлагини кийиб улгурган; сочини силкиб-силкиб, у елкасидан бу елкасига ташлаб қуритаётган эди. Оёқларини чайиб шиппагини киймоқчи бўлди шекилли, пастга энгашган эди, елкасидаги харир рўмоли сувга учиб тушди. Маҳбуба «вой» дедию шоша-пиша этагини сонигача кўтариб, липпасига қистирди ва толнинг эгилиб ўсган шохидан ушлаганча, тиззасига-ча сувга тушиб рўмолчасини олди. Секин авайлаб соҳилга чиқаркан, кўйлагини тушириб, оппоқ сонларини беркитди. Саттор ўзини тутолмай ғалати бир йўталди. Маҳбуба орқасига ўгирилдию Сатторни кўриб «Вой» деганча этагини туширди. Уялганиданми, кўлини узатиб, «тортиб чиқаринг» дегандай энгашди. Саттор соҳил чеккасига келиб, Маҳбубанинг муздай кўлидан ушлаб, зарб билан тортган эди, одамлар тушиб-чиқаверишар тойгончиқ қилиб юборишган жойда, Маҳбуба ўзини ўнглаёлмай, нам ерга ўтириб қолди. Саттор жонҳолатда Маҳбубани икки

қўлтиғидан кўтариб турғазди. Маҳбуба унинг қўлига таянган ҳолда қаддини ростлади. Бошини хиёл орқага ташлаб, Сатторга тикилди ва бирдан кулиб юбориб унинг қучоғидан чиқди...

Саттор ўзида йўқ шод эди. Кейин чучварахонага кириб овқатланишди. Ҳаммалари учун Саттор тўлади. Ҳақимжоннинг таклифи билан кино ҳам кўришди. Ҳақимжон кинода ҳам Ҳалимага қитмирлик қилавериб, жонига тегди.

Кинодан чиқишганда, кун ботай-ботай деярлик эди: кун шу даражада тез ўтиб кетганига айниқса Саттор ҳайрон қолди. Тўппа-тўғри троллейбус бекатига қараб юришди. Троллейбус тикилинч бўлса ҳам бир амаллаб илинишди. Олдин Ҳалима билан Маҳбуба, кейин Ҳақимжон чиқди, охири Саттор зинада осилиб қолди. Троллейбус силкинган сари ичидаги одамлар тўпи ҳам силкиниб, оғирлиги зинада турганларга тушар, Саттор энг пастдалиги учун ярим ёпиқ эшикни маҳкам ушлаб олган эди. «Кейингисига чиқсак бир гап бўлармиди?» деган фикр хаёлига келиши билан троллейбус таққа тўхтади. Одамлар олдинга сурилиб кетгани учун орқа эшик сал бўшади-ю, кейинги дақиқада тўлқин яна қайтиб, ўз ҳолига тушди. Аммо троллейбус кўзғолмасди. Кимдир Сатторнинг камаридан силтади ва «Туш бу ёққа», деди деярли бақириб. Саттор эшикни қўйиб юбориши билан у қарс этиб ёпилди-да, Ҳақимжонлар ичкарида қолишди. Кичкинагина деразачадан у Сатторга нимадир дегандек ҳам бўлди. Сатторни тортиб туширган бақалоқ, ингичка мўйлов қўйган барзанги йигит унга дўқ қилиб, «Тумшугингга бир туширайми, йиқилиб ўлсанг, мен жавоб бераманми!», деди ва камарини яна бир силтаб, қўйиб юборди, пичирлаб сакинганча, троллейбусга қайтди-да, ҳайдаб кетди. Бу шу даражада қисқа вақт ичида юз бердики, Саттор ҳатто оғиз очолмади. Лапанглаб бораётган троллейбусга тикилиб қолганча, аввал хўрлиги келди, кейин орияти кўзиб ниҳоятда ғазбланди.

Аламига нариги бекатгача пиёда борди. Ўша ерда тушиб, кутиб туришгандир, дея ўйлади у. Аммо Ҳақимжон ҳам кўринмади. Энди Сатторнинг ҳам ўжарлиги тутиб, троллейбус кута бошлади. Одамларни турта-сурта, ўзи биринчи бўлиб чиқиб олди. Ҳамон ғазбидан тушмаган, бир-икки йўловчи унга «секинроқ юрмайсанми» дегандай ёмон қараб ўшшяётганини ҳам сезмас эди. Бир кунда бошидан кечирган шу қадар хилма-хил туйғулар уни гўё эзиб ташлагандай эди. Ҳақимжонни эслаб, ижирғанди. «Елим! Жуда бўлмаса, қизларнинг олдида мени кутмабди-я! Шунга шерикманми энди?»

Ётоқхонага етиб келганда ичкаридан Ражаббойнинг овозини эшитди. Кирса, Ҳақимжон ҳам шу ерда. Столда нон бурдалари, бир-икки бўлак колбаса, уч-тўрт чақмоқ қанд; чойгумдан буғ кўтарилиб турибди. Ҳақимжон сохта ҳайрат билан:

— Бормисиз, қаерларда қолдингиз?! — дея сўради Саттордан. — Тикилинчда тушсак, йўқсиз. Кейинги троллейбусни ҳам кутдик ҳаммамиз.

Саттор, уни троллейбус ҳайдовчиси тушириб юборганини Ҳақимжон кўрмаганига ишонмади. Шундан энсаси қотиб, юзини терс бурди-да, китобдафтарларини тумбочкага қўйди. Ражаббойга қаради.

— Ҳа, жўралар, нима гап? — Ражаббой стаканга чой қўйиб, Сатторга узатди. Саттор ундан ичкилик ҳиди келаётганини пайқайди. Озгин юзи хийла оқариб кетган эди. — Олинг, Сатторжон, олинг. Бугун

кайфим чоғ, жўра. Мояна олганмиз. Ҳар замонда ўртоқларга қўшилиб... Йўқ десак хафа бўлишади. Чой ичайлик, кейин мен ухлайман.

Ражаббой, ҳойнаҳой, Ҳақимжоннинг гапи эсига тушиди шекилли, унга юзланиб:

— Куйинманг-у, Ҳақим жўра, — деди иштаҳа билан колбаса чайнаркан, — сизларни мен она сути оғзидан кетмаган гўдаклар, деб биламан. Сизларга қизни ким қўйибди?!

Ҳақимжон кўнгли чўкиб:

— Сизники маъқул, бўлдимиз! — деди қўлини елпиғичсимон ўйнатиб. — Шундай десам, қутуламанми?

— Қутулмайсиз! Сизнинг ҳозирги хушторлигингиз, биласизми, нима? Айтардим-у... — Ражаббой ўрнидан турди. — Сиз ҳали мени ғашлик қиляпти, деб ўйлаясизми? Э, мен тупурдим, агар шундай фикрда бўлсангиз! Ўзингизни ҳам, бошқаларни ҳам ўйинчоқ қилишга ўрганманг, тушундингизми?

— Нима, сиз отам ёки тоғамсизиз? Нима ишингиз бор мен билан?!

— Йўқ, жўра! Бир хонада турибсизми, марҳамат, бўйсунасиз!

— Фақат сизнинг амрингизгами?

— Ҳозирча менинг амримга! Қизларга илашманг! Жоним халқумимга келади сиздақаларни кўрсам! Мановини ҳам йўлдан урманг! — Ражаббой ярми ичилган стаканини беҳос тўкиб юборди. Кечирим ҳам сўрамади.

Саттор Ражаббойнинг гапларига ҳайрон қолди. Кейин ширакайфлигини ўйлади-да, тоғасини эслади. Ичди дегунча тоғаси ҳам жағи очилиб, ақл ўргата бошлади. Шунда кеннойиси бир амаллаб уни ётқизади-да, ёстиғи ёнига совуқ чой келтириб қўяди. Эрталаб ҳамма нарса яна бурунги изига тушади-кетди...

Саттор Ражаббойнинг елкасига қўлини қўйиб:

— Ражаббой, ётинг, дам олинг, — деди. Ражаббой ҳам шуни кутиб тургандай, каравотига бориб чойшабини оча бошлади ва:

— Ҳақим жўра, — деди негадир энди кўзларига ёш қўйилиб. — Ҳали унисига, ҳали бунисига жилпанглаб... Мен билан тураман десангиз, тўғри юринг! Қонимни қайнатманг! Сиздақаларни кўрсам, умримга ачинаман! Тушунасизми?! Битта, фақат битта бўлади! Бахтни бир одамдан, фақат бир одамдан ахтаринг! Барибир уни оламан мен! Унта боласи бўлса ҳам оламан! — Ражаббой каравотига мук тушиб ётди-да, худди от пишқирганга ўхшаб йиғлай бошлади. Ҳақимжон ташқарига чиқиб кетди. Саттор ачиниб, унинг тепасига борди. Сал ўтмай Ражаббой ухлаб қолди.

Саттор чанқаганини энди билди. Чойгумни кўтариб ташқарига чиққан пайтида хоналаридан Маҳбуба ҳам чиқиб қолди.

— Саттор ака, нима бўлди, тикилинчда ўлай агар ҳеч нарса тушунмадим... Қаерда қолдингиз? Қарасак — йўқсиз. — Маҳбуба текис тишларини кўрсатиб кулди. — Ҳақимжондан сўрасак, елкасини қисади. Кейин хавотир олдик.

— Жуда тикилинч экан. Кейингисига ҳам чиқолмадим.

— Биз денг хавотир олиб ўтирибмиз. — Маҳбубанинг қайғуриб гапириши Сатторга хуш ёққанидан, юрагидаги ғубор ўша ондаёқ кўтарилди-кетди. — Бўш вақтингизда кингиз бизникига. Чой ичамиз.

— Раҳмат, Маҳбубахон. Кираман.

Саттор ўша кунни тун бўйи ухлаёлмай ётди. Кўзини

юмиб, кундузи кўл соҳилида юз берган воқеани эсларкан, кўкси типирчилаб қувончидан қичқириб юборишга ҳам тайёр эди. Кейин Ражаббойнинг «Севги фақат битта бўлади» деган ҳароратли сўзларини хотирлади, қаттиқ ютинди...

25

Саттор анча кеч уйғондию «Бугун Маҳбубаларнинг ёзма имтиҳони» деган фикр миясига келгандан ирғиб ўрнидан турди. Апил-тапил кийинди. Йўлакка чиқиб, Маҳбубани чақирди. Жимжитлик. Яна чақирди. Кутди. Жимжитлик. Хонасига қайтиб кирди. Ҳақимжон иккови ундан-бундан гаплашиб, чой ичишди. Кейин Саттор институтга чиқиб, қаватма-қават излаб, охири Маҳбубалар имтиҳон топшираётган аудиторияни топди. Хона димиқиб кетгани учун иккала эшиги ҳам ланг очиб қўйилибди. Саттор аввалига Маҳбубани кўрмади; негадир уни орқа қаторлардан қидирди. Маҳбуба эса шундоқ биринчи қаторда, имтиҳон олаётган ўқитувчининг рўпарасига ўтирган экан. У пешонасини тириштириб нималарнидир ўйлайди-да, кейин тез-тез ёзади, яна ўйлаиб қолади. Ҳатто бир-икки марта Сатторга ҳам қаради, лекин хаёли бошқа ёқда бўлгани учун уни кўрмади. Фақат ассистент йигит эшикка яқин келиб, «томошабинлар»ни:

— Боринглар, халақит берманглар, ўзларингиз дарс тайёрласанглар-чи, — деб тартибга чақиргандагина Маҳбуба ташқарига сал диққат билан тикилди ва Сатторни кўриб, хиёл жилмайиб қўйди. Саттор четроққа ўтиб, деразага суяниб турган бир қиздан «Нима мавзў тушибди», дея сўради. Соҳларини майда ўриб, қошига қалин ўсма босган дўмбоқ қизча Сатторнинг хаёлпаризионлигига ажабланди ва:

— Биттаси эркин тема: «Менинг севган қахрамоним»; биттаси — Йўлчи образи, — деди гапни чўрт кесиб.

Саттор енгил тортди. Маҳбуба буларни яхши билади. Саттор икки-уч соатлар чамаси кўчани айланиб қайтиб келса, Маҳбуба ўрнида йўқ. «Оббо, хечикиман-ку» деб ўйлади; йўлак охирига кўз тиккан эди, тўртинчи дераза олдида Ҳалимани кўриб қолди. Маҳбуба ҳам шу ерда экан, Саттор томонга орқа ўгириб турибди. Ҳалима оғзи қулоғида, Маҳбубадан ниманидир сўрар, Маҳбуба гапини тугатса, қувончидан уни кучоқлаб олар, хуллас, икковларининг ҳам кайфиятлари зўр эди. Шу пайт Маҳбуба Саттор ҳақида нимадир деди шекилли, Ҳалима Сатторни кўриб қолдию «Вой, ана ўзи», деб юборди овози борича. Маҳбуба югура келиб Сатторнинг бўйнидан кучоқлаб олди; «Бўлди, топширдим», деди энтикиб. Саттор уялгандан атрофга аланглаб қаради. Маҳбуба «қўрқоксиз» деб кулди...

Кейин ётоққа қайтишди. Ҳалима «юринг, юринг» деб қистаса ҳам, Саттор кирмади; дарс тайёрламоқчи бўлди. Ахир, эртага — биринчи имтиҳон... Аммо барибир хонада хотиржам ўтираолмади. Қизларни чойга таклиф қилмоқчи бўлди; эшикни секин тикирлатганча очиб кирган эди, Ҳалима ич кўйлақда йўлакдаги шкафга нимадир илаётган экан. Сатторнинг бош суққанини кўриб, қичқириб юборди ва югуриб бориб каравотига шўнғиди. Саттор кеचирим сўраб, эшикни ёпмоқчи эди, ичкаридан Маҳбуба чақириб қолди:

— Кираверинг, Саттор ака, кираверинг, кўрқманг. Ҳалима бошини чойшабга буркаб олган эди.

Саттор уларни таклиф қилиб ҳам улгурмади; Маҳбуба гапни илиб кетди:

— Юринг, Чинозга, бизникига. Тушдан кейин қайтамыз.

— Раҳмат, — деди кутилмаган бу таклифдан довдирагани учун тугмасини ўйнаб. — Эртага имтиҳоним, тайёрланай.

— Сизларга муваффақият унда. Ҳалима ҳам эртага имтиҳон, деб бормаяпти. Мен бугун қайтаман.

Буни қарангки, Сатторлар ҳам биринчи имтиҳонни кеча Маҳбубалар иншо ёзган хонада топширишар экан. Соат роппа-роса унда абитуриентлар аудиторияга киритилди. Саттор шоганча тепароққа кўтарилаётган эди, имтиҳон ассистенти:

— Ҳой, йигит! — деб чақирди. Ҳамма унга қаради. Ассистент Сатторга қўлини бигиз қилиб: — Сизни айтяпман, мана бу ерга келинг, мана бу ерга ўтиринг, — деб олдинги қаторни кўрсатди: Саттор истамайгина келиб, ассистент айтган жойга ўтирди. Ғала-ғовур тингач, имтиҳон комиссияси раиси тантанавор руҳ билан конвертни очди ва овозини баланд қилиб:

— Эркин тема: «Ватанимиз — тинчлик посбони», иккинчиси — Максим Горькийнинг «Она» романидаги Власов образи! — дея ўқиди.

Уша заҳоти аудиторияни шивир-шивир босди. Саттор негадир бугун ҳам Йўлчи образи тушишини кутган эди. Павел Власовни ҳам бемалол ёзиб ташлайди-ю... Имтиҳон комиссияси раиси мавзуларни қайта-қайта ўқиғач, маърузага ўтди:

— Сира шогманглар, ортиқча ҳаяжонланманглар, дўстлар. Бор билимларингизни кўрсатишга ҳаракат қилинглар. Сизларга тўрт соат вақт берилган. Бу жуда кўп вақт. Агар билимларингиз аслида бўлса, бу вақт сизларга етиб ортади. Аслида йўқми, унда биз ҳам ноиложмиз. Энг аввал шогмай план тузиб олинглар. Кейин қорамани оққа кўчирасизлар. Орангизда кўчирмачилар йўқдир, деб ўйлайман. — Аудиторияда жонланиш пайдо бўлди. — Мабодо ўшанақалар чиқса, гап-сўзсиз ҳужжатини қўлига берамиз ҳозироқ! Марҳамат, бошлайверинглар.

Саттор бир ярим соатдаёқ қора нуххани ёзиб тугатди. Чап ёнидаги армиядан қайтган йигит ҳадеб ёзмасига қарайверган эди, ассистент-ўқитувчи уни нарироқ ўтқазиб қўйди-да, Сатторнинг тепасида туриб, унинг ёзма ишини ўқий бошлади. Саттор нафасини ичига ютганча, унинг бирон нарса дейишини кутар эди. Ассистент охири «маъқул» деган маънода бош қимирлатдию «Энди шогмай кўчираверсангиз бўларкан», деди ва бир-икки зина пастга тушиб:

— Эҳтиёт бўлинг фақат, «х» билан «х»нинг фарқини билмас экансиз, — дея қўшимча қилди ва нарироқ сурилиб ўтирган йигит билан Сатторга баравар мурожаат этди: — Кўчиртирсангиз — сизга ҳам, кўчирсангиз — сизга ҳам «икки», тушунарлими?

Саттор шошилмай оққа кўчира бошлаган эди, бир замон ташқарига қараса, Маҳбуба турибди. У Сатторга қараб кулди ва «қалайсиз, қийналмаёпсизми» дегандай бош ирғади. Кейин халақит бермай деди, шекилли, бирдан ғойиб бўлди-қўйди. Саттор иншосини бир соатчаларда кўчириб тугатди, яна анча ўтириб, қайта-қайта ўқи ҳам кўрди. Кўнгли тўлганч, охири уни топширди-да, негадир ҳаммомга тушгандай қизариб, йўлакка чиқди. У ёқ-бу ёқни излаб Маҳбубани учратмади. Ётоқхонага жўнади. Тўғри Маҳбубаларнинг хонасига ўтди. Ийғайверганидан кўзлари шишиб кетган Ҳалима эшикни очди.

— Ҳа, Ҳалима, нима бўлди?

Ҳалима афтини буриштириб йиғлади ва:

— «Уч», — деди зўрға; эшикни очиб қолдирганча изига қайтди. Саттор ичкарига кириб, уни юпатмоқчи бўлди. Аммо бундай пайтда ҳар қандай сўз ҳам ортиқчалик қилади. Узини ноқулай сезганидан:

— Маҳбуба билдимиз? — деб сўради, гўё у билса бирон чорасини топадигандай.

— Йўқ, ҳозир келдим. Боя борган эди, унда ҳали кирмаган эдим.

Саттор индамай жўнаш эриш туюлгани учун:

— «Уч» ҳам қониқарли баҳо-ку, қайта топшириш мумкинмикин? — дея мингирлади.

Ҳалима елкасини қисди.

— Бир суриштиринг-чи, эҳтимол, қайта топширишга рухсат беришар, математика эди-я биринчиси?

Ҳалима «ҳа» дегандай бош силкиди ва ерга қараб ўтираверди. Саттор ноилож хонадан чиқиб кетди. Ҳалиманинг аҳволи бирдан кайфиятини бузди. Маҳбубани эса кечгача тополмади. Хонада бир ўзи китоб варақлаб, дам олиб ётди... Кечга томон Маҳбуба кирди. Хомуш бир тарзда «Яхши ёздингизми, ишқилиб», деб сўради. Саттор бош ирғади.

— Юпатишга ҳам тил бормаиди, нима деб юпатасан... — деди Маҳбуба изига қайтаётиб, — бизнинг баҳоларимиз ҳам эртага сизларники билан бирга айтиларкан. Эндигиси оғзаки. Қаттиқроқ тайёрланайлик, кўриб турибсиз-ку...

Орадан сал ўтмай, «Битта қўшимча саволни билмадим-а, шошдим... эсизгина, эсизгина, «беш» бўларди-я», деганча Ҳакимжон кириб келди. У чет тилидан «тўрт» олибди... Кунботарга бориб чўнтагидаги чақаларини шиқирлатиб Ражаббой келди. У ҳаяжондан кўзлари ёниб, ўзини кўйишга жой топмас эди:

— Жўралар, «беш», «беш»! «Беш» бўлди! — У аввал Сатторни кучоқлади, кейин Ҳакимжон билан қўл олишиб кўришди. — «Ўзбек тили ва адабиёти» — оғзақисидан «беш»! Биласизларми, жўралар! Эҳ, Сатторжон! Ҳаким жўра... — У қувончини бо-солмай, ташқарига чиқиб кетди...

Саттор тушдан кейин институтдан қайтса хонада Ражаббой, каравотида ўзи билан ўзи гаплашиб ётибди:

— Э, домла, биламан буни мен! Сув қилиб ичиб юборганман! Қўйинг «беш»ни! Қўйинг!

Ражаббой Сатторнинг кириб келганига ҳатто пинагини ҳам бузмади...

Эртаси куни тушга яқин иккала гуруҳ тарихчиларни бир аудиторияга йиғиб, баҳоларни эълон қилишди: аввал Маҳбубаники «беш» чиқди. Саттор беихтиёр Маҳбубанинг қўлини сиқиб, кейин юраги дук-дук урганча ўзининг фамилиясини кута бошлади.

— Жўраев Саттор! — деди ассистент-ўқитувчи ва негадир қоғозга тикилиб қолди. Қўлидагини стол устида турган бошқа қоғозга солиштириб кўрди-да, аудиторияга қараб: — «Яхши»! — деди.

Ташқарига чиқишганда, Саттор:

— Одам сиқилиб кетди жуда, бир кинога тушайлик ётоққа бориб ўтирмаймиз, — деди ялингансимон оҳангда.

Маҳбуба «хўп» ҳам демади, «йўқ» ҳам; индамай Сатторга эргашди. Троллейбусга тушиб, Бешёғочга кетишди. «Стадионда учрашамиз» деган янги комедия қўйилаётган экан.

— Ҳайронман, нимада хато қилганикинман, — дея ажабланиб Саттор ўздан-ўзи. Маҳбуба унинг фикрини тушунганидан:

— Тиниш белгиларини тўғри қўйганмидингиз? — дея сўради.

Саттор елкасини қисди.

— Кўчада менга урилмаганингизда нима бўларди, биласизми? — деди Маҳбуба кўзларини шўх ўйнатиб, Сатторга эркаланиб қаради; кинотеатрдаги жойларини топиб ўтиришди. — Шундоқ ёнимдан ўтсангиз ҳам қайрилиб қарамасдингиз.

Сатторнинг кайфияти бир зумда ўзгариб, «тўрт» олганини ҳам унутди:

— Бўлмаган гап!

— Хўш, қарармидингиз? Қандай ажратардингиз мени?

— Ажратардим... — Сатторга Маҳбубанинг саволи ҳам, ўзининг жавоби ҳам хуш ёқди.

— Ҳалиям тирсагимнинг оғриғи тузалмаган. Сиздан қасд олмоқчиман. — Маҳбуба кулди.

— Марҳамат... — Саттор тирсагини тутди. Маҳбуба унинг тирсагидан қўлини ўтказди-да, «Ҳозир эмас, кейин», деди ва яна Сатторга тикилиб, бошини елкасига теккизди, қўлини тортиб олди. Сатторнинг вужуди титраб, Маҳбубанинг кафтини очди, «фол очиб қўяйми», деб ҳазиллашди. Шу пайт чироқ ўчиб, экран ёришди. Саттор Маҳбубанинг қўлини ўпди. Маҳбуба «Вой, уятсиз», дея шивирлади...

Кинодан чиқишганда Саттор:

— Маҳбубахон, бир нарса сўрасам кўнглингизга келмайдими? — деди кутилмаганда.

Маҳбуба ажабланса ҳам, кулимсираб:

— Нима экан у сўрайдингизми? — деб кетаётган жойида тўхтади. — Майли, сўранг.

— Кўнглингизга келмаса агар...

— Йўқ, кўнглимга келмайди!

— Анови йигит ким?

— Қайси? — Маҳбуба тушунмаганидан ҳатто атрофига қаради.

— Анови куни ётоғингизга келди-ку? Фарҳод дедингиз шекилли?

Маҳбуба қаҳқаҳа отиб кулиб юборди.

— Нега куласиз?

Маҳбуба яна қотиб-қотиб кулди:

— У киши менинг қайлигим...

— Нима?!

— Ишонмайсизми? Нима, ўхшамайдими? Арзи-майманми унга?

Саттор ерга тикилди. Катта кўчадан кесиб чиқиб, одам сийрак хиёбонга ўтганларида Маҳбуба бирдан Сатторнинг қўлидан олиб, «Қизғончиқ бўласизлар-а», деди ва ўн-ўн беш қадам юрилгач:

— Тоғамнинг ўғли-ку! — дея баттар ажабланди. — Дадам билан ойим у бечорани тинч қўйишмайди, хабар олиб тур, деб. Мана бундай ўғилчаси бор! Э, тавба!

Сатторнинг елкасидан худди оғир тош тушгандай бўлди, аммо кўнглининг хижиллиги барибир кетмади.

Уч кун ҳам тезда ўтиб, оғзаки имтиҳонга навбат келди. Яна ўша ҳаяжонлар бошланди. Саттор тушдан олдин киришга негадир ботинмай, ишни орқага сурди. Ётоқхонага бораркан, йўлда Ҳалимани учратди; у бугун бутунлай бошқача, ўзида йўқ шод эди. Химиядан «беш» олибди. Биринчиси «уч», мана буниси «беш» — ўртача баҳоси «тўрт»га кўтарилибди. Саттор чин дилдан табриклади... Хоналарига

кирса, Ражаббой билан Ҳақимжон чой ичиб ўтиришган экан; баравар ўринларидан туриб:

— Неча?— деб сўрашди Саттордан.

— Ҳали кирмадим...

Ражаббой унга чой узатаркан, синчиклаб сўради:

— Навбат келмадими? Ё...

Саттор кулди:

— Йўқ, дўстлар, ростини айтяпман, ҳали навбатим келмади. Негадир жуда шошилмай олишяпти имтиҳонни.

Бир оз жимликдан сўнг Ҳақимжон ҳамон Сатторга зимдан тикиларкан:

— Маҳбубахон кирди,— деди ва Ражаббойга қараб кўйди. — Дадаси аллақайга ҳам олиб кетди уни; шунга айтиб қўйсангиз, деб чиқибди. Имтиҳонингизга «шерик» бўлмақчи экан-у...

Саттор индамади-ю, ичида севинди. Шарт ўрнидан туриб:

— Мен бораё, тагин кеч қолмай. Ҳа, айтгандай, Ҳалимани кўрдим,— деди Ҳақимжонга ўгирилиб.— Химиядан «беш» бўпти, хурсанд!

Саттор биров севиниб, биров йиғлаб чиқаётган эшик олдида навбатини кутиб ўтираркан, юраги дукурлаб урар, чунки оғзакидан ўқимаган мавзуларни, дарслари анча кўп эди. Бунинг устига ўзи ҳам кейинги кунларда талай вақтини бекор ўтказди... Шу ҳаёлда ўтирганида бирдан уни ичкарига таклиф қилишди. Қайси кунги ёзмадан имтиҳон олган ўқитувчиларнинг деярли ҳаммаси шу ерда экан, «х» билан «х» дан мазангиз йўқ, деган ассистент ҳам ўтирибди. Лекин нотаниш бир киши — қора кўзойнак таққан одам бор эди. Уша киши қўлини чўзиб, Сатторга «марҳамат, истаган билетингизни танланг» дегандай имо қилди. Саттор ҳамон ҳаяжонда, аста юриб келиб, тағроғидаги билетни суғурди.

— Утирмай жавоб берсангиз, бир балл оширамиз, билимингизга қараб, албатта,— деди кўзойнакли ўқитувчи ва Сатторнинг юзига тикилиб, нима дейишини кутди.

— Тайёрланаман, домла...

— Майли, майли, ихтиёрингиз, шошилманг. Келажак олдиларингда тарози шайинидек ликиллаб турибди ҳозир...— У шундай деб кулди-да, соатини ечиб столга қўйди.

Саттор ўтиргунча билетига қарамади. Биринчи саволни кўрдию ранги оқариб кетди: «Навоий лирикасида инсонпарварлик ғоялари». Иккинчи саволга кўз югуртирди: «Қўшма гап ва унинг турлари». Сатторнинг миясини туман босгандек, ички бир беҳоллик сизди. Иккала мавзунга ҳам ёмон билади. Ёки кўрқанидан шундай туюлдимикин-а? Уйласса, эсига тушар... Аввало ўзини босиб олиши керак!

Ўтирган жойида ранги қув ўчиб, бирдан жимиб қолганини кузатиб турган бояги кўзойнакли ўқитувчи секин Сатторнинг тепасига келди-да, билетини ўқиб кўрди ва:

— Жуда жўн саволлар тушибди,— деди-да, билетни яна кўяркан:— Тўғрими? — дея сўради. Саттор беихтиёр бош ирғади. Кейинги дақиқада эса нимадир демоқчи бўлиб қимтинган эди, буни ўқитувчи сезиб, «гапираверинг, қулоғим сизда» деган ишорани қилди.

— Мумкин бўлса, бошқа билет олсам...

— Ие, нега? Шуларни билмасангиз... Бир балл камаяди яна... Яхшиси, шунга тайёрланаверинг.

— Рухсат берсангиз, бошқа билет олсам...

— Олий ўқув юртига кирадиган одам бу оддий саволларни билиши керак. Акс ҳолда... Ёзмадан

қандай баҳо олдингиз? «Тўрт»? Ҳа, яшанг. Балли. «Тўрт» олганга бу нима?!— У саволларни кўрсатди. Кейин аста-секин юриб, бошқа йигит-қизлар билан ҳам тахминан шу тарзда гаплашиб чикди-да, ниҳоят ўрнига бориб ўтирди.

Сатторни тер босди. Бирдан хаёлига «Гурбатда ғариб шодмон бўлмас эмиш...» деган мисра келиб кўнди. Кейинги мисрасини эса шунча уринса ҳам эслаёлмади. «Навоийникими?» Шошганидан Сатторни баттар ваҳм босди. «Ёки Фурқатникими?» Хаёли қочди... Барибир миясига ҳеч нарса келмаяпти. Бояги мисрани айтадию «Навоийнинг ҳамма лирик шеърлари инсонпарварлик ғоялари билан суғорилган», деб гап бошлайди. Кейин балки ўқитувчининг ўзи ёрдам бериб юборар...

Саттор билетга тикилганча нима қилишини билмай ўтирган вақтида кимдир эшиқдан бош суқиб қаради. Маҳбуба! У Сатторнинг аҳволини дарров тушунди шекилли, хавотир билан «нима гап» дегандай бош қимирлатди. Ассистент-ўқитувчи Маҳбубанинг бу «довжорак»лигидан жаҳлланиб, унга яқин борди-да: — Хўш, сингил, сизга ким керак?— дея сўроққа тутди.— Аудиториянгнизи тополмай юрибсизми? Бу ерда оғзаки имтиҳон. Қайси группадансиз?— Маҳбуба группасини айтишни истамади, «кечирасиз» дедию тезда нарилаб кетди.

Маҳбуба келгач, қайтага Сатторнинг баттар алами ошди. Тубсиз жарликка учиб кетаётгандай ҳис этди ўзини... Бирдан ҳафсаласи пир бўлиб, тақдирга тан беришни ўйлай бошлади. «Нима бўлса — бўлар!..»

Ассистент-ўқитувчи «тайёрмисиз» деб сўради. Саттор ўртада туриб, чиқмаган жондан умид дегандек, у ёқ-бу ёқдан гапириб, бир амаллаб қутулиб кетишга уринди. Аммо мавзуларни аниқ билмаслиги нафақат ўқитувчиларга, ўзига ҳам аёнлиги учун ҳар иккала саволда ҳам уч-тўрт оғиз умумий сўздан кейин жимиб қолаверди. Кейин бирдан ўжарлиги тутди. Худди ўқитувчилар билан уришгандай:

— Бу мавзуларни билмайман!— деди ва қўлидаги билетни кўзойнакли ўқитувчига узатди. Ҳамма ялт этиб Сатторга қаради. Кўзойнакли киши билетни баланд овозда қайта ўқиди; Сатторга қараб бош чайқади ва «хўш, нима қиламиз» дегандай ҳамкасбларига тикилди.

— «Танобчилар» кимнинг асари?— Ассистент-ўқитувчи дабдурустан шу саволни берди. У янаям оддийроқ савол билан ўзича Сатторга кўмаклашиб юбормоқчи бўлди, шекилли. Саттор шошганидан шунга ҳам жавоб беролмади. Тўғриси, хато қилишдан кўрқди. Савол берилганда миясига лоп этиб «Муқимий» келди-ю, лекин ўша заҳотиёқ негадир иккиланди, «Фурқатми?», дея ўйлади. Қайси бирини айтсин? Ҳамманинг кўзи унда... Саттор яна тилининг учида турган «Муқимий»ни айтай деди-ю, охири дақиқада айниб, «Фурқат» дея қора кўзойнакли ўқитувчига юзланди. Домла билетни жаҳл билан столга ташлади-да:

— Йўқ, Муқимий!— деди гапни чўрт кесиб ва Сатторнинг имтиҳон варақасини олиб, «яхши» деган баҳонинг тагига катта ҳарфлар билан «қониқарсиз» деб ёзди; қўл қўйиб, имзо чектириш учун шерикларига ҳам узатди.— Ука, сиз яхшилаб тайёрланг, кейинги йил кирасиз. Бу илмингиз билан сизни институтга ололмаймиз.— Имтиҳон варақасини Сатторга қайтариб бермай, четда турган бир папкага солиб қўйди.

Саттор нимадир деб ғудранди ва шарт бурилиб

аудиториядан чиқиб кетди. У йўлакда шиддат билан бораркан, ҳеч кимни кўрмас, юзлари ловуллаб ёнар, қаерга ва нима учун шошаётганини ҳам билмас, гўё соф ҳаводан нафас олмаса, қулаб тушадигандек хиёл гандираклаб кета бошлади. У ҳатто рўпарасидан чиққан Маҳбубага ҳам аҳамият бермади. «Саттор ака» деб чақирганини ҳам унча илғамасди. Фақат дарвозага етгандагина сал ўзини босиб, орқасига ўгирилди. Икки қадам нарида унга яқинлашишга юраги дов бермай Маҳбуба турибди. Саттор Маҳбубага қараб ҳорғин кулимсиради.

— Саттор ака, нима бўлди? Тинчликми?

Саттор индамай кўчага чиқди. Маҳбуба унга эргашди. Саттор ётоқхонага эмас, кенг зинапоянинг бир четига ўтди-да, Маҳбубага тикилди ва:

— Қуладим,— деди ўпкаси тўлиб. Маҳбуба ютиниб, ерга қаради. Агар ҳозир бирон нима демаса, кўзига ёш қуйилиб келишини сезганидан:

— Нима савол тушди?— деб сўради.

Саттор қўл силтади. Оғир уҳ тортди ва негадир тепага, осмонга қараганча тўхтовсиз ютина бошлади. Маҳбуба раҳми келганидан «Қўйинг, хафа бўлманг», деди оёғида ер чизиб.

Кейин икковлари бошлашиб ётоқхонага қараб кетишди; Маҳбуба ўз хонасига киришдан олдин:

— Энди нима қилмоқчисиз, Саттор ака?— деди овози титраб. Саттор елкасини қисди. Индамай хонага кирди-да, бутун вужудида қайнаб келган алам бирдан бўғзига тикилгандай, муккаси билан ўзини каравотга отдию овоз чиқармай йиғлай бошлади. Неча кунлик орзу-армонлари бир зумдаёқ йўқликка учиб, дарё тескари оққандек, тақдири бирдан бошқа изга тушиб кетаётганини сира тасаввур этолмас, бунга асосан ўзи айбдорлиги учун яна баттар ўз ёғида қовриллар, хуллас, бутун онги, бутун жисми маънисиз бир бўшлиққа айланган эди.

27

Шу ётишда у қанча ётди — билмайди. Аксига олгандай, бутун ётоқхона гўристондек жимжит, фақат, ташқаридан дарахт ва бино бўғотида қўнган чумчуқларнинг бетўхтов чирқиллашигина эшитилди. Бир замон секингина эшик тикирлади. Бу — Маҳбуба! Саттор уни кўрмасдан сезди! Маҳбуба! Дик этиб турмади ҳам. Бунга эҳтиёж сезмади у. Қайтага сал оғрингандек бўлиб ўрнидан кўзғолди ва кўзларини ишқалаб-ишқалаб, эшикни очди. Маҳбуба ерга қараганча:

— Чой қўйдим, юринг, ҳеч ким йўқ,— деди Сатторга меҳрибон тикилиб.

Саттор «хўп, ҳозир» деб жавоб қилди-да, Маҳбуба чиқиб кетгач эшикни беркитди, ойнага қаради. Кўзлари қизариб, қовоқлари шишибди. Саттор ошхонага бориб, юз-кўзларини ювиб келди... Маҳбубаларникига кирди. Кирса, Маҳбуба шундоқ остонада турибди. Эшикни беркитиши билан у тўсатдан Сатторнинг бўйнидан қучоқлаб олди ва кейинги дақиқада юлқинганча уни итариб ташладию каравотга ўзини отиб, елкалари учиб-учиб йиғлай бошлади. «Энди нима қиламиз?», дея бир-икки бор шивирлаб ҳам қўйди. Саттор бундай бўлишини кутмагани учун чинакамига довдираб қолди. Бориб юпатишини ҳам билмайди. Унинг йиқилишига Маҳбуба бунчалик куйинишини хаёлига келтирмаган эди. Саттор ҳамон кафтлари билан юзини беркитиб олган Маҳбубага яқин борди-да, «Қўйинг, йиғламанг», деб елкасига қўлини қўйди. Маҳбуба юлқиниб, Саттор-

нинг қўлини силтаб ташлади. Саттор ҳаяжонидан Маҳбубанинг бу ҳаракатини сезмади; унинг силлиқ, қайноқ баданини ҳис этиб, ақлини йўқотди; негадир эшикка қараб энтикди. Шунда Маҳбуба ёшли кўзлари билан Сатторга шу қадар ғазабнок тикилдики... Кейин гап-гапга қовушмай, Саттор бир пиёла чой ичдию узр сўраб чиқиб кетди...

Саттор баттар сиқилиб кетди, Маҳбубаларникига чиққанига аввалига афсусланди. Аммо бир жиҳати кўнгли кўтарилди ҳам. Маҳбубанинг ўзи келиб бўйнидан қучоқлаганини эсларкан, «Демак, институтга киришим ё кирмасим масалани ҳал этмайди... ўқишга киролмаганлар, нима, ўлиб қолишяптими?..» деб ўзига ўзи таскин бера бошлади.

Ҳа, ростдан, шаҳарнинг аллақаеридадир у катта бир эълонга кўзи тушган эди. Унда ёшлар ишга таклиф қилинган, иш шароитлари, маошларигача аниқ ёзилган эди. Қаерда кўрган эди шу эълонни? Саттор бош қашлади: Комсомол кўлига кираверишда эди, шекилли. Ҳа, аниқ ўша ерда! Саттор апил-тапил кийиндию кўлга қараб жўнади... Хилма-хил эълонларга шоша-пиша кўз югуртираркан, таклиф қилинаётган ишларнинг бари Тошкентда эмас, анча олис жойлардалигига ҳайрон қолди ва бирдан ҳафсаласи пир бўлиб кетди.

То ўз бошига тушмагунча, бирон ишга жойлашиш унинг учун жуда жўн нарсасидек туюлган эди. Аслида бу ҳам қийин экан. Тоғаси-чи? Унга нима дейди? Индамай кетаверса, ахир, бир кун бориши керакми ўша ерга? Қидириб қолишса-чи? Бир ерга ишга борган тақдирда ҳам кимлигини, кимлари борлигини суриштиришадими, ахир? Саттор буларини ўйламаган экан.

Саттор хонага кириб борганда Ҳакимжон ўтирган экан; у ирғиб турдию «Сизни қидиравериб ҳолдан тойдим, неча бўлди?» деди ташвишлангани шундоқ юзидан билиниб. Саттор йиқилганини Ҳакимжон эшитганини дарров сезди, шу сабабли атайлаб шошилмай жавоб берди:

— Бўлмади.

— Негачи?

Саттор «қаердан билай» дегандай лабини бурди. — Ҳозиргина Маҳбубахон кирган эди. Ундан суриштирсам, аниқ бир нима айтолмади, ўзим пайқадим. Сизни сўради.

Саттор Маҳбубаларникига чиқди. Эшикни Ҳалима очди; Сатторни кўргач, азбаройи ачинганидан, йиғламсираган овоз билан:

— Эшитиб, жуда эзилдим,— деди унга йўл бера туриб.

Маҳбуба Сатторга синчиклаб тикиларкан, «Қаерга кетдингиз?», деб сўради. Саттор айтишга негадир ор қилди. Ҳалима чойгумни кўтариб, ошхонага кетди. Икковлари ҳоли қолишлари билан Саттор Маҳбубага бутунлай кўнглини очиши кераклиги, шунини ҳозир қилмаса, кейин кеч бўлишини сезгандай:

— Маҳбубахон,— деди дангалига ялиниб, — сизга айтадиган гапларим бор. — Бир оз жимликдан сўнг яна давом этди. — Йўқ демасангиз, бир айланиб келсак, гапим кўп жуда, бу ерда айтолмайман.

Маҳбуба кўнди.

Саттор чамадонидан янги кўйлаги билан шимини олиб кийди. Сочларини тараб, Ражаббойнинг тум-бочкасини очди-да, атиридан кафтига озгина қуйиб, сочлари ва юз-кўлларига сурди...

Маҳбуба иккови троллейбусда кетишаркан, шайтон йўлдан уриб, баъзан кўнглига ёмон хаёллар ҳам келарди... Барибир у энди бу ердан даф бўлиши

керак. Эртагаёқ ҳужжатларини қайтиб беришади. Ҳозирнинг ўзида ортиқча одамдек бошқаларга кўринишга юраги безиллапти. Имтиҳондан қулаганини худди институтдагиларнинг бари биладигандай, ҳаммадан ўзини олиб қочяпти. Боя ҳеч нарса сезмай, институтдан жаҳл билан чиқаётгандай кўринган бўлса-да, аслида анови қоровул чолни паналаб ўтди. Ҳойнаҳой, «Ҳа, ўғлим, ишларинг қалай?», деб қолишдан кўрқиб, шундай қилди. Дарвозадан чиқдию зинанинг четигача орқасига қарамай кетаверди. Бир кун, бир дақиқанинг ўзида — чўкир тиканак. Ким учраса, нима бўлди деб сўрайвериб ҳам жонга тегади...

Мана, энди Маҳбуба. Саттор унга шу қадар ўрганиб қолдики... Сатторнинг омадсизлиги уни ҳам изтиробга солиб, юрагини яралади... Бояги беҳосдан унинг бўйнига осилиши ва йиғлашлари ҳам ҳозир Сатторга видолашув, орада туғилган яқинлик ришталарини узишга ўхшаб туюляпти. Мана шуниси даҳшат! Саттор бунга қандай чидайди?!

— Тик туриб чарчамадингизми, анови бўш жойга ўтиринг. — Саттор Маҳбубага меҳрибончилик қилди. Маҳбуба унинг қулоғига лабини текказиб, личирлади:

— У болалиларнинг жойи, ҳали ёшлик қиламан...

Комсомол кўли бекатида троллейбусдан тушаётганларида Маҳбуба яна Сатторнинг қулоғига шивирлади:

— Тезроқ қайтишимиз керак, жуда кўрқяпман, — деди. Шу оддий сўз ҳам Сатторга оғир ботди. Назарида, энди Маҳбуба сира етишиб бўлмайдиган олис бир маёқдай туюлдию боя миясига лоп этиб келган анови ёмон фикрни ўйлади яна... Ахир, у ноилж-да, нима қилсин?!

...Кинодан чиқишгач, Саттор Маҳбубани қоронғи хиёбонга бошлади. Маҳбуба бир нима демоқчи бўлди; кунгираддор дарвозадан кираётиб тепадаги осма соатга атайлаб қаради, лекин Сатторга индамди. Бир оз юришгач, чароғон кўчага ўтишди. Охири Маҳбуба Сатторнинг тирсагига хиёл оғирлигини ташлаб:

— Хўш, қачонгача индамай кетаверамиз? — деди эрка товуш билан. Сатторнинг жавобини кутмай: — Нима гапларингиз бор, аягинг-чи, — д-я сўради унинг юзига тикилиб. Чўнтагидан шоколад чиқариб очди-да, ярмини тишлаб, ярмини Сатторнинг оғзига тутди. Саттор миясига келган фикрини айтиб қўяқолди:

— Қабул комиссиясига кирсаммикин?

— Албатта, киринг. Мен ҳам айтмоқчи эдим сизга.

— Э, барибир фойдаси йўқ.

— Унда ректорга кириб кўринг.

Саттор ўз хаёллари билан бандлиги учун:

— Аксига Барот ака ҳам йўқ, — деди паришон бир аҳволда. Маҳбуба унинг гапига тушунмади:

— Ким?

Саттор шундагина хаёлан ўзи билан ўзи гаплашаётганини пайқадиди ҳорғин кулимсираб, қўл силтади. У ҳамон қандайдир бир ўқишга киролмагани учун шундоқ ёнгинасида бораётган мана бу қиздан умрбод ажралиб ўтирганини ҳазм қилолмас, юрагида аламли ўт ёнар, тўрт мучаси соғ бўлатуриб, кўнгли шу даражада хижил эдики, сира давоси топилмайдигандек туюларди унга.

Каттакон чинор тагига боришганда Саттор Маҳбубанинг қўлидан ушлади. Дарахтнинг ости айниқса қоронғи, фақат у ёқдан-бу ёққа зувуллаб ўтаётган машиналарнинг ўткир чироғигина кўзни қамаштирар эди.

— Маҳбуба, — деди Саттор овози титраб ва журъатсиз ҳаракат билан Маҳбубани қучди.

— Саттор ака, кўрқиб кетяпман...

Саттор Маҳбубани яна қучди, юзи, бўйнидан ўпди. Маҳбуба юлқинганча Сатторнинг қучоғидан чиқди ва нарироқ бориб тўхтади. Саттор энди жисми қизиби, ўзини идора қилишга ҳам ақли етмас эди. У Маҳбубани яна эҳтирос билан қаттиқ қучоқлади-да:

— Мен сизсиз яшай олмайман! — деди қулоқлари остида шивирлаб. — Ишонасизми, яшай олмайман!

— Саттор ака, кўрқяпман!.. — Маҳбуба беихтиёр унинг бағрига кирди. Кейин секин кўкрагига туртди. — Энди нима қиламиз, а?

Саттор негадир бирдан руҳи кўтарилиб, мастона кайфият оғушида яна Маҳбубанинг қўлини олди ва:

— Ташвиш чекманг сира, — деди кескин. — Ташвиш чекманг. Мен учун ташвиш чекманг. Ректорга кирман. Йўқ деса — ундан нарига! Ишлайман! Ражаббойга ўхшаб ишлайман. Янаги йил яна уринаман. То кирмагунимча қўймайман. Фақат, фақат...

Саттор айтолмаётган гапни Маҳбуба англаб етди шекилли, гапни чалғитди:

— Ректорга албатта киринг. Қачон кирасиз? Мен ҳам бораман сиз билан.

Саттор Маҳбубани қучиб, яна ўпмоқчи бўлганди, у орқага тисарилди.

— Одамлар келяпти! — дея шивирлади ва тез юриб ёруғ йўлгага чиқди. Кейинги бекатда троллейбусга ўтиришдию ётоқхонага боргунча ҳам чурқ этишмади. Айниқса, Маҳбуба Сатторнинг юзига қараёлмас, нуқул кўзини олиб қочар эди. Ётоқхонага киришмаётгандагина Саттор:

— Фақат... — дея яна ғудранди. Иккинчи қаватга кўтарилишганда: — ...фақат сиз юз ўгирмасангиз бўлгани... — деди шошилиб.

Маҳбуба ялт этиб Сатторга қаради ва кўрсатгич бармоғининг учи билан юзига бир урган киши бўлди-да, шўх кўзларини ўйнатиб кулди.

— Хўп, эртагача хайр, — деб хонасига кирди.

28

Саттор кечаси билан ухлаёлмай, у ёқдан-бу ёққа ағдарилиб чиқди. Аксига олиб, Ражаббой ҳам келмади. Энди у бутунлай ўша йигитга таяниб қолган эди... Эрталаб барвақт кийиниб, ректорнинг йўлини пойлай бошлади.

Ректор бугун одатдагидан кечроқ, соат ўн бирларга келди. Саттор уни бор-йўғи узоқдан бир марта кўрган эди. Барот Эрназаров ёрдамида ҳужжатларини топширган куннинг эртасимиди, консультацияга кираётганда, уч-тўрт домла билан сўхбатлашиб кетаётган жиккаккина кўзойнакли бир кишини кўрсатиб, кимдир «Институтимизнинг ректори шу», деган эди. Саттор унга ҳайрон бўлиб тикилиб қолган эди. Чунки ректорни у қандайдир салобатли, товуши ҳам дўриллаган одам деб тасаввур қиларди негадир. Қараса, оддийгина, овози чийиллаган кекса бир киши экан... Аммо бугун у ректордан ростакамига кўрқди. Ректор машинасидан тушиб, унга тавозе билан салом бераётганларга жиддий бош ирғаганча кабинети томонга ўтиб кетди. Унинг йўлини ҳеч ким тўсиб чиқмади-ю, аммо бирданига анча-мунча одам орқасидан эргашди; кўпи — ота-оналар. Ректор буни сезиб, қабулхонага етганда орқасига ўгирилди ва негадир биринчи бўлиб Сатторга мурожаат этди:

— Хизмат, ўғлим? Менда ишингиз борми? — У кўзойнаги остидан Сатторга хўмрайиб қаради.

Саттор доврираб баттар қўрқиб кетди. Ерга тикланча қулт этиб ютинди. Ректор унинг елкасига қўлини қўйди-да, «Тортинманг, ўғлим, нима ишингиз, бор, айтинг», деди яна. Ректорнинг бунчалик юмшоқ одамлигидан таъсирланиб кетдимиз, бирдан Сатторнинг кўзларига ёш қўйилиб келди, гапиролмай баттар ерга қаради. Шунда ректор «Қани, бу ёққа юринг-чи», деб уни кабинетига бошлади.

— Домла, менга ёрдам беринг, — деди Саттор илтижолу овоз билан. Аммо айтган гапи ўзига эриш туюлди.

— Қуладингизми?

Саттор ерга қаради.

— Нимадан?

— Ўзбек тили. Оғзакидан.

— Қайси факультетга топширгансиз?

— Тарихга.

— Ие, тарихга кирадиган одам тилни билмайди-ми? Унда у тарихчи бўладими?

Саттор ўзини бир амаллаб ҳимоя қилиш мақсадида, «Ёзмадан «тўрт» олганман», деб ғўдранди.

— Ёзмадан «тўрт» олган одам қандай қилиб оғзакидан қуладингиз? Қани бу ерда мантиқ?

Ректор столидаги икки-учта телефоннинг биттасини кўтарди-да, рақамларни терди; ким биландир улаиб, Сатторнинг фамилияси ва группасини айтди, бирмунча вақт жавоб кутди, кейин «хўш, хўш» дея нариги одамнинг гапини тинглай бошлади. Бир-икки марта «э, шундайми» деб ажабланиб ҳам қўйди. Охири трубкани қўяркан, Сатторни рўпарадаги креслога таклиф қилди.

— Ўғлим, сизга битта маслаҳатим — ортиқча хафа бўлманг, — деди негадир деразадан осмонга нигоҳ ташлаб. — Бу йил киролмасангиз, шу билан ҳаёт тўхтади, иш тугади, деган сўз эмас! Ниятингиз қатъий бўлса — ҳаммаси олдинда, деб ҳисоблайверинг. Бу йил боринг-да, колхозда ишланг, бўш вақтингизда институтга тайёрланинг.

Сатторга ректорнинг майинлиги таъсир қилиб, яна кўзларига дувуллаб ёш келди. Ректор буни бошқача тушунди шекилли, энди сал овозини ўзгартириб:

— Оддий нарсани ҳам билмасиз... — дея дашномга ўтди. — Менга қолса, жон-жон деб олардим сизни, яхши йигитга ўхшайсиз. Лекин тушунинг, иложим йўқ. Имтиҳон комиссиясининг қарорига қарши боролмайман. Тартиб шу. Ўзимиз қарор чиқариб, ўзимиз бузсак — унда нима бўлади? Шунинг учун у қадар кўнглини чўктирмасдан, бояги айтган гапимни қилинг, ука, хўпми?

Дунёда юмшоқ гапирган одамнинг сўзини рад этиш қийин. Саттор нима дейишини билмай, гангиб қолди. Азбаройи чўкаётган одам хасга ёпишгандай, кимдандир эшитган гапини ректорга кўрқа-писа айтиб кўрди:

— Сиртқи бўлимга ўтқазса бўлмасмикин?

— Йўқ, ука, бўлмайди. Сиз эндигина ўнни битиргансиз, шундайми? Бизга иш стажы бор одамлар керак, айниқса сиртқи бўлимларга. Энг яхши варианты сиз учун — ўша мен айтганим: янаги илгал келасиз.

Саттор «раҳмат» дедию бошини ҳам қилганча кабинетдан чиқди. Ётоқхонага эмас, тунов кўни Ражаббой иқовлари пиво ичган боққа қараб юрди. Тамом! Тамом! Ҳаммаси тамом!.. То ректорга кирмагунча кўнглининг бир бурчиди қандайдир илинж, қандайдир умид учқуни милтиллаб турган эди. Мана, энди шу ҳам ўчди! Учди!

Бир кружка пиво олиб, кекса чинор тагидаги чет

бир столга бориб ўтирди. Олдинги гал ичганда пиво оғзига бемазадай туюлган эди, бугун эса куйиб бораётган юрагига бирам хуш ёқдики...

Бугун у албатта Ражаббой билан гаплашади: бирон жойдан иш топсин у. Киролмадим, деб қандай чиқади энди қишлоққа? Қорни очлиги учун бир кружка пиво ҳам унга анча таъсир қилиб, кўнглини яйратиб юборди. Ректорнинг ўзи, ахир, «Кўнглини чўктирманг», деди-ку?! Яна бир кружка пиво ичди... Кейин бирдан қишлоққа чиққиси келди...

Ётоқхона дарвозасига яқинлашганда ичкаридан оқ каламинка кител-шимда, бошини устарада қирдириб, цуст дўппи кийган, ёши элликларнинг нариберисиди бир киши билан Маҳбуба гаплашиб чиқаётган экан; уларни кўриб, Саттор газли сув дўкони панасига яширинди. Орқада анови олифта Фарҳод ҳам келяпти. «Отаси! Ўзига ўхшаркан!» Бир кўнгли Саттор улар билан тўппа-тўғри бориб кўришгиси ёки ақалли ўзини Маҳбубага кўрсатиб ўтгиси ҳам бор эди, аммо журъяти етмади. Бу орада такси тўхтаб, Маҳбуба, отаси, Фарҳод — учовлари шоша-пиша ўтиришдию гувиллатганча жўнаб кетишди...

Саттор хонага кирди. Ражаббой ҳам, Ҳакимжон ҳам йўқ. Уша заҳоти яна қайтиб чиқди. Вокзалга қараб кетди. Вагонда ҳам бир бурчакка суқилиб олди-да, кечаси мижжа қоқмай чиққани учун кўзлари ачишиб, уйқу боса бошлади... Бир пайт кимдир елкасига туртиб, «Э, тур-э» деганида чўчиб уйғонди. Қараса, тепасида политехника институтига ҳужжатларини топширган, мактабни зўрға эплаб битирган синфдоши Тоҳир турибди. У одати бўйича билагини баланд кўтариб соатига қаради, Сатторнинг ёнига ўтираркан:

— Имтиҳонлар нима бўляпти, ўртоқ комсорг? Пединститутга киряпсан деб эшитдим? — деди мийиғида кулиб. Саттор уни неча марталаб комсомол мажлисларида муҳокама қилдирган эди.

— Иккита топширдим, биттаси «беш», биттаси «тўрт»! — Саттор атайлаб ёлғон гапирди.

Тоҳир афтини буриштирди:

— «Тўрт»?!

— Ўзинг-чи?

Тоҳир аввал уч панжасини кўрсатди-да, кейин беш панжасини ёзди. Демак, учта имтиҳондан «беш» олибди... Саттор ичидан зил кетди. Мана шу балаларга раҳбарлик қилиб, танбех бергани-берган эди мактабда. Ўқишда ҳам, жамоат ишида ҳам Тоҳир тепса тебранмас, дангаса ўқувчи эди. Энди у учта «беш» олибди. Тавба... «Йўқ, у алдаяпти, — деган фикр ўтди Сатторнинг миясидан. — Унда нега оғзи қулоғида? Э, унга гап ўтармиди? Мактабда ҳамма унга жон куйдирса, камчилигини айтса, у илжайиб турарди!.. — Саттор бояги чол — педагогика институту ректорининг жиккак қиёфасини эслади. — Шундай адолатли одамлар ўтирганда... бунақалар олий ўқув юртига кириб бўпти?! Э, у ёлғончи мени лақиллатяпти».

Саттор Тоҳирга ўғринча кўз қирини ташлаб қўяркан, «Агар шу ўқишга кирса... мен қолиб кетсам... унда ҳақиқат йўқ экан», деб ўйлади; аммо кейинги дақиқада бу фикри учун ўзини койиди. Яна Маҳбубани эслади. Энди албатта Ражаббой ёрдамида ишга кириши керак у. Нима бўлса ҳам Маҳбубага яқин жойда яшаши керак!

Искандарда поезддан тушгач, Тоҳир бирдан ер тагига киргандек йўқолди-қўйди; бирорта машина топди, шекилли. Саттор бир жиҳати ўзи холи

қолганига ичида суюнди ҳам. Шу сабабли атайлаб Ёмонжар сўқмоғидан юридик, кўздан четроқда бўлай, деб ўйлади.

Қишлоқ гузарига етмай, у ўнгга — тор кўчага бурилди; одамларга кўринишни истамади. Эски тегирмон томондан юриб, деярли ҳеч кимни учратмади. Фақат, пода кечиккан экан, тошлоқ сойнинг нариги бетида гавронини елкасига кўйганча келаётган подачини — синфдош дўстининг отасини кўрди. Ора узоқлиги учун Сатторни у танимади, ҳатто қайрилиб ҳам қарамади. Негадир Саттор ҳозир тоғасиникига боришни истамади. Дарров сўроқ бошланади. Саттор минг алдаганда ҳам тилидан тутилиши ҳеч гапмас. Яхшиси, эртага боради тоғасиникига. Ҳозир... ўз ҳовлисида тунайдим. Кейин яна қачон келади киндик қони тўкилган бу жойга? Умуман, келадими, йўқми ҳали?

Саттор қоронғида баҳайбат шарпадек кўринган ҳовлиларига катта кўчадан эмас, томорқа тарафдан яқинлашиб келди-да, пахса деворнинг нураб тушган жойини қидириб топди; ичкаридаги сертикан бутани эҳтиёт билан нари сурди. Лип этиб ҳовлига тушди-да, бутани яна жойига тортиб қўйди. Атрофга қараб тарагини ваҳм босди. Эсини таниган, қоқилиб-суқилиб катта бўлган қадрдон уйи қандайдир бегона жойдек дилига кўрқув солди. Тап-тақир ҳовли юзини ҳам кўкрак баравар турли-туман ўтлар қоплабди. Уй эса худди мункиллаб қолган мўсафиддек, омонат турибди. Ичига кириш эмас, ёнига боришга ҳам одам чўчийди. Деразалар қоронғида баттар хўмрайиб олгандек; ойнасиз иккита кўзи эса кўнгилга нохушлик солади, худди кимнидир кутаётгандек... Саттор секин ҳовлидан ўтиб, айвон эшигига яқинлашди. Хайрият, қулфланмаган экан, йўғон руҳ сим билан боғлаб ташланибди. Саттор эшикни очди. Айвоннинг икки томонидаги хоналар эса қулфлоглиқ; чап бурчакдаги кўрсига эски кўрпачалар тахланиб, устидан адёл ёпиб қўйилибди. Саттор чироқни ёққан эди, ёнмади. Ҳойнаҳой, сими узилган. Саттор адёлни ташқарига олиб чиқиб қоқмоқчи бўлди-ю, кўчанинг нариги бетидаги кўшнилари сезиб қолишдан хавфсираб, шу ернинг ўзиде қоқа бошлади. Айвонни чанг босди. Саттор ўқчиб йўталди. Эшикни очиб ташлади...

Саттор ёстиқ ўрнига эски кўрпачани буклаб бошига қўйди; у чаккасига ботгани учун ҳали у томонга, ҳали бу томонга ағдарилар, одамовига ўхшаб, бу ерда азобга қолиб ётганига энди ўзи ҳайрон бўлар эди. Одати шу ўзи: ҳаётида нимадир муҳим масала ҳал бўлаётганда, доимо тўғри йўл бу ёқда қолиб, нуқул хатосини танлайди. Кейин ўзи бундан азоб чекиб юради. Саттор ҳали ҳам чанг бурқсиб турган айвонга, шифтга қараб ётаркан, қорни очганини сезди. Аммо энди эрталабгача чидаши керак. Институтнинг ёп-ёруғ ётоғи, топ-тоза каравотини эслади. Столда турган бир буханка оқ нон, қип-қизил пишган тешик кулчалар кўз олдидан ўтдию беихтиёр ютинди. Эски адёлга ўранганча, тагин шифтга тикилди. «Маҳбубани шу уйга олиб келсам, турармиди?...» Саттор ўзича илжайди. Катта кўчадаги симёғоч чироғидан айвонга ғира-шира ёруғ тушиб турар, аммо нарсаларни аниқ илғаш қийин эди. Саттор мана шунақанги бўлар-бўлмас хаёллар билан охири ухлаб қолди. Лекин кўзига ой нури қадалдию уйғониб кетди. Қулоқ солса: атроф жимжит. Ие, вой, анови девор бурчагига ёпишиб олган нарса нима?! Саттор диққат билан тикилиб, эти жимирлашди. Хонага анчадан бери тирик жон кирмагани учун каттакон кўршапа-

лак бошини пастга қаратганча, қанотларини ёзиб, деворга ёпишиб турибди. Сатторнинг назарида, у худди одамга ўхшаб нафас олаётгандек туюлди. Учириб юборишни ҳам, индамай ётаверишни ҳам билмай қолди. Гўё шуни кутиб ётгандай кўршапалак ёпишган жойида бир-икки қимирладию кейин шифт бўйлаб у ёқдан-бу ёққа ғув-ғув уча бошлади. Саттор аввалига бошини буркаб олди. Кўршапалакнинг париллаши тинавермагач, ўрнидан турди-да, чойшаб билан қувиб, очиқ эшикдан чиқариб юбормоқчи бўлди. Ҳатто бир марта кўршапалакнинг муздай иргамчик танаси билагига тегиб ҳам кетди. Охири бир амаллаб ҳайдаб юборди. Уринга ётдию қоронғиликнинг аллақандай сири юрагига ваҳм солди. У болагига ҳам тунда ташқарига чиқишга кўрқарди. Биров қуваётгандай, гўё кеча зулмати ҳаракатга келгандай юраги дук-дук урарди. Бир марта қош қорайганда бувисига овқат олиб боргани эсида. Мозорни айланиб ўтишда қишлоқ хонадонларидаги чироқлар бирдан кўздан ғойиб бўлиб, икки юз метрча масофада йўл ҳам кўринмай қолди. Саттор шу масофани жонҳолатда чопиб ўтишга ҳам тайёр эди-ю, аммо чопса, орқасидан кимдир етиб келиб, этагидан ушлаб оладигандай, оёқларида мадор йўқ эди...

Саттор кўзини юмиб ётгани билан бутун диққати ташқарида эди: ҳовлида нимадир қирс этиб сингандай бўлди, кейин шундоқ дераза тагида дук-дук қадам товушлари эшитилди. Саттор нафасини ичига ютиб, қилт этмай ётаверди. Бир пайт шундоқ тепасида — томда ит вовуллади; бегона одамнинг исини олди, шекилли. Саттор бир оз энгил тортиди. Ит баҳайбат бўлса керак, ҳар замон-ҳар замонда қашинадимми, том гурс-гурс қилиб қолади. Вовуллаб-вовуллаб бир оз тинади-да, кейин гўё мажбурияти ёдига тушгандай, яна акиллади.

Саттор ўз аҳволидан энди чинакамига оғрина бошлади. Сахарлаб кўчага чиқадию одамларнинг кўзини шамғалат қилиб, туя кўрдигми — йўқ, тоғасиникига кириб бораверади. Суриштиришса, бирор баҳона топилар...

Саттор тунда ухлаёлмади, кейин кун ёйилиб кетгунча ҳам ўрнидан туролмади. Бир замон чағир-чуғур куш овози эшитилди-да, ойнаси синган тепа деразадан айвонга битта қалдирғоч учиб кирди; шифтга тегай-тегай деб икки-уч бор айвонни айланди, одам шарпасини сезиб, яна ўша очиқ деразадан ташқарига — эркинликка учиб чиқиб кетди. Қизиқ, тунда бу ерда кўршапалак учган эди...

Саттор бир амаллаб ҳовлидан чиқиб олди, тоғасиникига етгунча, бахтига, ёш болалардан бўлак ҳеч кимни учратмади. Борса — тоғаси ишга кетибди. Кеннойиси билан у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтиришди-да, охири «Мен бугун кечкурунги поездда кетаман... бир айланиб, синфдошларимни кўрмоқчиман», деди ерга қараб. Унинг бу гал шошилмаётганига, барвақт кириб келгани, кайфияти бир оз ғалатилигига кеннойиси ҳайрон бўлди, лекин индамади. Саттор барибир дўстларидан ҳеч кимни тополмай қайтди: кўпи ўқишга кириши умидида шаҳарда юрибди, қишлоқда қолганлари эса — далада. Кеннойиси Саттордан: «Ҳа, қаерга бордингиз, тез қайтдингиз жуда?», деб ўсмоқчилаган эди, у тайинли бир жавоб ҳам айтмади.

— Ўқишларингиз қалай, битай дейдимми?

— Тузук... — Саттор кўзини олиб қочди. Кейин кеннойиси шубҳага тушмаслиги учун қўшимча

қилди. — Иккитасидан ўтдим, яна иккита имтиҳон бор...

Кеннойиси Сатторга оналарча меҳр билан термилди-ю, индамай уйга кириб кетиб пул олиб чиқди. Саттор азбаройи кўнгли эриганидан институтдаги ишларнинг бир учини кеннойисига шаъма қилиб ўтмоқчи бўлди:

— Институт ишга юбориши ҳам мумкин экан, сиртқига ўқишга олиб...

— Нима, ўқимаганлар ўлиб қоляптими, Сатторжон? — Кеннойиси ошхонага кирди, гапни ўша ерда туриб давом эттирди: — Худого шукр, бировдан кам жойимиз йўқ, тоғангиз ҳам анови қиздан сира кўнгил узолмай юрибди ўзи.

Саттор кеннойисининг кўнглидан нима кечганини дарров фаҳмлади. Негадир Маҳбуба, Ҳакимжонларни эслади. Бирдан йиғиштирина бошлади. Кеннойиси баттар ажабланди: «Кечки поездда кетаман девдингиз-ку?», дея елкасини қисди.

— Вақт зик, кеннойи.

— Ишқилиб, эҳтиёт бўлинг-да, Сатторжон. Қачон келасиз энди?

Саттор бирдан жавоб беришга қийналди. Кейин кеннойисига кулимсираб боқди:

— Келмасам, хавотир олманглар, хат ёзаман, — деди киприклари пирпираб учиб. Кеннойиси унинг елкасига қоқди; бирдан оналик меҳри жўшиб, туққан фарзандидек бағрига босди ва шу заҳоти ўзини тортди: қайнисининг йигит бўлиб қолганини гўё энди сезгандай қилган ишидан алланечук хижолатга тушди; очик юз билан уни кузатиб қолди. Аммо у чиқиб кетгач, йўлакда анча вақт хаёл суриб турди ва ошхонага бориб, шундоқ остонага ўтирдию яна нималарнидир ўйлади, охири «Бировнинг боласиниям дарди бормиди пешонасида?», деди ўксиниб ва ўзидан-ўзи йиғлаб олди...

29

— Э, қаерларда юрибсиз, жўра?

— Қишлоқда эдим.

— Айтиб кетмайсизми? Ҳамма сўрайди.

— Ким сўради?

— Анови, — Ражаббой кўкрагини ёстиққа бериб олганча газета ўқиркан, Маҳбубаларнинг хонаси томонга ишора қилди.

Саттор номига қўл силкиди.

— Ҳаммасини биламан, жўра! — Ражаббой эшикка бир қараб олди. — Ҳаммасини биламан! Сиз юраги тоза йигитсиз. Сиз ҳозир азоб чекапсиз. Узингизни қайга қўйишни билмайсиз. Ҳаммасини биламан. Аммо гапимга ишонсангиз, шу азобларингиз бари бефойда, пуч нарса. — Саттор Ражаббойга қаради. У киприк қоқмай Сатторга тикилиб турди-да, фикрини тасдиқлаб бош ирғади ва гапида давом этди: — Жўражон, ишонинг! Бари бефойда! Сиз қўйналасиз! Аммо унда бундай ҳолат йўқ! — У яна йўлакка имо қилди. «Севмайди» демоқчи эди-ю, айтолмади; шарт ўрнидан туриб: — Куйинманг, жўра, бари ўтиб кетади, — деди ва яна каравотига ётиб, китобини варақлай бошлади.

«Бари ўтиб кетади...»

— Ражаббой, дўстим, шу ерда иш топилмасмикин менга?

— Иш?! — Ражаббой китобдан кўзини узиб, Сатторга хиёл ажабланганча тикилиб қолди. Ўрнидан туриб ўтирди. — Иш дедингизми? Нега топилмайди. Топилади! Лекин қора иш! Бардош беролмайсиз! Бардош берсангиз ҳам... мен сизга раво кўрмайман,

жўражон. Менинг йўлим бўлак, бошқа иложим йўқ эди. Сиз... Қўйинг. Бу йил қуласангиз, шу билан тамомми?! Янаги йил-чи?! Колхозда қимирлаб туринг. Аммо бу ердаги ишларга бардош беролмайсиз. Сизга оғирлик қилади, чидаёлмайсиз барибир. Қишлоққа кетинг, жўра. Икки қадам-ку! Кетинг. Шунда тинчийсиз. Бу ерда юриб, қайтага ўқишдан ҳам совийсиз. Мўмай пул топиб ҳар хил кўчаларга кирасиз. Кетинг. Кетмасангиз, дардингиз кучаяверади. Яхшиси, кетинг.

Бу сўзлардан Саттор баттар ўзини йўқотди. Келиб-келиб шундан маслаҳат сўраб юрибди-я у... Йўқ! Саттор ўлсаям кетмайди бу ердан! Маҳбубани ташлаб қолсинми?! Аммо Ражаббой бечорада айб йўқ. Ачиниб айтяпти! Кўп жабр кўрган, севгиси хазон бўлган... Унинг аҳволини ҳам тушуниш керак.

— Куйинманг, жўра, дунё кенг, оламда яхшилар кўп, жойингизни топасиз барибир. — Сатторга унинг гаплари тигдай ботди. — Кўрасиз ҳали, ҳаммаси ўтади. Гапимга кирсангиз, қишлоққа қайтинг.

Саттор мақсадсиз ўрнидан турди-да, судралибгина ташқарига юрди. Зина томонга бораётиб, Маҳбубанинг шодон овозини эшитди. Бошқа факультетдаги новча бир дугонаси билан нималарнидир маъқуллаб, гоҳ кулиб, гоҳ бидирлаганча гап бермай келар эди у. Сатторни кўрдию дугонасидан ҳам уялмай, «беш» деганча Сатторни қучиб олди.

— Қаерда эдингиз?

— Қишлоққа чиққандим.

— Ҳадеб қишлоқда нима қиласиз? Мен вақтни кўзим қиймайди нуқул. Бир мартагина борибман. Ойимни соғиндим.

— Сизнинг йўригингиз бошқа. Келиб туришибди-ку ҳар куни.

Маҳбуба Сатторнинг шаъмасига дарров тушунди; дугонаси хайрлашиб, хоналари томонга бурилди. Кейин Саттор кутмаган бир вақтда:

— Қайиққа тушгим келяпти, юринг, — дея унинг тирсагидан ушлади. Саттор оғзининг таноби қочиб кулимсиради.

— Қачон?

— Ҳозир бўлса — ҳозир! Бир эримоқчиман сизга. — Ичкарида Ҳалима борми, йўқми дегандай қўлоғини эшикка тутди. — Вой, эсим қурсин, кечиринг, кирларим бор-ку! Яхшиси соат бешда борайлик, майлими?

Саттор қувонганиданми, пастга тушди. Кираверишда картон қоғоз кўтариб олган ётоқхона комендантга дуч келди. У Сатторни кўриши билан имлаб чақирди-да, кабинетига бошлади.

— Қаерларда юрасиз, ука, сизни ҳеч топиб бўлмайди-я? Ўтган шанбаликда ҳам йўқ эдингиз, бутун ётоқ «Пахтакор»да ишлади. Бугун ҳам бир гуруҳ йигитлар кетди, сиз йўқсиз.

Комендантнинг танбеҳи Сатторга ўтиб тушди:

— Гапингизни тушунмадим.

Комендант Сатторга ғалати тикилди-да:

— Газета ўқийсизми ўзи? — деди. — Ўзбекистон тарихида биринчи марта эллик минг кишилик стадион қуриляпти Тошкентда. Ҳали ўқимаганмисиз шунини? Э, балли-е! Комсомол қурилиши-ку бу! Унда — отни қамчиланг, қатнашиб қолинг. Кейин футбол кўргангизда «биз кўрганмиз» деб мақтаниб юғ'асиз. Ҳа, майли, гап гап билан. Ҳозир бошқа топшириқ бор: деворий газета чиқаришимиз керак, ука. Мактабда у-бу нарса чизганмисиз? Мақолалар тайёр. Расмга қалайсиз? Карикатура! Мана бу ерда кулгили мақола бор. Ухламасангиз ҳам бугун битказиб берасиз.

Саттор шошганидан:

— Унча ҳуснихат эмасман-да, — дейишдан бошқа гап тополмади.

— Бўлаверади! Гап — маъносида. Имтиҳонларингизга ҳалақит бермайдими ишқилиб, мияни сал-пал чалғитиш ҳам керак-да. Ёки бугун имтиҳонингиз борми?

Комендантнинг бу кўққис саволидан Саттор эсанкиради. «Қулаганини» қандай айтади? Айтса, «Бу ерда нима қилиб юрибсиз, қани туёғингизни шикиллатинг-чи», демайдими? Бирон ишга жойлашиб олгунча бир амаллаб шу жойда яшаб туриши керак.

— Йўқ, иккинчи имтиҳондан бугун қутулдим.

— Балли! — деди комендант юмуши битаётганидан қувониб. — Жамоат иши бу! Институтга кирганингизда ҳам сизни тинч қўймаймиз ҳали. Ҳаммага ўзига яраша иш топилади.

Комендант рўпарадаги жавонни очиб, семиз папка ва рангли сиёҳларни ола бошлади.

— Аввало материалларни яхшилаб кўриб, мағзини англаб етинг. Кейин киришаверасиз. Сиз нима дейсиз — бош мақола керакми ёки?..

Саттор елка қисди. Комендант унга топшириқ ёқмаганини сезиб:

— Келинг, ука, жамоат ишидан қочманг, яна кимни қидириб юраман, — деди бу гал анча бўшашиб. — Мен ҳалақит бермайман сизга, ишларим кўп, ҳозир чиқиб кетаман. Аммо хабар олиб тураман.

Комендант шундай дедию лип этиб жўнади. Саттор «Ёш педагог» деб номланадиган деворий газетанинг бўш сатҳига жавдираб қараркан, юраги орқасига тортди: Маҳбуба айтган вақтгача ярмини тўлатиб улгуриши ҳам амримаҳол эди. Аммо тезда ишга киришиб, сарлавҳалару безакларни бирпасда ёзиб тугатганидан ўзича хурсанд бўлди ва сиёҳи қуригунча соатни кўриб келмоқчи бўлиб, ташқарига чиқди. Бу пайтда Маҳбуба ўзича қайсидир куйни хиргойи қилиб, тоғора тўла оппоқ кирларини пастдаги дорга ёйиш учун тушаётган экан. У Сатторни кўриб, «ҳа, вақт бўлдимми» дегандай бош силкиди-да, шоша-пиша ётоқхона ҳовлисига йўналди. Саттор ҳам апил-тапил изига қайтди. Ҳали бир соат вақт бор; улгурар унча. Аммо газетага қарадию тахтадай қотди-қолди. Қоғоз нишаб кўйилгани сабабли сиёҳ Пастга оқиб, газетани бўяб юборибди. Саттор кўрқиб кетди. У ёқ-бу ёқни кавлаштириб, бошқа қоғоз йўқмикан, деган ўйда картон қидириб кўрди. Йўқ. Кейин оққан сиёҳни ўчириб ташламоқчи бўлди; фойдасиз. Аввал писка, кетидан ўчирғич билан ишқалаган эди, қоғоз худди чувилган пахтадай титилиб, икки жойи тешилиб қолди. Саттор бетоқат ҳолатда йўлакка чиқиб, соатга қаради: Маҳбуба айтган вақтга ўн беш минут қолибди! Комендантнинг хонасига кириб, газетани шоша-пиша бир четга сурдию шкафдаги дафтардан бир варақ йиртиб олиб, қаламда куйидагиларни ёзди: «Кечирасиз! Қуритаман десам... Бошқа қоғоз тополмадим. Аксига қишлоқдан тоғам келибди. Кузатиб қайганимдан сўнг, эрталабгача бўлса ҳам ишлаб бераман.»

Комендант кириб қолишдан кўрқиб, тезда эшикни беркитди; калитни қоровулда қолдириб, Маҳбубани чақирдию бир амаллаб ётоқхонадан чиқиб олишди... Аммо Комсомол кўлининг кунгурадор дарвозасидан киришлари биланоқ Сатторнинг кайфияти бирдан ўзгарди. Кун иссиқлиги учун кўлда одам кўп эди. Одамлар қандайдир вазмин; атрофмўҳит эса сокин; аксари дам олувчилар беташвиш хаёлчанлик билан сандирақлаб юришар, бу ҳолат

киши қалбига аллақандай осойишталик сингдирар эди. Маҳбуба ҳам чиройи очилиб, теварақдаги сурурли, гаштли ҳаётга энтикиб боқар, ҳозиргина эришган навбатдаги ютуғи эсига тушиб, Сатторни деярли кўлидан тортганча боғ ичкарисига — қайиқлар турадиган тарафга судраб кета бошлади...

Маёда тўлқинчалар чилп-чилп қайиқ четига урилади. Саттор Ҳакимжон билан қайта-қайта, бир марта Ражаббой билан ҳам келиб, қайиққа тушгани учун анча ҳадисини олган, илгари сувдан кўрқкишлари ҳозир ўзига кулгили туюларди. Маҳбуба эса қайиқ тумшугида оёғини узатиб ястаниб олганча кўлини тўлқинга теккизиб, гоҳ Сатторга сув сепмоқчи бўлиб ҳазиллашар, гоҳ негадир оғир ўйга ботиб хомушланиб қолар, гоҳ қоп-қора кўл тубларига узоқ тикилиб, бир нарса топгандай, Сатторни бутунлай унутар эди. Ана шунда Сатторнинг кўнглини шубҳа кемирарди: «У нимани ўйлаётганикин?»

Бир пайт Маҳбуба сумкачасини очдию аввалгидагидек битта чиройли конфет олди-да, ўзи бир тишлаб, ярмини Сатторга узатди. Саттор унга чексиз меҳр билан боқаркан:

— Маҳбубахон, шу ердан кетайлик, — деб юборганини ўзи сезмади.

— Маҳбуба тикланиб ўтирди-да:

— Қаерга кетамиз? — деди Сатторга ажабланиб қараб.

— Сирдарёга.

— Сирдарёда нима бор, Саттор ака?

— Ишлаймиз, бирга...

— Ҳа-а... Сирдарёга кетмоқчимисиз? Бизга яқин бўлса ҳам у ерга бормаганман сира. — Маҳбубани бирдан хаёлпаршонлик босди.

Саттор ҳам елкасини қисди. Назарида у Маҳбубадан сира ажралмайдигандай эди. Аммо ҳозир, мана ҳозир сизди: бугунми, эртами, бир ой кейинми... барибир Маҳбубадан ажралар экан!

Ҳадемай қош қорая бошлади. Қайиқларни ҳам вақтида топшириш керак. Лекин Саттор сиртида шошилгани билан, дилини ғалати бир лоқайдлик қамраб олган эди, иложи бўлсаю кўзғолмас, Маҳбуба билан ёнма-ён ўтираверса. Бир оз вақти чўзилгани учун қайиққа яна кўшимча пул ҳам тўлашди...

Ғира-шира йўлкадан аста-секин юриб боришаркан, Маҳбуба шўхлиги тутиб, Сатторни кўлидан ушлаб орқага тортди. Саттор кулганча, атрофга аланглади; бирдан Маҳбубани бағрига босиб, сочлари тўзғиган боши, юзи, кўзларидан ўпди. Беихтиёр ҳу бирда кўпчилик бўлиб дарс тайёрлашган жойларига қараб кетишди; тунда улар бамисоли сирли шарпага айланиб, янада ҳилват жойларни излаб қолишди... Ариқ лабига боришганда Саттор:

— Келинг, ўтирамыз, — деди Маҳбубага ва ўзи майсалар устига чўккалади. Маҳбуба ҳам ўтирди. Саттор сабрсиз ҳаракат билан уни кучиб, ўпа бошлади. Маҳбуба сал нари сурилди-да:

— Саттор ака, энди нима бўлади, а? — деди овози титраб. Кейин осмондаги юлдузлар чаманига тикилганча гиёҳлар устига чўзилди. Саттор энгашиб, Маҳбубанинг юзига қараган эди, йилт-йилт қорачиғларида осмондаги бир юлдузни кўрди... Маҳбуба пиқ-пиқ йиғлаб юборди.

— Саттор ака, нима қиламиз энди? Айтсангиз-чи!.. Юринг, кетдик!

Саттор ўрнидан турди. Ичи бўм-бўш бўлиб қолгандай эди. Кўл дарвозасидан чиқаётганларида Маҳбуба энди бошқача савол берди:

— Хўш, нима қиласиз энди? Сирдарёга кетишингиз аниқми?

Баланд симёғочлардаги неон лампалари нурида бутун майдон сутдай ёруғ эди. Саттор Маҳбубанинг ҳар бир хатти-ҳаракати, ҳатто юз ифодаларигача аниқ кўраётган эди. Саттор тўхтаб:

— Аниқ, — деди Маҳбубага ҳазин қиёфа билан боқаркан. — Ражаббой қишлоғингга кет, деяпти. Боргим йўқ. Мутлақо! Сирдарёда иш кўп экан. Келиб тураман.

Маҳбуба кулимсираганча Сатторнинг қўлини кафталари орасига олди-да, кучи етганча қаттиқ қисди ва:

— Оғридимми? — дея сўради. Саттор «йўқ» дегандай бош чайқаган эди, яна қисди. Панжа суяклари қирсиллаб кетгач, Маҳбуба «Вой кечирасиз, кечирасиз», деб Сатторнинг бармоқларини силади, кейин Сатторнинг кўзларига тикилтуриб унинг «лат еган» қўлидан ўпди. Саттор шодлигидан юраги гупиллаб урди; Маҳбубани яна кучмоқчи эди, у «Вой-вой, одамлар қараяпти», дея Саттордан қочди. Чиндан ҳам сал наридан ўтиб бораётган чол-кампир икки ёшнинг бу ишига завқлиниб кулганча, ўзларига ниманидир маъқуллашиб кетаётган эдилар.

Маҳбуба йўл-йўлакай магазинга кириб, битта шампан олди-да, қоғозга ўралган шишани Сатторга тутқазди. «Ҳалима уйдан қайтган бўлса, бирга ўтирамыз», деди бояги ваъдасини Сатторга эслатиб. Саттор аввал қувонди, аммо деворий газетани ўйлаб, юрагини хижиллик босди. Айни Маҳбубаларнинг хонасида ўтирганда комендант қидириб келса, нима бўлади? Шармандагарчилик!..

Саттор Маҳбуба билан бошлашиб қўрқа-писа ётоқхонага кирганда соат сал кам ўн икки экан. Қоровул ёғ босган столга бошини қўйиб, мудраб ўтирибди. Маҳбуба билан Сатторни кўриб, зарда билан девордаги соатга тикилди, кейин бошини яна мушталари устига қадаб, уйқусини давом эттираверди. Саттор кўз қири билан секин комендант хонасига қаради: эшиги берк, чироғи ўчирилган. Э, хайрият-э!..

Иккинчи қаватда ҳам барча хоналар тинч; кўплар ухлаган эди. Хона эшигигача беихтиёр оёқ учида боришди. Йўлак охирида Саттор «Маҳбубахон» дея шивирлади. Аммо шу шивирлаши ҳам кимсасиз, нимқоронғи йўлакда акс садодай эшитилиб, Маҳбубанинг бадани увишди; кескин ҳаракат билан лабига бармоғини босди. «Эртага, эртага» деганча секин хонасига кириб кетди. Саттор ўзини четга олиб тургани учун уйқусираган Ҳалима уни кўрмади...

Саттор ботинмайгина эшикни туртди. Эшик ғийқ этиб очилдию Ҳакимжон ўқдек изига қайтиб, гурс этиб ўзини каравотига ташлади. Ражаббой эса майкачан, одати бўйича муккасидан тушиб, ёстиқни кучоқлаб ухлаб ётибди... Саттор чироқни ёқмай, тезгина ечиндию ўринга кирди; бугунги воқеалардан ақлига ишонмас даражада ҳайратга тушди.

30

— Сизни комендант чақираётганмиш!

Саттор Ҳакимжоннинг шу гапидан уйғониб, кўзини очса, кун ёйилиб кетган, хонада Ҳакимжондан бошқа ҳеч ким йўқ. Юрагини ютганча ўрнидан турди. Нарсалари, китоб-дафтарлари, каравотининг тепасига осилган иккита қўйлагига қаради; кет деса, кетаверади... Комендант Саттор кирганда ҳатто бошини ҳам кўтармади, «Чатоқ қилибсиз-ку, мени ҳам, ўзингизни ҳам қийнаб...», дея тўнғиллади; кейин

ишдан чиққан қоғозни карнайсимон ўраб Сатторга узатди:

— Бошқа бир йигитни топиб, кечаёқ битирганман, — дея кулимсиради. — Қоғозни бузиб, қочибсиз-да? Тоғангизни яхши кутиб олдингизми? Қаерда тунади у киши?

— Нима?! — Саттор бўйнигача қизариб, каловланди. — Ҳмм... Қариндошимизникига бордик.

Комендант қўлидаги қоғозни нима қилишни билмай турган Сатторга ҳамон кулимсираб боқаркан:

— Ташлаб юборишга кўзим қиймади, кун иссиқ, балки деразага илиб қўярсизлар, — деди ва бир оз жимликдан сўнг яна давом этди: — Ука, ҳаммасини биламан мен. Эрта-индин бу ердан кетишингиз керак. Чорасини изланг шунинг учун. Бир-икки кун, майли, рухсат. Аммо жа унчалик куйинманг ҳам. Нима, осмон узилиб ерга тушибдими? Ўттиз йилдан бери бу ерда нималарни кўрмадим, эҳ-ҳе... Уч-тўрт кунга рухсат сизга, майли...

Саттор ташқарига чиққанда ўзини қушдай сездди. «Яхши одамлар кўп дунёда, кўчада қолмасан; дилим билан сезиб турибман буни...» У яна қайтиб хоналарига кўтарилганда, Маҳбубаларнинг эшиги очилиб, иккала дугона олдинма-кетин бошлашиб чиқишди. Саттор билан қувноқ саломлашдилар-да, китоб-дафтарларини кўксиларига босганча, ташқарига йўналишди. Саттор «Ҳа, дарс тайёрлаганими?», дея сўради. Қизлар маъқуллаб бош силкитишди. Маҳбуба кеча кеч қайтганидан уялибми ёки Ҳалима икковлари ўртасида Саттор ҳақида бирон гап ўтганми, ишқилиб, Сатторга қарамас, кўзи ерда эди. Саттор ҳали бир қадам босмасидан, қизлар липиллаб жўнаб қолишди. Саттор нима дейишини билмаса ҳам, «Маҳбуба» дея чақирди. Дугоналар тўхтаб, унинг гапини кутишди. Ҳалима пастига тушиб кета бошлаган эди, Маҳбуба унинг билагидан ушлаб, «Тўхта!», деди. Бу Сатторга қаттиқ ботди-ю, «Ҳа, майли» деганча хонага кирди...

Ҳакимжон билан Ражаббой ҳам чиқиб кетгач, Саттор Бешёғочга қараб йўл олди. Ун метрлар чамаси эълонлар тахтаси деярли ҳар хил эълонлар билан тўлғазилган эди. Уларга қараб, шу қадар касб кўплигига киши ҳайрон қоларди. Чети қизил хошияга ўралган, босма ҳарфли бир эълон Сатторни даққати-ни тортди: «Сирдарё водхозига оддий ишчилар керак. Ойига 1000—1300¹ сўмгача маош тўланади. Бошқа ердан келганлар ётоқ билан таъминланади. Ўрта мактабни битирганлар учун махсус курс ташкил қилинган. (Уч йил муддатда намунали ишлаган ишчилар сув хўжалиги ўрта махсус ўқув юртлари ва олий ўқув юртларига имтиёзли йўлланма оладилар.) Адрес: Гулистон шаҳри, Сирдарё облводхозини».

Саттор ўзи ҳам аниқ билмайдию, фақат ўша ерга борадиган бўлди. У ётоқхонага қайтиб, дарвозадан кириши билан, комендант ўз хонасига ўтиб бораётган экан, уни кўриб тўхтади. Негадир яна қўл олишиб кўришди ва «Ишлар нима бўляпти?», деб сўради.

— Ҳозирча ҳеч гап йўқ.

Комендант бошини сарак-сарак қилди:

— Боя сизга рухсат берган эдим. Ҳозиргина институт месткоми келиб, ремонтни кечиктиряпсизлар, деб койиб кетди мени. Шаҳарда ҳеч бир ишни чўзиб юриб битириб бўлмайди. Иккала шери-

¹ 1961 йилги реформагача бўлган қиймат.

гингизни ҳам бошқа хонага ўтказяпмиз. Анови қизларни ҳам кўчирамиз. Шошилинг, ука, шошилинг. Эҳтимол, эрта ўтиб индиндан бошласак керак.

Саттор «хўп» дейишдан бошқа илож тополмади. Яна дилсиёҳлик! Аммо шошилиш керак энди. У эълондаги адресда кўрсатилганидек, Тўқимачилик комбинатигача троллейбусда борди-да, «Тошкент-Гулистан» автобус кассасидан сал кам бир соатча навбатда туриб, билет олди. Кейин эски бир автобусга чиқиб ўтирди. Бир оздан сўнг йўлга тушишди; кўм-кўк боғ-роғлар, поёни кўринмайдиган ҳовурли далалар аста-секин орқада қолиб, Янгийўлдан ўтилгач, манзара сезиларли даражада ўзгара бошлади. Автобус яна бир соатлар чамаси юргандан кейин, деразалари очиқ бўлса ҳам Саттор димиқиб кетди. Бунинг устига чанг нафасни бўғиб, ёқимсиз илиқ шамол эса бошлади. Саттор тоғ оралиғидаги қишлоқда ўсгани учун бундай иссиқ гармсиз биринчи кўриши эди; оғиз-бурнини беркитиб, атрофига қаради: ёшу қари овозларини баланд қўйиб ўзаро суҳбатлашиб боришар эди. Атроф бийдай чўл; ора-сира нимжон буталар учраб қолади; Саттор офтобда ёниб ётган қир-адирларга маҳзун кайфиятда термилиб бораркан, тоғасини, сўлим қишлоғини эслади...

Автобус ҳар қадамда тўхтайвериб, сал кам тўрт соат деганда зўрға Гулистонга етиб келди. Дарахтзорга бурканган, бир қаватли уйлардан иборат бу шаҳарча Сатторга бир кўришдаёқ ёққандек бўлди. Суриштириб-суриштириб излаган идораси — Сирдарё облводхозини охири топди. Қизғишранг сувоғи кўчган, деворлари олачалпоқ, кўримсизгина бино экан. Саттор дарвозага борганда ичкарида ўннга кўрсатиб турган катта белгини кўрдию ўша томонга қараб юрди. Бинони айланиб ўтиб, пастак бир эшикчадан ичкарига кирди. У шу пайтгача давлат идораларига кирмаган, фақат бир марта районга паспорт олишга тушганда нотариус ҳузурида бўлган, шунда ҳам беш минутча туриб, иши битгач, чиқиб кетган эди. Бўм-бўш узун йўлакдан ўтиб бораркан, қаердадир охирги хоналардан бирида машинка чиқиллаётганини эшитди. Нотекис пол ҳозиргина ҳўл латта билан артилган, шекилли, ҳали қуриб улгурмаган эди.

Саттор ўнг томондаги биринчи очиқ эшикдан ботинмайгина энгашиб қаради. Тор хонага тўртта стол қўйилган бўлиб, ҳаммаси қоғозлар билан қалалиб ётибди. Тўрдаги столда мўйсафид бир киши кўзойнагини бурнига тушириб олганча нималарнидир ёзиб ўтирибди. Шарпани сезиб, Сатторга қаради-ю, индамай яна ишини қилаверди. Саттор ўзини ноқулай сезиб, нарига ўтиб кетди. Аксари хоналарнинг эшиги берк, ичида одам бор-йўқлиги номаълум эди. Саттор ноилож яна бояги хонага яқинлашди. Чол кўзойнаги устидан йўлакка қараб турган экан; Саттор қимтинганча унга салом берди. Чол кўзойнагини олиб, бош ирғади ва кир, дегандай имо қилди. Саттор чол кўрсатган эски курсига омонатгина ўтирди.

— Хизмат, бировни излаб юрибсизми?

— Йўқ,— деди Саттор шошилиб ва чолнинг қора матодан тикилган энгаларини эндигина кўрганидан, шу одамга айтсам бўлармикин, деган хаёл билан:— Ишга кирмоқчиман,— дедию ерга қаради.

Чол бирдан жонлиниб, «Ҳа, тушунарли» дея бош силкиди. Сатторга зимдан разм соларкан, кулимсираганча:

— Уғлим, қаердансиз?— деб сўради.

— Тошкандан.

— Шаҳарданми?

— Областан. Бўстонлиқдан.

— Уқишга киролмадингизми?

Чол Сатторнинг жавобини кутмай, жавондаги қалин дафтарлардан бирини олди-да, жойига бориб ўтирди. Варақлаб-варақлаб кўрди, кейин Сатторга тикилиб:

— Нима хунарингиз бор?— дея сўради. Саттор индамагач, тағин дафтарни варақлай бошлади:

— Қурувчиларга янги уй солиняпти, битди ҳисоб. Уша ерга борасизми? Пол қоқияпти ҳозир, устага шогирд тушасиз. Хўш, қалай?

Саттор иши бу қадар тез битаётганига севиниб, «Майли», деди. Чол ҳам унинг жавобидан мамнун бўлди, шекилли, қўлини чўзди:

— Қани, беринг-чи, нима ҳужжатингиз бор?

У яп-янги паспортни шошилмай варақлаб кўрди-да, «Қачон ишга тушасиз», деди Сатторга тик қараб.

— Беш-ўн кунлардан кейин...

— Ие, нега бунча чўзасиз? Ун кунда пол қоқиш қоладими? Бир ҳафтада битади. Тошкенга бориб-келиш шунча қийинми?— Чол рўпарадаги ихчам столга ўтди-да, бир варақ қоғоз олиб, машинкада патиллатиб ёза бошлади, орада бир-икки марта Сатторнинг паспортига қараб-қараб ҳам қўйди. Машинкадан чиққан қоғозни бир сидра яна синчиклаб ўқиди-да:

— Рости, бизга ишчи кучи етишмайди, ўғлим, яхши қилибсиз,— деди Сатторга жиддий тикилиб.— Мана, сизга ҳужжат — шунга кўрсатсангиз, паспортингизни ҳисобдан чиқариб беришади. Вақтингиз бўлса, бориб ётоқхонагизни ҳам кўринг. Узоқ эмас.

Саттор ётоқхона кўришини янаги галга қолдирди.

— Уғлим, чўзманг. Сизнинг ўрнингизда бўлганимда, эртагаёқ қайтардим. Дўстларингиздан бўлса, олиб келаверинг, бизда иш кўп.— Чол ўрнидан турди.— Қани, энди бир танишиб олайлик-чи, Ҳасан Абдулович Зиганшинман, кадрлар бўлимининг бошлиғи.

Ҳасан Абдулович Саттор билан бошқатдан кўришди ва кулимсираб елкасига қоқди. Кузатиб ташқарига чиқаркан:

— Ота-онангиз борми?— деб сўради. Саттор беихтиёр бошини эгди. Чол дарров тушуниб, яна Сатторнинг елкасига қўлини ташлади:— Уксинма, ўғлим,— деди сенсираб.— Тезроқ келавер...

31

Саттор Ражаббойлар кўчган хонани суриштириб зўрға топди. Биринчи қаватга ўтишибди.

— Ҳа, галдингизми, жўра? Қаерлардан сўраймиз? Сизга ҳам каравот қўйдик.— Ражаббой бурчакдаги жойни кўрсатди.

Саттор бирдан ғурури тутиб кетди:

— Ишим битди!— деди ҳовлиқиб.— Битди!

— Хўш, хўш?

— Ишга кирдим: Сирдарёда. Ётоғи бор. Устага шогирдман, пол қоқамиз.

Ражаббой Сатторнинг белидан даст кўтариб гир айлантирди-да, ерга қўяркан:

— Қойил, жўра, хурсандман! — деди эҳтирос билан, гўё Саттор эмас, ўзи ишга киргандай севиниб.— Қачондан жойлашдингиз?

— Эртагаёқ келаверинг, дейишди.

— Мана бу бошқа гап, жўра!— Ражаббой кафтларини бир-бирига ишқалади.— Мана бу бошқа гап! Уртоқларингиз билан бир зиёфат қиламан

сизни! Майли, анови хонимларни ҳам чақиринг! Бир яйрашайлик. Битта имтиҳон қолди, оғзаки. Ундан қўрқмайман!

Саттор Ражаббойнинг бу ғалати таклифидан қандайдир маънос ҳолатга тушди-ю, унга миннатдорона текилиб қолди. Ражаббой ўша заҳоти стул суянчигига илиб қўйган шимини олиб, чунтагидан ҳамёнини чиқарди; пулини санаб кўриб, бир қисмини Сатторга узатди:

— Мана, жўра! Одамники одамда қоладими... Бу ёқда, ишга жойлашиб келибсиз. Хуллас, жўра, бунақа пуллардан қанча-қанчасини йўқотганман мен.

Эшик чертилди. Саттор очган эди, йўлакда Маҳбуба турган экан. Саттор уни ичкарига таклиф қилди, Маҳбуба «Ким бор?», дея шивирлади. Унинг овозини эшитган Ражаббой йўталиб қўйди. Маҳбуба кўрсаткич бармоғини лабига босиб, «йўқ, йўқ, кйрмайман, ўзингиз чиқинг» деган имони билдирди.

Саттор бир оздан сўнг Маҳбубаларникига кирса, Ҳалима ҳам шу ерда экан. Саттор ўзини дадил тутишга уриниб:

— Ҳозир нима қилиб келганимни биласизларми?!— деди ва Маҳбубага кулиб қаради.— Ишга кирдим!

— Сирдарёда, шундайми?— Маҳбуба ҳам кулди.

Саттор бош ирғади. Ҳалима ўрнидан туриб:

— Табриклайман!— деганча Сатторнинг қўлини олиб, қайта-қайта силкиди.

— Бир йилча ишлаб, янаги йил ўқишга қираман. Бу йилгисидан эса, мана, эсон-омон қутилиб олдим.— Саттор ҳам, унга қўшилиб қизлар ҳам кулишди.— Энди тўрт томоним қибла. Истасанглар бугун, истасанглар эртага зиёфат бермоқчиман сизларга. Кейин кетаман.

Саттор шундай деганда Маҳбуба дераза пештахтасида — парда орқасида турган кечаги шампанга қараб қўйди ва ҳазиллашмоқ ниятида:

— Ҳўш, зиёфатни қаерга буюрадилар?— дея сўради.

— Сиз истаган жойда! Майли десанглар, ресторанда.

Қизлар «ву-уй-й» деб юборишди ва Маҳбуба яна шўх кулимсиради:

— Ҳали иш бошламай турибоқ бирдан бойиб кетдингизми дейман?

Ҳалима эса мураса оҳангида:

— Ҳали эрта, — деди,— биз ўқишга қирайлик, ишқилиб, сиз аввал ишланг, ана ўшанда...

Саттор бошини сарак-сарак қимирлатганча:

— Ҳалимаҳон, сиз хўп денг, сиз кўнсангиз, Маҳбубахон ҳам кўнади,— деди ва қайрилиб унга қаради.

Маҳбуба гапида туриб олди:

— Ҳали ҳеч вақт мен учун биров жавоб бермаган! — Мен бировманми?— Ҳалима ўзини гинахон қилиб кўрсатди.

Маҳбуба лабларини қимтиб кулди ва:

— Розилигимни Ҳалимадан эмас, менадан сўрайсиз!— деди.

Энди Ҳалима чирсиллаб кетди:

— Ҳа, сенга ҳазил қилиб ҳам бўлмайди!— У ясама зарда билан Сатторга чой қуйиб берди.— Олинг, Саттор ака, гапига қулоқ солманг, у гапираверади. Сиз борингизда шунақа гапдон, йўқ бўлдингизми...— Маҳбуба дугонасига чимрилиб қаради.— Гапига ишонманг, олинг мураббодан.

Маҳбуба дугонасига яна бир ўпкалангансимон текилдию бирдан шўхлиги тутиб:

— Бўпти, борамиз!— деди қўлини силтаб.— Қаерга, қачон?

— Сизлар нима десанглар — шу! Индиндан ишга тушишим керак. Эртага кечроқ, соат бешларда... қандай? Ҳакимжон, сиз, сиз,— Саттор аввал Ҳалимага, кейин Маҳбубага юзланди,— Ражаббой ҳам бўлади. Шу. Кейин мен поездга чиқаман. Поезд қулай экан.

«Индинга кетяпман...» Сатторнинг бу бамайлихотири сўзи Маҳбубага оғир ботди; иззат-нафсига теғди. Айниқса, Ҳалиманинг олдида. Эҳтимол, эркак киши учун бу ҳеч гапмасдир-у, қиз болага... Биров уни қучоқлар эмиш-да, кейин индамай кетаверармиш... Сатторнинг бу қилиғи унга худди ҳақоратдай бўлиб туюлди. Саттор ўрнидан турганида, Ҳалима «ўтиринг, ҳали эрта», деса ҳам Маҳбуба атайлаб миқ этмади...

Саттор хонага кирмай, институт билан ётоқхона ораллиғидаги хиёбонга чиқди. Мақсадсиз айланиб юргиси келди. Маҳбубанинг бугунги муомаласи кўнглига хиёл шубҳа солди. Кейин Барот Эрназаров ётоқ олиб берган пайтларни эслаб, қайтага яна кўнгли синди. Мундай қараса, орада нима ўзгарди ўзи? Уша ётоқхона — ўша ётоқхона! Аммо кўзига энди ёт кўриняпти, иложи бўлса, тезроқ йўқолақолса шу ердан. Вокзал яқинлигиданми ёки тунда кўча ҳаракатлари анча сусайгани учунми, узокдан паровоз овози эшитилди; Саттор бир-бирдан ширин жиянчаларини кўз олдига келтирди. Уларнинг яхши кўрган ўйини — «поезд-поезд ўйини» эди. Тоғаси болаларини эргаштириб, қачондир шаҳардаги қариндошлариникига олиб тушган экан, ўшандан бери жужуқ қурмагурлар бир-бирига илашиб, «поезд-поезд» ўйнашгани-ўйнашган. Доим паровоз бўлишдан жанжал чиқади; айниқса, катта жияни Ҳикматулла фиромликка ўтади — паровозликни бергиси келмайди сира. Етти бола ҳаммаёқни чангитиб, ўйнинг у бошидан-бу бошига «ватакиш-ватакиш»лаб бориб келаверишади...

Хуллас, Саттор жиянларини соғинибди.

Саттор кўчада деярли бир ўзи қолганда ётоққа кирди. Ражаббой оқ чойшабга ўралганча донг қотиб ухлар, Ҳакимжон эса трусичан, ҳамон дарс тайёрлар, нималарнидир ёдлар эди. Саттор уни ҳам эртанги ўтиришга таклиф қилди. Ҳакимжон чиройи очилиб, раҳмат айтди ва «Биз уйқуга кетдик унда», дедию деворга қараб ётиб олди. Саттор яна бир дам ўйланиб ўтирди, кейин каравотига чўзилиб, шу қадар оғир уҳ тортдики, Ҳакимжон ўгирилиб, унга бир қараб қўйди...

Саттор барвақт турдим, деб ўйласа, Ҳакимжон ҳам, Ражаббой ҳам аллақачон кетиб бўлишибди. Китоб-дафтарларини, кийимларини йиғиштирди, кичкинагина чамадонига жойлади. Энди чой ичишга ўтирганида Маҳбуба чақириб қолди. «Кийиниб чиқинг, бир ерга бориб келамиз», деди ҳеч ким йўқлигини билса ҳам шивирлаб. Саттор Ҳакимжон билан Ражаббойга тушлик ошни эслатиб, қоғоз қолдирди-да, шоша-пиша кўчага кетди.

Маҳбуба троллейбус бекатида кутиб турган экан. Чиройли кийинган, эғнида Саттор ҳу бирда кўлда кўргани — кўкрагига олча расми туширилган кўйлаги, сочларини бир оз тўзитиб турмаклаган, қўлида оқ сумкача.

— Бугун зиёфат, денг?!

Саттор индамай кулимсираб қўйди.

— Кейин қочмоқчимисиз? Қочиб бўлсиз!— Маҳбуба шарақлаб кулиб юборди.

Троллейбусга чиқиб, икки-уч бекат юришгач:

— Қаерга кетяпмиз, биласизми?— деб сўради Саттордан. У елка қисди. Сатторнинг юр деса кетавергани ёқди, шекилли, Маҳбуба уни троллейбусдан ҳам ёш боладай етаклаб тушди ва шундоқ бекатдаги маданий моллар магазинига бошлади. Оладиган нарсасини илгаритдан мўлжаллаб қўйганми, бошқа бўлимларга қарамай, рангли фотосуратлар қаршисида тўхтади. Кўл ёқасида ўсган иккита қамиш орасидан теваарак-атрофга сутдай нур таратиб турган ой манзараси акс эттирилган узунчоқ расми танлади. Кейин нариги бўлимга ўтиб, иккита чиройли дастрўмол харид қилдию «Ана, энди ишимиз битди», деди Сатторга ва индамай ташқарига қараб йўл олди. Кун иссиқлигига қарамай, Маҳбубанинг таклифи билан то ётоқхонагача яёв кетишди.

— Саттор ака,— деди Маҳбуба бир оз юришгач,— жуда кўп ўйладим, охирини тополмадим барибир...

— Мен у дунёга кетаётганим йўқ-ку, ахир, Маҳбубахон!— Саттор шундай деб, Маҳбубанинг жавобини кутди.

— Нега одамнинг истагани бўлавермасикан-а?— Маҳбуба яна ўйга ботди.— Нега нуқул тескариси-я? Роса ўйладим, Саттор ака, охирини тополмадим, балки сиз топгандирсиз?

Кейин ётоқхонага боргунча ҳам бу гапга бошқа қайтишмади. Эшикдан киришаётганда Маҳбуба Сатторга маҳзун бир назар ташладию:

— Намунча ўйланмасангиз,— дея тергаган бўлди уни.— Демак, соат учдами зиёфат?— Яна кулди.— Анови совуқ ўртоғингиз ҳам борми сизлар билан? Биз унда Ҳалима иккаламиз тайёрланиб тураемиз. Узингиз чақирасиз, бўптими?

Ошни фарғонача қилиб Ҳакимжон дамлайдиган бўлди. У соат ўн иккидаёқ майда-чуйдаларни кўтариб, боғдаги чойхонага жўнади. Ражаббой эса тўғри ўша ёққа ўтади. Соат икки яримда Саттор Маҳбубаларникига кирган эди, уни институт комсомол комитетига чақиртиришибди. Кутишга тўғри келди. Саттор яна хоналарига қайтиб чиқди. Сал ўтмай ташқаридан Ҳалиманинг овози эшитилди. Саттор эшикни очган эди, шампан кўтариб Маҳбуба қоғозга ўралган ниманидир кўрагига босганча атайлаб ўзини панага олиб турган экан.

— Саттор ака, имтиҳондан қулаганингизга сиздан кўра ҳам биз кўпроқ ачиндик, агар билсангиз... ҳар кунги Ҳалима билан шуни гапирамиз.— Маҳбуба Ҳалимага қаради. Ҳалима «тўғри» дегандай бош силкиди.

— Ие, мен ҳали бу институтдан умидимни узганим йўқ, сўзсиз кираман, кирмай қўймайман!— деди Саттор қандайдир ўзи ҳам билмаган ҳолда қизишиб. Тўғри гап ҳам ҳозир унга қаттиқ ботаётган эди! Маҳбуба индамай хонага кирди, кўлидаги ўроғлиқ нарсани столга қўйди-да, «Мана шуни, Саттор ака, қабул қиласиз биздан... эслаб юриш учун» деди. Саттор бўйнигача қизариб кетди:

— Қизиқ-ку жуда! Мени қаторларингдан бутунлай чиқариб ташлаяпсизлар, шекилли?! «Эслаб юрасиз». Тавба!

Орага Ҳалима аралашди:

— Гапимизни тушунмабсиз, Саттор ака, аксинча, биз... Бекорга Маҳбубани хафа қилманг.

Саттор «Раҳмат», деб ўралган нарсани олишга мажбур бўлди; гапни чалғитиш учун «Қани, кетдикми унда», деб, деворга осиглиқ хона калитига кўл чўзди.

... Қизлар чорпояга чиқиб кўрпачага ўтиришгач, Ражаббой Сатторни ўчоқ бошига чақирди. Ошни

дамлаб, энди кўзлари ёшланганча шакаробга пиёз тўғраётган Ҳакимжон Ражаббойга қараб, «Мен ҳамми?» дегандай бош ирғади. У қўлини елпигич қилиб, «Сиз ўтираверинг, ўтираверинг» деган ишорани билдирди. Ражаббой Сатторга чойгумни тутқазиб, «қўлимга сув қўйиб юборинг, косов қоракуя экан... фарғоналикка гўлоҳ тушдик бугун», деди-да, шапиллатиб қўлини юваркан:

— Мен Ҳаким шилкимни бетайин деб юрсам... зўр йигит экан-ку! — деди овозини пасайтириб. Кейин ёғ босган сочиққа қўлини арта бошлади.— Қарасам, анови «оқбош»дан бир нечасини юмалатиб қўйибди. Кейин зирадан тортиб, кўк гармдоригача... Нима қилсам фарғоналик-да — қўли келишар.

Саттор қизлар билан ҳазиллашиб ўтирган Ҳакимжонга бир қараб қўйдию «Сизга айтгандим-ку», деди Ражаббойга юзланиб. Ражаббой қозондан таралаётган хушбўй исни кўзини сузиб ҳидларкан, «Ким билади, менга ёқмасди-да», дея ўзини оқлашга уринди. Саттор қизлар ва Ҳакимжонни шамғалат қилиб, Ражаббой берган пулнинг бир қисмини қайтариб бермоқчи бўлди.

Ражаббой бир оз ичгани учун кўзлари қизариб, яна ўзининг тунд одати, Сатторга хўмрайиб қаради-да:

— Мен сизни одам деб берганман!— дея зардали гапирди.— Чўнтагингизга солинг-э! Намунча қарз бўлишдан қўрқасиз? Қўрқманг, довлаб бормайман.

Саттор қизишмасин деб елкасига қўлини қўйди:

— Олинг шуни, илтимос...

Ражаббой сал юмшаб:

— Гапни чўзманг, жўра,— деди кулимсираб,— Тураверсин сизда, кейин берарсиз.

— Қозон бошидаям тортишасизлар-а?— Ҳакимжоннинг қувноқ овози эшитилди.— Нимани талаш-яписизлар? Туринглар, ош ланж бўлиб кетади!

Ҳакимжон ош сузишга қандайдир тантанавор тайёргарлик кўра бошлади. Артилган лаганларни яна қайта артади, каттакон тоғорачадаги шакаробнинг таъмини кўриб, қўлининг учда бир оз туз ташлаб қўяди. Чойхоначига бориб уч-тўрт чойнак «раис чой» ҳам буюриб келди. Ражаббой эса қизларнинг кўзини шамғалат қилиб, қозонсочиққа ўраб қўйган шисасини олдию қўл юваётган одамдай учта пиёлага оз-оздан қўйди; биттасини Сатторга, биттасини Ҳакимжонга узатди. Саттор йўқ деган эди, Ражаббой «Э, жўра, бу кунлар яна келадими, йўқми... кўтарсангиз-чи», деди гапни чўрт кесиб. Саттор пиёлани олиб, «Нега энди яшириб ичиш керак, очиқ ичавермаймизми», деб кулди. Ражаббой бу гапга ёш боладек қувониб, «Бутун гашти шунда-да, жўра», деди чорпояга кўз қирини ташлаб. Кейин Ҳакимжон ликобчага солиб қўйган жиззадан битта-битта газак қилишди. Саттор секин қизлар томонга қараган эди, Маҳбуба буларни Ҳалимага кўрсата туриб, нимадир деб кулди ва Сатторга дашном бергандай бармоғини ўқталди. Саттор қаҳқаҳа отиб кулиб юборди ва Ражаббойга юзланиб:

— Айтмовдимми? Ана энди нима бўлди?— деди ва яна қизларга қараб кулди.— Маҳбуба пўписа қияпти-ку!

Ражаббой ўрнидан туриб, Маҳбубаларга «гуноҳимиздан кечинглар энди» дегандай таъзим қилди... Йигитлар бир-бирларига бирам ярашиб, ош суза бошладилар. Саттор хурсандлигини кўксига сиғди-ролмас, пинҳоний лаззатдан завқланиб ўтирар эди. Маҳбубаси ёнида: ана, чорпояда уй бекасидек сипо бўлиб ўтирибди... Ҳакимжон қозондаги ошни обдан аралаштириб, сопол лаганга сузатуриб, Сатторга:

— Боринг сиз уларнинг олдига, тагин ўйлашмасин,— деди ва қозондаги гўшларни кафгирда силкитиб-силкитиб олиб, алоҳида товоққа сола бошлади.— Боринг, ана, ўзлари ҳам чақаришяпти.

Саттор лабини артиб, қизлар томонга шошилди. Маҳбуба унга гинахон қараш қилди-ю, индамай юзини четга бурди. Унинг ўрнига Ҳалима гапирди:

— Иссиқ кунда нима зарур ичиб? Йўлга чиқадиган одамсиз-а? Биз бу ёқда кейин хавотир олиб ўтираемиз...

Маҳбуба барибир зардага ўтди:

— Кўявермайсанми, ичаверишсин кўнгиллари тусаса! Тавба!

Бу орада Ҳақимжон катта сопол лаган тўла ошни кўтариб келди-да, «Еганлар дармонда, емаганлар армонда», деб мақтаганча дастурхон ўртасига қўйди.

— Сиз ҳам ичдингизми?— Ҳалима дугонасига кўз қисиб кулди. Гўё у Ҳақимжонга хўжайинлик қилгандай ҳазиллашди. Ҳақимжон ҳам бўш келмай, «Ҳа, ичдик, онаси, ичдик», деганча Ҳалимага бўйин эгди. Қотиб-қотиб кулишди.

Ҳамма ўтиргач, Ражаббой аввал Сатторга, сўнгра Ҳақимжонга «нима қиламиз» дегандай термилиб қолди. Улар индамагач:

— Қизлар!— деди қандайдир тантанавор товуш билан.— Доим ичиб юрибмизми биз? Бугун сабаби бор. Ҳақимжонни ҳам, тўғриси, бугун билдим. Аммо Сатторжонни ўз инимдан баттар ёқтириб қолганман!— Ражаббой шундай деб, хиёл қизарган кўзларини Маҳбубага қадади.— Мен айтдим унга: киролмадингми, эзилма, аксинча, бардам бўл, дедим. Тўғрими?! Мана, мен тўртинчи йил келяпман. Нима бўлади — кўрамиз! Энг муҳими — одамгарчилик керак! Дипломи бор шунақа аблаҳлар ҳам учрайдики...

Қизларнинг таклифига биноан бошқа ичишмади. «Олинг-олинг»га ўтиб, Маҳбуба билан Ҳалима қошиқда, йигитлар эса Ҳақимжон бошлаб берганидан сўнг ошни қўлда ея бошлашди.

— Мен бир гап айтмоқчийдим,— деди Ҳақимжон четга олиб қўйилган шишага имо қилиб.— Сатторжон билан Маҳбубаларнинг келажаги учун.

Маҳбуба Ҳақимжонга бир хўмрайиб қарадию билинар-билинемас ранги оқарди. Ҳақимжон ширакайф бўлса ҳам буни сезиб, «Умуман ҳаммамизнинг соғлиғимиз учун» деди шошилганча. Ҳеч ким унинг гапини қўлламади. Ҳақимжон ахири ноилож стакандан минерал сув ҳўплаб:

— Кечиринг, Маҳбубахон,— деди орадаги ноқулайликни кўтармоқ ниятида.— Хафа бўлмадингизми?

— Бировнинг ишига биров аралашганини ёмон кўраман мен!

Ражаббой оғзидаги ошини ютмай, Маҳбубанинг бу кескин сўзига «офарин» деб юборган эди, бирикита гуруч Сатторнинг елкасига келиб тушди.

Ош қанчалик мазали эканига қарамай, қизлар салда қўлларини артишди. Бир пиёладан чой ичиб, «турамизми» дегандай бир-бирларига имо қилишди.

— Саттор ака,— деди Маҳбуба дастурхон попугини ўйнаб,— қачон жунайсиз? Ҳозир тўғри поездга чиқасизми?

Саттор энгашиб Ҳақимжоннинг соатига қаради-да, бошини қимирлатиб, «Йўқ, икки соат вақт бор ҳали, ётоққа кирман, нарсаларимни олишга,— дедию мулозамат юзасидан,— нега бунча кам единглар, олсаларинг-чи», дея қистади.

— Раҳмат, кўп едик. Унда бизга рухсат. Раҳмат

сизларга. Ҳақимжон, жуда ширин ош дамлабсиз...— Маҳбуба шундай деб ўрнидан турган эди, ўша заҳоти Ҳалима унга эргашди. Қизларнинг ҳурмати юзасидан йигитлар гурр қўзғолиб, чорпоядан пастга тушишди.

— Очик ҳавода бир оз ўтирмаймизми?— деди Саттор Маҳбубага термилиб.

— Сизлар — бемалол; биз хонада бўламиз, кетишдан олдин кирарсиз-а?

... Учовлон боғдан чиқиб, тўппа-тўғри ётоққа қараб йўл олишди. Саттор нарсаларини яна бир кўтариб кўраркан, Ражаббой тишини гугурт чўпи билан кавлаганча, «Ҳа, оғирми», дея қош учириб қўйди унга ва каравотига чўзилди. Охири чидамади шекилли, Ҳақимжонга қараб:

— Ҳаммаси яхши бўлди-ю, фақат, сизнинг гапингиз...— деди ва Ҳақимжоннинг эзилиб ўтирганини сезиб, ўша заҳоти қўшимча қилди:— Бурунларининг учиди тураркан! Яхши ниятда гапирса — нима, айбми?!

Ҳақимжонга сал жон кирди.

— Мен ёмон маънода айтдимми?! Тўғриси-да, нима қилай?

Саттор индамай ташқарига чиқаётган эди, Ражаббой «Биз шу ерда бўлиб турайликми?» деб сўради ундан. Саттор маъқул дегандай бош силкиди. У ботинмайгина қизларнинг эшигини очди.

— Биз тайёрмиз,— деди Маҳбубага илтижоли қараб.— Хайрлашмоқчиман, Маҳбуба...

— Биз ҳам чиқамиз кузатгани.— Маҳбуба ҳозир Саттор нимадир оғир масала қўйишини билгандай эшикка қаради; ҳойнаҳой, Ҳалиманинг келишини кутаётганга ўхшайди.

— Йўқ, керакмас, оврагарчилик...

— Нима, хоҳламайсизми?

— Йўқ, йўқ, Маҳбубахон, овра қилгим келмаяпти сизни. Чиқсангиз — дунёдаги энг бахтли одам бўламан мен! Раҳмат, Маҳбубахон.— Саттор севинчини яшириш учунми, чўнтагидан поезд билетини олиб, мақсадсиз равишда орқа-ўнгини ағдариб кўрди.

— Ҳозир Ҳалий келиши керак, биз ўн минутлардан сўнг тушаверамиз, кечикмаймизми?— Маҳбуба Сатторга жилмайиб тикилди.

Перронда йўловчилар минди-минди эди. Икки қадам босаман деса ҳам тўс-тўс, ҳаммаёқдан туртиб ташлашади. Саттор, Маҳбуба, Ҳалима, Ҳақимжонлар Ражаббойнинг етиб келишини кутишяпти. Ражаббой такси тўхтатиб, ўзи сиғмай қолди, «Орқаларингдан бораман», деганча бошқа машинага қараб югурди... «Саккизинчи вагонлигини билади-ку» деган ўйда, вокзал майдонига тикила-тикила, олдинга силжий бошлашди. Саттор юklarини ташлаб тушмоқчи бўлиб, вагон эшигига қўл чўзди; беихтиёр Маҳбубага қаради; у кўзини ерга олди-да, Сатторга кулиб боқди ва «ростдан хайрлашпимизми» дегандай бўшлиққа тикилди. Ҳақимжон билан Ҳалималар эса атайлаб нарироқда туришибди. Маҳбуба ҳам вагонга чиқаётган эди, кондуктор сариқ байроқчаси билан унинг йўлини тўсди, билетини суриштирди. Маҳбуба хиёл саросимага тушиб, «Кузатиб, қайтиб чиқаман», дея кондукторга илтижоли тикилди. Проводник аввал йўқ демоқчи бўлди-ю, тамбурда турганча Маҳбубани кутаётган Сатторга кўз қирини ташлади-да, қўйиб юборди. Маҳбуба вагонга кўтарилди. Қуёшга теска-

ри купе олдида тўхташди: ҳеч ким йўқ. Саттор қўлидаги нарсаларини ўриндиққа ташладию жон-жаҳди билан Маҳбубани кучди.

— Майлими келсам? Майлими?..

Йўлакдан Ҳалиманинг «Маҳбу» деган овози эшитилди. Маҳбуба шарт орқага сурилиб, сочларини тузатди. Ҳакимжон ўртадаги ўнғайсизликни кўтариш учун, шоша-пиша:

— Ражаббой етиб келолмади-да! — деди ачиниби. Аммо унинг гапини ҳеч ким эшитмади.

— Проводник поезд ҳозир юради деяпти.— Ҳалима Маҳбубанинг тирсагидан ушлади. Маҳбуба Ҳакимжондан ҳам тортинмай, «Келинг, кутаман», деди Сатторга ва тез-тез юриб танбурга ўтди. Саттор ташқарига чиқиб, Ҳакимжон билан қучоқлашиб хайрлашди. Кондуктор аёл «Вой-бў-ў, армияга жўнатяспизларми?», дея ҳазиллашган бўлди.

Паровоз яна бир қичқирди. Вагон ғилдираклари ғичирлаб, поезд аста-секин ўрнидан қўзғола бошлади. Саттор лип этиб вагон зинасига кўтарилди. Ичкарига кириб деразадан ярим белини чиқарганча, ортда қолаётган дўстларига жон-жаҳди билан қўл силкий бошлади. Улар ҳам қўл силкишар эди. Сатторнинг кўзи Маҳбубада: у ҳам кулиб қўл силкир, ора-сира кўзини артиб-артиб қўяр эди. Перрондаги одамлар оқими бирдан қалқиб, юра бошлагандай эди; Маҳбуба ҳам келяпти. Поезд тезлигини оширган сари у ҳам тез-тез юряпти. Кейин чопа бошлади: Сатторга нимадир деб қичқиряпти нуқул. Поезд шундоқ қайрилай деяётган жойда Саттор бирдан Ражаббойни кўриб қолди; у ҳам Маҳбубанинг ёнида чопиб келар эди. Вагон бир силтаниб, кескин бурилдию ари уясига ўхшаш перрон зумдаёқ кўздан йўқолди. Саттор дуд аралаш иссиқ шамолга эътибор бермас эди. Бўғзига нимадир тикилгандай, тўсатдан хўрлиги келди... Анча вақт дераза ёнида туриб, олдинга — лип-лип ўтаётган ҳар хил бинолар, бинолар ортидаги кўм-кўк далалар ва қишлоқларга тикилиб кетди.

Поезд анча-мунча йўлларни шарақ-шуруқ кесиб ўтиб, равон изга тушиб олгандан сўнг, Саттор боядан бери михланиб турган жойидан жилди-да, купега кириб ўтирди. Қолган уч жой ҳам бўш эди. У купе эшигини қарсиллатиб ёпди ва эшикка ўрнатилган ойнадан ўзига қаради. Юзлари терлаб, кўзлари ичига ботиб кетибди. Иссиқ кунда бир оз ичилгани ва дард эзгани учун афт-ангорини таниб бўлмас эди.

Поезд эса шиддат билан, момақалди роқдек гулдираб, жони борича пишқириб, олдинга интилар эди. Сатторнинг назарида кичкинагина бахти, бирдан топган овунчи ҳам худди анови липиллаб ўтаётган манзаралардек ортда қолиб бораётган эди. Охири чидаёлмади; бунга, эҳтимол купеда ҳеч кимнинг йўқлиги ҳам сабаб бўлди чоғи. Мўққасидан тушиб, юзларини кафтларига қўйганча, юм-юм йиғлади. Ўз қадри, бегона юрт, олис манзилларда санжиб юргани, Маҳбубадан айрилгани, институтга бекор тушганига... бу ишлардан тоғалари, кеннойлари беҳабарлигидан куйиниб кетди...

Поезд тезлигини тобора ошириб, «қаса-қарс, қаса-қарс»лаганча Сатторни, умуман ҳамма йўловчини аллалаётгандай тўхтовсиз тебраниб борар, бу оҳангнинг сира поёни бўлмайдигандай эди...

Орадан бир соатларча ўтгач, тезлик бирдан пасайиб, шағиллаб тормоз ишга тушди; вагон кетмакет силкиниб тўхтади. Аммо йўловчиларнинг қий-чуви эшитилмади: демак, бирор-бир кичик станцияга етмасдан семафор очилмай турган бўлса керак.

Чиндан ҳам салдан сўнг поезд ўрнидан жилди-да, қоронғи тушгунча тўхтамай юрди; деразадан симёғочлардаги чироқлар лип-лип ўта бошлагач, қандайдир станцияга келиб тўхтади. Вагон ичини бир зумда вағир-вуғур босиб кетди. Саттор ётган купе эшиги шағ этиб очилдию кимдир «Жуда соз, бўш экан», деди шеригига; кейин овозини пасайтирди. Саттор ўзини ухлаганга солиб ётаверди. Бир пайт пастдаги одам «Ҳей ўртоқ!», дея Сатторнинг этагидан тортди. Саттор ўгирилиб қаради. Каламинка халат-шим кийган, похол шляпали, брезент этикли қотма бир кишига кўзи тушди: Шляпали киши пастдаги ўринга ташланган Сатторнинг буюмларини кўрсатиб, «булар сизникими?» деган ишорани қилди. Саттор кецирим сўраб, нарсаларини тепага чиқариб олди... Пастдагилар яна анча вақтгача гоҳ шивирлашиб, гоҳ баралла кулиб суҳбатлашиб ўтирдилар-да, кейин бир-икки хомуза тортиб, жим бўлиб қолишди...

Дим вагонда Сатторнинг боши оғрий бошлади. Яна икки соатча йўл бор. Саттор қилт этмай ётаверди. Маҳбубани эслаб, ғамгин жилмайди. Кун бўйи оёқда юриб чарчаганини энди сезгандай эди. «Наҳотки, жароҳатлар шу қадар тез битиб, одам янги кунга мослашиб кетаверса?!» Саттор деразадан зим-зиё тунга тикилиб бораркан, шуларни ўйлар эди. Пастдаги йўловчилардан бири худди биров бўға-ётгандай хириллаб хуррак отар, ҳатто поезд билан бас бойлашгандай, баъзан ғилдиракнинг тақирлашини ҳам эшиттирмай қўяр эди. «Гулистон ўтиб кетмадимикин ишқилиб?.. Йўқ, проводникда-ку билети. Келган бўлса, айтарди.»

...Саттор одамлардан суриштира-суриштира, ётоқхонани ҳам топиб келди. Икки қаватли бинонинг тепадаги баъзи деразаларида чироқ ўчмаган, аммо ҳаммаёқ жим жит эди. Ётоқхона орқасидаги истироҳат боғидан — анча олисдан оркестр овози эшитилляпти. Саттор икки четига ўриндиқ қўйилган тор йўлакдан ўтди-да, бесўнақай заранг эшикни тикирлатди. Ҳеч ким очмади. У энди дукурлатди. Шундагина ичкаридаги радио овози бир оз пасайдию эшик тирқишидан ёши элликлардан ошган семиз бир аёл бош чиқариб қаради ва Сатторни танигандай, «очиқ-ку, киравер» деган ишорани билдирди. Саттор ичкарига кирди. Аёл дабдурустан «Турдиевмисиз» деб сўраганида Саттор негадир хижолатга тушди қайтага; паспортини чиқариб кўрсатди. Аёл уни иккинчи қаватга бошлади. Чап томонга бурилиб, йўлакнинг охиригача боришди-да, аёл ўнг тарафдаги калити бурнида турган эшикни очиб, ичкари кирди. Хонада ҳеч ким йўқ, тартибсиз эди: уч каравотнинг иккитасида ўринлар йиғилмаган, чойшаблар кир, каравот тагида эски пояфзаллар айқаш-уйқаш сочилиб ётибди, шундоқ кираверишда эса ярим белигача қурум босган руҳ чойнак... Аёл буларга мутлақо эътибор бермай, «Мана жойинг, болам», деди-да, чиқиб кетаётиб, остонада тўхтади:

— Эртадан ишга чиқавераркансан. Мана бу ерда Рафиқ деган йигит ётади, ўша айтади сенга қаерга боришингни...

Саттор уҳ тортиб каравотига ўтирди; негадир шифтга қаради: катта лампочка атрофида майда чивинлар ғужғон ўйнар, баъзилари чироққа чирт-чирт урилиб, иссиқнинг зўридан ёпишиб қолар эди...

Оркестр овози тинганига ҳам анча бўлди. Саттор тўрвадай осилиб тушган симкаравотда ўй суриб ётаркан, ташқаридан кимдир гурс-гурс кела бошлади ва зум ўтмай қарсиллатиб эшикни очди. Рафиқ дегани шу бўлса керак: Саттордан уч-тўрт ёш катта,

бўйдор, офтобда пишган, чап озиқ тишига кумуш кўйдирган, мускуллари бақувват, бадани енгсиз кўйлагидан бўртиб чиқиб турган бу йигит гўё Сатторни азалдан биладигандай, қўл олишиб кўришди:

— Рафиқ Фатхуллин! Танцада эдик...— Рафиқ қора чойгумни чайқаб кўрди.— Қизларга қалайсиз?— деди дабдурустан ташқарига чиқатуриб. Саттор бирдан кўнгли равшанлашди: очик йигитга ўхшайди. Нимасидир Ражаббойни эслатди... Орадан йигирма минутча ўтгач, яна гурс-гурс қадам товуши эшитилиб, бу гал негадир эшик тиқирлади. Кейин буғи чиқиб турган чойгумни кўтарганча Рафиқ кириб келди ва кимнидир қистаб хонага таклиф қила бошлади. Ташқаридаги меҳмон аёл шекилли, нимадир деб кулди, «салом» дея хонага кирди ва Сатторга бош ирғаганча, қўлидаги қоғозга ўроғлиқ нарсани стол устига қўйди.

— Танишинг, Верочка!— деди Рафиқ жилмайиб.

Вера офтобда қорайган қўлини узатиб кўришди. У ўрта бўй, юзлари лўппи, устидаги оқ шоҳи кўйлаги ўзига ярашган, пешонасидаги калта сочлари юз-кўзини тутган, одамга кулиб қарайдиган истарали қиз эди. Вера аввалига русча гаплашди, аммо Сатторнинг дудуқланаётганини кўриб, ўзбекчага ўтди. Рафиқ қоғозни очган эди, бир бўлак колбаса, икки банка консерва, ярим буханка нон, уч-тўртта кўк пиёз ўралган экан.

— Афсуски, меҳмонни прописка қилишимиз керак эди-да,— деб Рафиқ соатига қаради; бошини чайқади.

Вера кулди:

— Ҳали улгурасизлар...

Рафиқ столга газета ёзди-да, келтирган нарсаларини қўйди. Чой ича бошлашди... Саттор негадир бирдан кўнгли айниб, боши айланиб кетди. Иссиқ кунда олис йўл, ортиқча таом таъсир қилди, шекилли... Узини шунча тутаман деса ҳам, ўқчигиси келиб, узр сўраб ташқарига отилди... Қайтиб кирганда Вера зимдан унга ачиниб қарадию ўрнидан турди:

— Дам олинглар, Рома. Саттор чарчаган...

Рафиқ «ўтир» деса ҳам Вера кўнмади, эшикка томон йўналди. Хонадан чиқаётиб, Рафиқни имлаб чақирди. Сатторнинг яна кўнгли бузилиб, ётгиси келиб турса ҳам, Рафиқнинг қайтишини кутди. Чой ича бошлади. Рафиқ ярим соатлардан кейин қайтиб келди ва димоғида қайсидир куйни хиргойи қилганча, ўрнини тузата бошлади. Тўсатдан Саттордан:

— Қаерингиз касал? — деб сўради. Саттор елкасини қисди. Рафиқ бошқа ҳеч нарса демай, девор томонга ўгирилиб ётди ва сал ўтмаёқ унинг пуф-пуфлаган хурраги эшитила бошлади. Саттор ҳам ётди. Теварак-атроф жимжит эди, фақат қаердандир кичик паровознинг чийиллаган товуши элас-ялас қулоққа чалинади. Пастки қаватда ғийқиллаб эшик очилиб-ёпилди...

Саттор қоронғи хонада шифтга қараб ётганча ҳозирги аҳволини ўйлай бошлади. «Маҳбубалар нима қилишаётганикин? Ҳалима уни одати бўйича нимадир деб кулдираётгандир, эҳтимол. Мени эшлашаётганмикин?...» Саттор унда-бунда Ҳакимжонга қаттиқ гапириб ранжитганларини эсладию ўзидан ўзи хижолат чекди. «Ҳаммаси қоларкан-кетаркан! Мундай ўйлаб қаралса, ҳаммаси кулгили гаплар! Эртага ҳоли нима кечишини ҳеч ким билмайди... Эҳ, нима кўргилик бу, а? Қаерларда юрибман, дайди-лаб?!»

Саттор эрталаб азонда Рафиқ унинг елкасига қўлини кўйиб, устидан чойшабини олаётганида уйғонди. Уйқу ширин пайти, институтдаги ётоқхонада бу пайтда донг қотиб ётишар эди. Саттор барибир оғринмади, лип этиб ўрнидан турдию сочиқ, совунларини олиб Рафиққа эргашиб ташқарига йўналди...

Рафиқ билан Саттор икковлари уч-тўрт кўчани кесиб ўтиб, стадионга ўхшаш кенг ташландиқ майдонга чиқишди. Қуёш чарақлаган; Саттор худди ертўладан чиққандай, очик ҳавода енгил нафас олди. Бурчакда усти мармар талқони билан шувалган тўрт қаватли янги бино қад кўтариб турибди. Бинонинг бир бурчи деярли битган — саранжом, иккинчи томони эса ҳали ҳавозада; атрофи қурилиш кукунларидан, синган тахта-ёғоч ва майда ғиштлардан тозаланмаганча ётибди. Сал нарироқдаги эски уйларнинг томи эса олтин рангга чўмилган; дераза ойналари эрталабки қуёш нурида кўзни қамаштириб ялтиллапти. Рафиқ чала бинонинг битган қисмига қараб юрди-да, Сатторни иккинчи қаватдаги очик бир хонага бошлаб кирди. Ҳаммаёқ ярқиллаб, димоққа янги бўёқнинг хиди гупиллаб урилди.

— Қалай зўрми?

Саттор нима дейишини билмай, илжайди.

— Бу уч хонали квартира. Вера икковимиз бунинг битишини кутяпмиз. Ана ўшанда бир яйраймиз, оғайни! Қани, тўйимда ичмай кўринг-чи!

— Шунча уйнинг ҳаммаси битта сизларгами? — Саттор ҳайрон бўлди.

Рафиқ бош ирғади ва Сатторнинг аҳволини тушуниб, елкасига бир уриб қўйди:

— Кеча бекорга сўрадимми қизларга қандайсиз, деб. Қаллиғингиз бўлса...

Шу пайт пастда тақ-тақ болға овози эшитилдию Рафиқ ҳовлига шошилди. Битмаган йўлак қаршисида эликлардан ошган, сочи-қоши малла, устига шу иссиқда ҳам эски фуфайка кийган, соқоллари ўсиқ бир киши турарди. Ёнида иккита йигитча ҳам бор. Улар тахта уюмидан текис рандаланганларини танлб олишаётган эди. Йигитчалар айирган баъзи тахталарни бояги киши «бўлмайдими» дегандай яна уюмга отиб юборарди. Рафиқ «Николаев» деди Сатторга шивирлаб. Рафиқ билан Сатторни кўрса ҳам, Николаев индамай ишини қилаверди. Рафиқ унга салом берди-да, Сатторга имо қилиб, «Сизга янги шогирд», деди кулиб. Николаев Сатторга хиёл кўз қирини ташлаб, билинар-билиномас бош қимирлатиб қўйди. Шу унинг саломлашгани бўлди. Рафиқ Сатторни четга олиб, «Бўлгани шу, сиз парво қилманг», деди ва кетаётиб, муюлишда тўхтади, одати шуми, ҳеч ким сўрамаса ҳам қаёққа бораётганини тушунтира бошлади:

— Биз нариги кўчадамиз. Худди шунақа уй қўрапмиз. Ғиштини кўтаряпмиз. Хўп, кечгача унда! — Рафиқ уюлиб ётган ғишт парчалари устидан дорбозлардек эҳтиёткорлик билан ўтиб, кўздан ғойиб бўлди... Саттор бирдан ўзини ноқулай сездди. Николаев эса ҳамон миқ этмас, йигитчалар узатаётган тахталарни ё у тўпга, ё бу тўпга ташлар эди; энди баттар қовоғини уйиб олган эди. Вазмин ишлаётгандек кўринса ҳам қўли қўлига тегмайди, иккала йигит унга тахта етказиб беролмаяпти. Саттор Рафиқдан Николаевнинг исмини сўраб қолмаганига ачинди; чунки бундай кутиб олишларини у ўйламаган эди. Николаевга зимдан қараганча, узун бир йўталиб қўйди-ю, нимадир эсига тушиб, юраги шиг этди. Николаев парво ҳам қилмасди. Саттор яна йўталди; шунда Николаев кутилмаганда унга очик чехра билан

боқди-да, «қани, ановиларга қараш», деб тахта танлаётган йигитларга ишора қилди. Саттор шошапиша ўзини ишга урди; силлиқ бир тахтани олмоқчи бўлиб учидан тортган эди, қўлига жиз этиб зирапча кирди. Николаев бошини чайқади. Саттор зирапча захридан кўзлари тиниб, ерга ўтириб қолди. Йигитчаларнинг бири Сатторнинг қўлига кирган зирапчани тирноғининг учи билан суғуриб ташлади-да, қўлқопини берди...

Орадан йигирма минутча ўтмаёқ Саттор сув-терга тушди. Мускуллари қўрғошиндек оғирлашиб, ҳаракати сустлашиб қолди. Николаев эса ҳамон бир маромда, шошилмай, аммо унумли ишлар эди. Қовоғи солинган, хаёлида бошқа нарсани ўйлаётган бўлса ҳам, лекин қўллари беихтиёр чаққон ҳаракат қилар эди. Сатторнинг сустлашганини сезган Николаев тахта уюми четда турган руҳ бидонни кўрсатиб, «Бор, водопроводдан сув олиб кел», деди. Саттор елкасидан тоғ ағдарилгандай энгил ҳўрсинди; белини зўрға кўтариб, муъолишдаги водопровод томонга қараб кетди. Қуёш энди анча тепага кўтарилган... Бунақа ишга кечгача ким чидайди? У билакдек қувурдан отилиб чиқаётган муздай сувдан тўйгунча ичди; сувнинг аллақандай бемаза таъмини ҳам қониб ичганидан сунг сездди. Бидонни бир-икки чаийб ташладию уни тўлдиргач, бошини, юз-кўзларини сувга пишди. Кафтлари қаттиқ ачишаётган эди, қараса, майда зирапчалар кираверганидан қўллари қизариб кетибди...

Аввал Николаев, кейин ёрдамчи йигитчалар бидонни бошларига кўтариб, кўкракларига оқизиб, роса сув ичишди. Кейин тахта устига бориб ўтиришди. Шунда Николаев Сатторга тузукроқ разм ташлади-да:

— Истинг нима? — деди овози хириллаб.

— Саттор.

— А, Сашами? Яхши. Мана бу Алик, — Николаев бурни дўрдайган, рангпар йигитчага ишора қилди. — Манови Коля...

Сочи устарада қирдирилган бақалоқ шогирд устанинг гапига куллади, қайтага «Қамолддин» дея кўрс жавоб берди. Шундан кейин «Алик» ҳам ўз исмини тўла айтди: «Алимардон».

— Ана, танишиб ҳам олдик. — Николаев ўрнидан турди. — Кун қизигунча бугунлик тахтани ичкарига киритиб улгурсақ, кейин бемалол қоқаверамиз. Маъқулми?

... Саттор умрида бунчалик чарчамаган эди. Тушга яқин Қамолддин билан Алимардон ҳам ҳолдан тойишди; айниқса, рангпар Алимардон зўрға қимирлар, бели қақшаб оғриётган бўлса керак, қаққайиб туриб қолар, фақат Николаев ўқрайиб қарагандагина энгашар эди... Шу тахлит бир ярим соатлар чамаси тахта саралашди-да, яна бир оз нафас ростлаш учун ўтиришди.

— Қаердансан?

Тўсатдан берилган бу саволдан Саттор хиёл эсанкиради. Николаевга жавоб қайтаргач, «вой бў, шунча олис жойдан нима қилиб келиб юрибсан» дегандай елкасини учирди.

— Нега ўқишга кирмадинг?

Саттор ерга қаради. Николаев ўша заҳоти «қўявер, бирга ишлайверамиз» деган маънода чала бинога қўл нуқиди. Йигитлар яқин келишгач, Сатторга имо қилиб:

— Тузук йигит экан, а? — деди ва иккала олд тиши тушган милкини кўрсатиб кулимсиради. — Кейин айнимаса, тузук экан. Ишни яхши кўраркан... Тушгача

яна бир ғайрат қилайлик, йигитлар, катта хонани битказсак, ишимиз энгиллашади. Энди тўрт қишимиз-ку, тез кетади. Қани, турдик.

Саттор Николаев билан тахта ташир экан, яна Маҳбубаларни эслади. Кечадан бери уларни унча ўйламаётганига ўзи ажабланди. Ражаббой ҳам юргандир Ҳакимжонни «жўра-жўра»лаб... Саттор ўзича жилмайиб қўйди. Кейин Маҳбубанинг хонасидаги нарсаларни бир-бир кўз олдига келтира бошлади.

— Яхши ишласанг, институтни битиргандан кам олмайсан бизда.

Саттор Николаевга қараб маънисиз илжайди. Хаёли тагин Маҳбубага учди. «Мени эслаётганмикин? Кутса-я! Николаевдан сўраб, бир бориб келсамми-кан? Яхши одамга ўхшайди, сўрасам рухсат берар балки...»

...Саттор пол қоқишни илгари сира кўрмаган эди. Тоғасиникида ҳам, ўз уйларида ҳам қуруқ ер устига икки қават бўйра ташлаб, устидан намат ва шолчалар тўшаб қўйиларди... Энди билса, пол қоқиш ҳам ўзига яраша қийин, анча-мунча оворагарчилиги бор ҳунар экан. Николаев Сатторни кўриб олсин дедими, аввалига унга индамай, Қамолддин билан Алимардонни ишлатди. Аввало хона ҳар хил чиқинди ва кукунлардан тозаланиб, пол қоқиладиган тўсинлар яна қайта маҳкамланди. Алимардон билан Қамолддин бешта тахтани келтириб, тепа томондан қатор териб чиқишди. Бу орада Николаев калта-култа ёғочлардан бесўнақай поналарни ясади. Қамолддинлар омонат қўйган тахталарни яна кўздан кечириб, тўсинга қандай ётишини босиб-босиб кўрди; тўсиннинг берироғига уч бўлак ёғоч қоқди-да, ўша ёғочлар билан пол тахталар ўртасига бояги катта поналарни киритиб, болта билан кучи борича уриб сиқиштира бошлади. Қамолддин ва Николаев тахталарнинг икки учига чўккалаганча бараварига поналарни қоқишар, Алимардон эса пол устида юриб, оғирлиги билан тахтани босиб турар эди. Текис тахталар обдан сиқиштирилгач, бир қарич-бир қарич келадиган михлар билан тўсинга зичлаб қоқиб чиқилди...

Бир соатга етар-етмас ичкаридаги иш тугади; катта хонанинг поли битди. Ҳозиргина ҳар хил кукунлар ётган бетон саҳн теп-текис полга айланди; хонанинг кўриниши ҳам ўзгариб, кенгайиб кетгандек бўлди. Николаев Сатторга кулимсираб қараркан, «қалай» дегандай бош силкиди. Саттор ҳам кулди; чолга миннатдорона тикилди. Унга кўз узмай қараб тураркан, иккинчи марта уни кимгадир ўхшатдию яна юраги шув этди...

Николаев чўнтагини кавлаштириб, қақаларини йиғди-да, Алимардонни папиросга жўнатди.

— Биласанми, Саша, ишимиз оғир! — деди гўё узр сўрагандай. — Ёшим олтмишдан ошган бўлса ҳам шу лаънати чекишни ташлай олмайман. Чарчоқни босади...

Учовлари бир дақиқа жим бўлиб қолишди, кейин Николаев:

— Нега ўқишга кирмадинг? — дея яна Сатторга қаради.

— Кирилмадим. Иккинчи имтиҳондан қуладим. Николаев аввал «ҳа» дегандай бош ирғади, кейин афсусланди:

— Чакки бўпти, оғайни, чакки бўпти. Манови иш ҳам ёмон эмас, аммо ўқиган яхши. Айниқса, ҳозир...

Сатторни Николаевнинг бу гапи анча маҳзун қилиб қўйди: шаҳар хотираларини кўзгади; анови қора

кўзойнакли домлани эслади. Омади келганда эди ўшанда, ҳозир бу ерларда сарсон-саргардон юрмасди.

— Тағин ярим соатча ишламаймизми, йигитлар? — Николаев этагини қоқиб ўрнидан турди. — Қўлма-қўллашиб, ичкарига тахта ташиб олайлик жуда бўлмаса? Кун иссиқ, салдан кейин баттар қизиди.

Чиндан ҳам кун ёниб кетди. Ҳаво бамисоли лаҳча чўғга ўхшайди; офтоб шу ерга келганда ерга қўниб ўтаётгандай гўё... Саттор белини зўр-базўр кўтарар эди; ишдан одам шу аҳволга тушишини биринчи кўраётгани эди.

Бир пайт Алимардон қайтиб келди-да:

— Кондрат амаки, — деди қув кўзларини ўйнатиб; аммо ўзини бекорга овора бўлган қилиб кўрсатди, — магазин берк, тополмадим. — У Николаевга чақаларини қайтариб берди. Николаев «ҳали эрта-ку» дегандай қуёшга қараб қўйди-ю, лекин пулни чўнтагига солаётиб:

— Чекким ҳам келмаётувди ўзи... — деди. Бироқ ёш боладек ранжигани шундоқ афтидан сезилиб турарди. Алимардон иккови ичкарига кириб кетишга ётганда Камолиддин ҳиринглаб кулди ва Сатторга яқинлашиб:

— Алдаяпти, — деди сирли илжайиб. — Магазин очиқ. Салга йўтали тутати. Кейин ишга чиқмайди. Идорадан тайинлаб қўйишган бизга. Нима десанг — ишонади, шу феъли яхши чолнинг...

Саттор Кондрат амакига ачинди. Биринчи кунда-ноқ Камолиддин ёқмади унга. Қизиқ одати бор экан: ўзи Алимардонга нисбатан анча камгап бўлса ҳам, унинг ҳар бир луқмасига ҳиринглаб кулиб, ёнига тушиб тураркан...

Уша кун тун билан Саттор ухлаёлмади, чарчаганиданми, алаҳлаб чиқди. Рафиқ эса салда пиш-пиш уйқуга кетиб, девор томонга ўгирилиб олди. Саттор негадир узоқ вақт Кондрат амакини ўйлаб ётди; бирдан уруш йилларидаги бувиси ёпадиган зоғоралар эсига тушдию нимқоронғи хонада баралла ҳўрсиниб юборди. Болалик хотиралари ярқ этиб кўз ўнгига келди, ғамгин жилмайганча боя Кондрат амакини кимга ўхшатганини энди аниқ эслади.

«...Чойнак-пиёла тузатама-ан-н! Самава-ар-р тузатаман-ан! Пи-ичак тузатаман-н!...»

Ҳамма қатори Саттор ҳам кўчага югуриб чиқарди. Ҳовлиларда бирдан жонланиш пайдо бўлиб, челақ ва ҳар турли мис идишларнинг тарақ-туруғи эшитилар, бирпасда ҳовли рўпарасидаги майдонни хотин-халажнинг қий-чуви, болаларнинг қийқириқ-сурони босиб кетарди. Сайхонлик ўртасида баланд қайрағоч соясига ўтириб олган «Бобой» одамлар кўтариб чиққан тешиқ идишларни синчиклаб кўриб, қанчага тузатишини, қачон битиши ва қай пайт келиб олиб кетиш мумкинлигини кулгили имо-ишора ва ўзи билган бир-икки оғиз ўзбекча сўз билан тушунтиришга ҳаракат қиларди. У вақтларда сопол пиёлачаларга чега солиб, пачоқ, чойгумлар ҳам тузатилиб, тутавериларди. Шунинг учун бўлса керак, «Чойнак-пиёла тузатман!» деган усталарнинг кети узилмасди. Саттор уларнинг кўпини кўрган-у, бироқ ўша «Бобой» деганини Кондрат амакига ўхшатиб, мана ҳозир ҳам эслаб кетди...

«Бобой» ўтирадиган майдоннинг бир четида ташландиқ ҳовуз бўларди. Ҳали ҳам ўша пайтдагидек қақраб ётади ўша ҳовуз... Кимдир — атрофдагидек хонадонлардан бирортаси полизини сўғорсагина,

ундан ортган сув ҳовузга келиб қуйилар ва уч-тўрт кун болаларга худо берарди! Эртадан-кечгача қий-чув, ойилари хивич олиб қувиб юрсалар ҳам, тупроққа ағанаб, лойқа ҳовузда чўмилишгани-чўмилишган эди...

«Бобой»нинг «дўкони» очиқ майдонда бўлгани учун, қайрағоч теварағида соя айланган сари у ҳам ашқол-дашқолини кўтариб, айланаверарди. Чарчаб, чанқаб кетган пайтларида пичоқ, болта чархлайдиган тепки чархини сояга олиб бориб қўярди-да, ҳовуз лабига чўнқайиб, лойқа сувда шапиллатиб, юз-қўлларини ювар, чўмилаётган болаларга сув селиб ҳазиллашар, кейин ёғ босган узун тўрвасидан нон олиб, сувга ботириб ер эди.

Агар иш кўпайиб кетса, қош қорайиб, кўз кўрмайдиган пайтда ҳам ғимирлаб ўтираверарди. Бир қўлли бўлатуриб, шунча юкни чаққонлик билан елкасига лип кўтариб олиши, занг босган болта, пойтеша, ўроқ, пичоқларни қайроқтошга тутиб, гавдаси ва бошини хиёл орқага ташлаганча, пориллатиб олов сачратиб, бирпасда кўзни олгудек ялтилла-тиб беришига Саттор қойил қоларди доим. Ҳар замон-ҳар замонда Сатторга ҳам кўз қисиб қўяр, у-бу деб ҳазиллашар, лекин гапларини Саттор тушунмас эди... Ўзи новчадан келган, ориқ, соқолла-ри ўсган чол эди; нимаси биландир мана шу Кондрат амакига ўхшаб кетарди; эски камзули тагидан йўл-йўл матрос кўйлаги кўриниб турарди. Елкасидан чап қўлининг енги камарига қистириб қўйилган. Иссиқ кунда ҳам бошидан эски қалпоқ тушмас, қалпоғининг бир қулоғи доим тепада, биттаси эса пастга осилган бўлар эди. Унинг исмини ҳеч ким билмасди, кўринишдан ўрта ёшларда бўлса ҳам, ҳамма уни «Бобой» деб қақирарди.

Уруш пайтлари, одамлар хизмат ҳақиқа камдан-кам пул беришарди. Иккита арпа нонми ёки зоғорами, бир пақир олма, бир товоқ тутми — нима беришса, «Бобой» индамай оларди-да, қопдай тўрвасига солиб, мана, кўрдингларми, боладим!» дегандек, чархлаган буюми ёки қалайлаб ямаган идишини кўз-кўз қилиб, бош бармоғини ҳавога нуқиб: «Во!», деб қўярди.

Бир кун буюртма юмушлар кўп бўлгани эсида Сатторнинг... «Бобой» қўли қўлига тегмай ишлади. Кейин тешилган, ўтмаслашган, пачоқланган буюмлар камайиб қолди, чархчининг ҳузурига ҳеч ким чиқмай қўйди. «Бобой» қайрағоч остида, ашқол-дашқоллари орасида ёнбошлаб, бирор иш чиқиб қолар, деган умидда мудроқ босиб ўтирарди... Чарх айланиб, ёнидаги примуси вишиллаб турмагандан кейин уни томоша қилишнинг ҳам қизиги бўлмас экан! Саттор унга бирпас қараб турарди-да, зерикиб, ё ҳовузга чопарди, ёки уйга кириб кетарди... Кеч бўлгач, «Бобой» асбобларини шошилмай йиғишти-рарди. Унинг қаерда тунашини Саттор билмасди... Эрта-лаб кўчага чиқса, «Бобой» яна ўз ўрнида ўтирган бўларди.

Саттор ўша манзарани жилмайганча ўйлаб ётар-кан, яна, кун қизиган кезларда бувиси катта тоғорада айрон тайёрлаб қўйишини, чанқаганда шуни эрмак қилиб юришларини эслади. Баъзан бувиси кўчадан кирасолиб:

— «Бобой» шўрлик ҳалиям ўтирибди-я иссиқ-да, — дер эди ачиниб. — Сатторжон, югур, болам, анови айрондан бир коса олиб чиқиб бер, томоғи қақраб ўтиргандир боёқиш. Савоб бўлади.

Саттор аввалига тортинарди. Кейин бувиси айтмаса ҳам, ўзи олиб чиқадиган бўлди. «Бобой» хурсандли-

гидан кўзлари қисилиб, кулимсирарди-да, айронни олиб, бир симиришда тугатарди, соқол-мўйловини артиб, бош бармоғини нуқиб, «Во!», деб қўярди. Сўнгра «Уйингда тешик нарсалар бўлса, олиб чиқ, тузатиб бераман», дегандай имо-ишоралар қиларди. Саттор кулганча қочиб кетарди...

Одамлар «Бобой»га иш буюрмай қўйишганига ҳам уч-тўрт кун бўлди... Бир пайт кечга яқин Саттор кўчага чиқса, у ҳовуз лабида чўнқайиб ўтирибди. Орқа ўгириб ўтиргани учун Сатторнинг борганини сезмади. Саттор қараса, узун тўрвасининг оғзини энгаҳи билан кўкрагига қисиб туриб, соғ кўлини тикди-да, бурчакларини қоқиб-қоқиб йиғилган ушоқларни оғзига солди... Саттор бамисоли бадани музлаб кетгандай бўлди. «Демак, қорни оч! Бир тишлам ҳам нони йўқ!» Шу пайт «Бобой» терлаб кетган оғзин бўйинини соғ кўли билан артди-артди-да, орқасига ўгирилиб, Сатторни кўрдию кулимсиради. Саттор тўсатдан бир нарса эсига тушгандай, орқасига бурила солиб уйга қараб чопди. Нон ўраб қўйиладиган дастурхонни очиб қаради. Ҳар кунгидек, икки донагина зоғора турибди. Бирини ишдан келиб, бувиси, бирини ўзи кечгача ейиши керак... Шарт истидагисини олдию кўчага чиқди. «Бобой» чархи ёнида ёнбошлаб ётарди. Югуриб бориб, унга зоғорани узатди. Аввалига у довираб қолди, кўзлари ола-кула бўлиб, ён-верига қаради. Кейин тамшаниб турса ҳам, «йўқ, йўқ, олмайман, уйингга олиб бориб қўй» дегандек ишора қилди. Саттор унга зоғорани узатганча турибди-ю, йиғлаб юборай деяпти: «Ахир, қорни оч-ку... олақолса бўлмайди-ми?! Узимникини бераяпман-ку, олақолса бўлмайди-ми?!»

Йўқ, бари бир у олмади. Саттор кўлида зоғора, яна уйига қараб чопди. Кеча чўзмакалтак қиламан, дея яқиндагина бувиси чархлатган тешани тошга уриб тигини учириб юборган ва оғилдаги пичан тагига яшириб қўйган эди. Ушани топиб, шоша-пиша изига қайтди, халлослаб келиб: «Мана, тузатиб бер буни!», дея «Бобой»га узатди. У тешани кўлига олди-да, бошини сарак-сарак қимирлатиб, индамай ишга киришди. Яна бутун кўчани чархнинг олов пуркатиб

шағиллаган овози эгаллади... «Бобой» шундан кейингина зоғорадан бир бурда учириб, халтасига солди. Титкилай-титкилай, хуфя бир жойидан анчамунча уринган энликкина расм чиқарди. Унда бир четда мана шу «Бобой» ўтирарди; расмда у анча ёш кўринарди. Ёнида тўлароқдан келган пучуқ бир аёл, ўрталарида эса худди Сатторнинг ёшидаги бир бола кўлида гул ушлаб турарди. Саттор ялт этиб «Бобой»га қаради. У Сатторга кулимсираб боқди-ю, аммо кўзларида фил-филт ёш эди! Бирдан у юзини четга бурди. Кейин эса ўзини қўлга олиб, Сатторга яна кулимсираб қаради ва кўлини ҳавода қоғоз қушчага ўхшатиб суздириб: «Виж-ж, виж-ж!.. Бум-м!.. Самолёт! Виж-ж, виж-ж, бум-м» деди-да, расмдаги аёл билан болани кўрсатиб, иккала кафтини бирлаштириб чаккасига босди. «Улар энди ухлаб ётибдилар», дегандай «гап»ни уқтирди. Имо-ишораларини Саттор бутун вужуди билан «тинглаётгани» учун завқи келиб кетди, шекилли, бошнинг силади...

Кейин Саттор ўша чархчини бошқа учратмади. Эртаси куни ҳам, ундан кейин ҳам у маҳаллага келмади...

Фира-шира хонада алламаҳалгача уйқуси келмай, урушдан кейинги ўша воқеаларни эслаб ётаркан, Саттор Камолиддин билан Алимардонни ёмон кўриб кетди. «Қизиқ, «Бобой» ҳозир тирикмикин?..»

Кунлар шу хилда ўтиб, ҳадемай жума ҳам етиб келди. Кундузлари Саттор обдан ишлар, кечаси Рафиқ билан Верага эргашиб танцага борар эди. Эртага шанба деган кун эса патагига қурт тушиб қолди. Буни сезган Кондрат амаки зимдан унга тикиларкан:

— Саша, бугун сал ғалатиروқмисан? — дея сўради синчиклаб. — Ишқилиб, Тошкентдан қайтасанми ўзи? Ё бўлдимми?..

Саттор «Нега қайтмас эканман?», деб кулди.

— Агар Тошкентда ишинг бўлса, эртароқ жўнашинг мумкин. Йўлга пулинг борми?

— Бор! — Саттор қичқириб юборай деди.

— Бўлмаса, уялма, сўрайвер.

— Ростини айтяпман, бор, Кондрат амаки...

Охири журналнинг келгуси соннда

**Ҳалима
Қорабоева**

Ерга ёт эмасман...

*Осмон гўзалликда бебаҳо хилқат,
Юлдузлар фалакда қилар фароғат.
Аммо мени ердан айирманг фақат,
Ерда униб, ўсган оддий гийёҳман.*

*Илдизим шу ерга таралиб кетган,
Бобо, момоларим шу ерда ўтган,
Бахтига, муроду мақсадга етган,
Инсоний бахт излаб чиққан сайёҳман.*

*Кўкдан шаррос ёғар қуёш нурлари,
Яшнар ер боғлари, минг хил гуллари,
Неки ёғду бўлса, оқар ер сари,
Меҳрга интизор, ташна нигоҳман.*

*Хали ёт жинслар яшайди ерда,
Кўнглида — қай элни қул қилмоқ дарди.
Ер бахтига посбон — инсоннинг марди,
Ернинг иқболи деб чекилган оҳман.*

*Шу азиз тупроқда ўтсин ҳар оним,
Ундан қувват олар қалбим, имоним.
Кўк ишқи, хаёли олса-да жоним,
Оташ севгим билан ерга паноҳман.*

Қайтмас дақиқалар

*Тинглашни биласанми, қушчанинг дарди нима?
Нега бунча ёлвориб, хониш қилар сахардан?
Тинглаб туриб, шу топда бир гап келди кўнглимга,
Балки у қуш куйламоқда қайтмас дақиқалардан.*

*Қуриган дарахт шохи ғичирлайди куну тун,
Умид қилаётгандай келаётган баҳордан.
Эгаси болта чархлар, қилмоқчи бўлиб ўтин,
Аммо у сўйламоқда қайтмас дақиқалардан.*

*Дарёга қуйилишда музлаб қолди ирмоқлар,
Чопқилаб ўтиб ёздан, музладилар киш, қордан.
Оташнафас кунларнинг қадри ўтди шу чоқлар,
Товуш берар котган сув қайтмас дақиқалардан.*

*Кўкракда гурс-гурс уриб, ўзидан берар дарак,
Меҳрдан тўлқинланар, маъюсланар озордан,
Бепарво эгасини ҳушёр қилади юрак,
Огоҳ этиб ҳамиша қайтмас дақиқалардан.*

Сизнинг эмас бу — менинг ҳаётим

*Сизники эмас бу — менинг ҳаётим,
Учай десам, бордир ҳали қанотим.
Виждонимда яшар ўз эътиқодим,
Баландлардан келиб, бермангиз фармон.
Ҳаётнинг ўзидан чиққан саводим.*

*Ҳар хил қолипларга сиғмайди умр,
Ҳис ила фикратдан этилган таъмир.
Гоҳида қийнайди беҳуда сабр,
Бир куни синар, деб бўлманг совуққон,
Соҳиб иродага этмангиз жабр.*

*Қани қўйиб беринг, яшаб кўрайин,
Нима эккан бўлсам, ўзим ўрайин.
Йиллаб шиддатига туриб берайин,
Очиқ кўнгила ила олқишланг ҳар он,
Мен ҳам инсонлигим сезиб юрайин.*

*Сиз айтган қўшиққа монанд айтмасам,
Тўғри, деб сўзимдан игар қайтмасам,
Бўйнимни эгганча жим-жим кетмасам,
Бошимга балолар солманг ногаҳон,
Пасткаш хислатларни зоҳир этмасам.*

Ким лойдай шаклга солар ҳисларни,
Мисолга келтирар минг хил изларни.
Балки тизиб ташилар гўзал сўзларни,
Шунда юраккинам ҳушёр бўл, уйғон,
Олқишла самимий боққан кўзларни.

Жуда кўп

Жуда кўп оламда турфа гиёҳлар,
Чечаклар юзида ранглар, бўёқлар.
Шамол-ла ўйнаган қамиш, қиёқлар,
Жуда кўп, жуда кўп, жуда кўп, жуда...

Жуда кўп юракда ҳислар, туйғулар,
Бахтли нигоҳларда ёнган орзулар.
Олисга чорлаган кумуш ёғдулар,
Жуда кўп, жуда кўп, жуда кўп, жуда...

Жуда кўп ер узра йўллар, йироқлар,
Тоғларга интилган кичик сўқмоқлар.
Фурсат кутаётган сирли чақмоқлар,
Жуда кўп, жуда кўп, жуда кўп, жуда...

Жуда кўп фикримда ўйлаганларим,
Кўнглимни тўлдирмас сўйлаганларим,
Билгандан ҳеч била олмаганларим,
Жуда кўп, жуда кўп, жуда кўп, жуда...

* * *

Солланиб турибди мевали боғлар,
Шамол гувиллайди бўкириб,
Фақат биттагина олма дарахти
Боғлар эгилганда қаққайиб турар.
Ҳаётни севиди мевали боғлар,
Ям-яшил чинорлар, майса, ниҳоллар,
Шамолла олишиб, тўлғонар бари,
Ахир ўткинчидир ҳар қандай хатар.

Бир четда қаққайиб турибди ҳамон
Бемаҳал қуриган, бечора олма.
Меваси йўқ унинг тўкиладиган,
Синса, йиғлайдиган шохчалари йўқ.

* * *

Патларига бўёқ суртиб, товланар тўти,
Оловланиб турар эмиш қалбининг ўти.
Ҳам у ёнга, ҳам бу ёнга ташилар ўзини,
Мақтов кутиб, теваракка тикар кўзини.
Ҳар учраган кимсага у чулдираб ажиб,
Илҳом билан сўзлар гоҳо, «қалби»ни очиб.
Бўталогим, дейди оддий чумчуқни кўрса,
Ўз сўзига ўзи мафтун чалади қарсақ.
Ҳаёлида мен дунёда ноёб қушман, дер,
Тингламаган кимсаларни менга душман, дер.
Ташишиланиб қолар биров жиддийроқ боқса,
Унга ҳамма таҳсин айтса, мақтовлар тақса,
Оҳ, тўтижон, ўзинг жуда чиройлисан рост.
Аммо, фақат шу сифатинг гўзаллик-чун оз.
Тушунмайман сени асло, жуда мавҳумсан?!
Баҳормисан ё қишмисан — қандай мавсумсан?!
Тилагингни сезолмадим сўзларингдан мен,
Юрагингни кўролмадим кўзларингдан мен.
Шу аснода булбул куйлар боғни тўлдириб,
Сен яшайсан битта сўзни жавраб «ўлдириб».

* * *

Севги мақтаниб бўлмайдиган туйғу,
Уни юрагингда асра,

асра эҳтиётлаб.

Гулдек учраганга улашиб юрма,
Ундан талоб қилма имтиёз,
Юрак асрорини тилингда айтма,
Тил — маккор, буралиб минг тусда
сочиб юрар туйғуларингни.
Шунда бўшаб қолган

туйғулар ўрнин

Эгаллаши мумкин бегона ҳислар:
Шубҳалар, гиналар, нафратлар.
Севги мақтаниб бўлмайдиган туйғу,
Асра, асра, асра...

Орзикул
Эргашев

ЎҒИЛ

Ҳикоя

Расми Ҳ. СОЛИҲОВ чизган

Нешин пайти. Қоқ тепада саратон офтоби ловиллайди. Бутун борлиқ унинг ҳукмида, сукутда. Пахтазордан живир-живир ҳовур кўтарилади. Ғўзалар барги оқариброқ қолган. Эгатларга таралган сув қайноқ тупроқда унсиз, мажолсиз, лекин тўхтовсиз илгарилайди. Дала бошидаги тошйўлдан икки боғ ўтти ортма қилиб, устига ўзи ўтирган бола эшагини қичаб ҳайдаб кела бошлади. Узун қамиш-қиёқларга қулоқларигача кўмилган тойхари жимитдек бола ҳукмида бошини солинтирганча югурдиларди.

Олдинда — тол соясида чойхўрлик қилиб ўтирган сувчилар кўринди. Бола эшагини секинлатди. Даврадагилардан бири — Фармон бригадир ўрнидан оғир қўзғалиб, унинг йўлига чиқди.

— Ҳорманг, Бозорбек, полвон йигит!

Бола бригадирнинг рўпарасида тўхтаб, салом берди, унинг қисқ кўзларига саволомуз тикилди.

— Роса ортибсан-ку! Қаёқдан топдинг бунақа ўтти?

— Янгиободнинг зовуридан.

— Сувга тушиб ўрдингми?

Бозор бош ирғади.

— Илондан кўрқмадингми?

— Э, йўқ, — деди бола бетоқат; бу одам нега тўхтатганини у яхши биларди.

Бригадир болага яқинроқ келди. Эшак бошини буриб, қамишдан бир тишлам узиб олмоқчи бўлган эди, бола арқонни тортди.

— Қани, полвон, тунов кунги гапни ўйлаб кўрдингми? — деди бригадир овозини пастлатиб. — Жим бўлиб кетдинг, журналаринг бари далада.

Бола сув таралган жўякларга бир зум тикилиб қолди, сўнг бригадирга юзланди:

— Амаки, мен чопиққа чиқолмайман.

— Нега?

— Уйда мол-қўй бор, уларга ким қарайди?

— Шундай-шундай, бу ҳам тўғри. Мол ҳам керак... — Бригадирнинг манг-

лайи тиришди.— Менга қара,— деди сўнг негадир шошилиб,— сен далага чиқавер, кечқурун иш тугашидан сал олдин кетасанда, олам-жаҳон ўт ўриб олсан. Ана, бор, ўзимизнинг бедапоя уватидан, қоровулга тайинлаб қўяман, индамайди.

— Ҳозир шунақа дейсиз-да...

— Йўқ, гап битта. Нима, менга ишонмайсанми? Бир ёғи, энди, кичкина эмассан, далада ишлаб борсанг, рўзғорга ҳарна қувват. Болибек раҳматли бўлганида-ку, ҳали унча зарур эмас эди. Мен ҳам, сизларга пича ёрдам бўлсин, дейман...

Бозор унинг семиз, қорамағиз юзларига бирпас сўзсиз тикилиб турди-да, эшагини ниқтади. Бригадир буни розилик аломати деб билди.

— Ҳа, шундоқ қил! Эртагаёқ кетмонингни олиб чиқавер,— деди даъваткор. Сўнг унинг ортидан қараб қоларкан, «Бригадирлик хўп ажаб касб бўлди-ми? Неваран тенгига ҳам отанг яхши, онанг яхши деб турмасанг, ишинг битмайди-я», деб кўнглидан ўтказди.

Бригадир даврага қайтиб, буклаб қўйилган пахталикка ёнбошлади. Дастурхондаги алланимага ўйчан тикилди. У тикилган нуқтада митти чумоли каттагина увочки судроқларди. Розик исмли озгин, ўрта ёшлардаги сувчи пиёлага новвот солиб, чой қўйиб узатаркан:

— Нима, ишламайман дейдими Болибекнинг ўғли?— деб сўради.

— Ҳа шу, ўт ташиш, мол-ҳол, дейди.— Бригадир чумолидан кўзини узиб, ўрнига туриб ўтирди.— Лекин, жуда пишиқ болада, занғар. Ортиб келаётган ўтини қаранглар. Узи нимжонгина-ю, жуда чайир.

— Отасининг ўзи-кўзи. Ота оёқ кўтарган, бу босган,— деди Саттор исмли ёши ўтинқираб қолган, ўйчан қиёфали бошқа бир сувчи.

— Айниқса, тили, тушмагурни,— деди Розик,— кичкинама билан бирга қўйди-да. Маҳмадналигимдан мудом малимларидан дакки еб юраркан. Болибек ҳам шунақамасмиди?

— Лекин ўқиши ёмон эмас, шекилли,— деди Саттор ака.

— Э, қаёқда, ундан фақат гап олсан. Отасининг боласи-да.

— Жуда яхши ўқийди,— деди ёшгина бир йигитча.— Шу йил олимпиадада математикадан райондаям, областдаям биринчиликни олди. Республикага ҳам бориши керак экан-у, ўрнига бошқа бировни юборишибди.

— Бирор қилиғи ёқмаганки, ўтказишмаган.

— Йўқ, ундай эмас, ноҳақлик бўлган,— деди йигитча қизишиб.— Бунинг учун малимлар айбдор — талашмаган. Бечора бола йиғламоқдан бери бўлган эди.

Розик индамай қолди. Фармон бригадир жимликни бузди.

— Ҳозир бир воқеа ёдимга тушди,— деди кулимсираб.— Бир кун раҳматли раис бобо билан юқори зонадан машинада келаётувдик. Қарасак, ҳўв олдинда Болибек кетяпти. Эшагига икки боғ ўт ортган. Унда беда қоровули эди. Раис мошинни Болибекка етиб тўхтаттирди: «Болибек, йўл бўлсин!», деди. «Ўт олувдим, қишлоққа ташлаб келай», деди Болибек, эшагини аранг тўхтатиб. Биласизлар, эшаги ёмон асов эди, турган ерида айлана бошлади. «Постни ташлаб-а? Ўтни ҳар ёқдан ўриб кетишяпти, сен бўлсанг ўзининг ғамингда», деди раис жўрттага қовоқ уюб. «Ўғлимни қўйиб келяпман, қараб туради, раис бобо». Болибек ҳам бетоқатланиб боряпти, денг. Орада эшагини бошлаб сўқди ҳам. Жиловни силтаб тортиб, аранг тинчитди. «Ҳм, шундоқми... бедадан ўрибсан-ку, сенга мумкин экан-да», деди раис энди гапни бошқа ёққа буриб. Ростданам, ўтлар орасидан бир-икки тутам йўнғичқа кўриниб турарди, лекин росмана эмас, ҳали уватда ўсадиган ёввойиси эди. Раис бобо унинг жиғига тегаётувди. Кейин, денг, шопири Талъатга: «Багажника ортиб ол, фермага ташлаб ўтамиз», деди. Талъат бўлса — хижолат. Болибекнинг ранги ўчиб, икки-уч қайта: «Раис бобо, қўйинг, бунақа қилманг, яхши эмас», деди. «Қўявер, ҳазиллашяпти», дегандай кўз қисаман, Болибек қани тушунса! «Нега унақа қилмас эканман, колхоз бедарвозами, ташиб кетаверасизларми? Қани, тушир. Гапни кўпайтирма!» деб раис дўқлаб берди-ку. Болибек шахд билан ўтни тупроққа ағдарди-да, эшагини баралла сўкиб, халачўп билан тасир-тусир ўриб орқасига қайтиб кетди. Шу кетишда тўғри бедапоя ўртасига кирибди. Катта-катта икки боғ ўт ўриб, қишлоққа жўнабди. Бедани дарвозасидан киритиб тургани устига фалокат босиб яна раис кеп қопти. Раис кулиб юборибди-да, Талъатга багаждагини ҳам олиб кириб бер, дебди... Ҳозир ўғлини кўриб, ўша воқеа эсимга тушди. Ушоққина бўлсам, жуда зардала, тез одам эди раҳматли.

— Иши пухта эди Болибекнинг,— деди Саттор ака.— Биз-ку, далага фақат кетмон кўтариб чиқамиз. Унинг хуржунида болға, тешадан тортиб, ўроқ, зговгача бўларди.

— Ҳа, ҳеч эринмаган банда эди, одамни зериктириб юборардики,— дея гапга аралашди Розик.

— Шунинг учун ҳаммаларинг унга шерикликдан қочардиларинг,— деди Саттор ака.— Еки кўрқардиларингми, а, Розиквой?

— Нимасидан кўрқамиз, Саттор ака, қизиқ гапирасиз.

— Билмадим, ишкилиб бир гап бор эди-да, ўларингга қўшмасдиларинг. Мен унда мирос эдим. Қачон қарасам, бир ўзи ёки ёш болалар билан ғўза сўғориб юрарди. Лекин, жуда пухта, ҳалол ишларди-а, Фармон?.. Айтмоқчи, Розик, Ғазирадаги тўйда Болибек сенга нима деганиди, айтиб бер.

— Сиз ҳам бир тутиб олсангиз қўймайсиз-да, Саттор ака. Отам замонлардаги сассиқ гапларни чўзиб юрибсизми ҳалиям?

— Бир мавриди кеп қолди-да.

— Э, мавридиям ўлсин...

Бу ердан ҳозиргина ўтган болакай даврада отаси ҳақида гап очилишига сабаб бўлган, ҳозир уни баъзилар миннатдорлик, ачиниш билан, баъзилар қай замонлардаги, қандайдир адоват, аламлар билан хотирлаётганидан беҳабар дала йўлидан кетиб борарди. Эшак туёқларидан кўтарилган оппоқ чанг юқорироқ ҳаволанишга эрингандай бир зум туриб қолар, сўнг ер бағирлаб пахтазор томон сурилар, сой бўйидаги толларда беором чумчуқлар чирқиллар, боланинг кўзлари юмилиб-юмилиб кетар эди.

Қоқ тепада саратон офтоби ловулларди...

* * *

— Ўғлим, айни сенбоп иш топиб қўйдим,— деди Фармон бригадир Бозорнинг елкасига қоқиб.— Чопиққа бориб юрма. Мана шу амакиларингнинг шарбатига қараб турасан. Ҳар бир далада иккитадан шарбатўра бор, шуларни кўзгаб турасан. Биттаси ҳўв дамбанинг олдида, иккинчиси даланинг у бошида. Булар Саттор амакининг ўралари.— У ёнидагиларга қараб кулиб қўйди.— Айтиб қўяй, ана шу ўраларга эҳтиёт бўласан. Йўлнинг чеккасида. Катталар ўтиб қайтганда сени кўрсин, бўптими? Ҳа, яша! Қани, кел, бў ёққа ўтир.

Бригадир сувчилар ёнига бориб:

— Энди, гап бундай, жўралар,— деди.— Бугун правленияда гап бўлди. Яқин орада комиссия келиши керак. Озарбой-жонликлар, тожикистонликлар ҳам. Бизга олиб келишлари тайин. Ҳар йилги гап бу. Раиснинг ишонгани, кўрар кўзи — биз. Хуллас, уялиб қолмайлик.

Чойдан сўнг сувчилар иккига ажралди. Розик укаси Ҳусан билан икки шеригини олиб сойнинг нарёғига ўтиб кетди. Саттор ўз одамлари билан шу ерда қолди. У Бозорга толдан икки қулочча ёғоч кесиб берди-да, шарбатўра бошига етаклаб борди. Қиладиган ишини тушунтирди. «Бўпти, ўғлим, сенга ишондим, сув шарбатсиз қолмасин. Шу сафар бир тўйса гуркираб кетади», деди.

Бола дарҳол ишга киришди. У аввалига «Келиб-келиб энди гўнг қазийманми?» деб бу ишни рад қилмоқчи бўлувди. Кейин билса, бунинг сира ёмон томони йўқ экан. Гўнг прицепда келтирилиб, ҳовуз чеккасига тўкилган, уни паншаха билан сувга туширади. Сув ҳовузнинг бир ёғидан кириб, иккинчи ёғидан чиқиб кетади. Ҳар замон ёғоч билан кўзгаб турилса — бас. Бироз ҳидини демаса... Лекин бу ҳам... Уйдаги сигир-бузоқлари остини доим ўзи тозалайди, суви-емига ўзи қарайди, кўникиб кетган. Отасининг бир гапни у сира унутмайди: «Ўғлим, молга эркак қараши керак. Бунинг ҳосияти бўлак», дерди у.

Бозор отасининг вафотини, умуман, ўлим деган сўзнинг даҳшатини, ёшлиқ қилибми, аввал унча англаб етмаган эди. Тўғри, ўша кун кўп йиғлади. Бироқ, ҳозир ўйлаб қараса, ўшанда у кўпроқ онасининг хушидан кетиб қолгани, опаларининг «вой отажоним-эй», деб юзлари шишиб, ўларини ҳар ёққа ташлаб бўзлаганидан хўрлиги келган экан. Лекин, орадан ўн беш кунлар ўтиб уйларидан одам оёғи тинавергач, отасини кўмсай бошлади. Қаттиқ кўмсади. Аввалига ҳеч кимга сездирмай суратини қидирди. Опаларининг альбомидан, уйдаги сандиқчалар, эски китоблар орасидан... сўнгра опаларига айтди. Улар ҳам роса излашди. Охирида оналаридан сўрашди. Онанинг дарди минг бўлди. Шўрлик расмга тушишини

ҳам ўйламабди-я, деб юм-юм йиғлади. Бозор шундагина ўлим деган сўзнинг фаҳмига етгандай бўлди. Улим — соғинч, қаттиқ соғинч дегани экан. Улган кишингни ҳар қанча соғинма, уни ҳеч қачон, ҳеч қаерда учрата олмас экансан.

Бозор бир зум ёлғиз қолдим, отаси ҳақида ўйлашга, унинг сўзларини эслашга тиришади. Отасининг юриш-туриши, ҳатти-ҳаракатларини тасавурида жонлантириб, унга таассуб қилишга уринади. Отаси унга сира қаттиқ гапирмаган, кўп ҳам гапирмаган эди. Уйда кам бўларди. У ғўза суғорар, баъзан маккажўхори ёки беда қоровуллигига ўтар, терим пайтлари хирмончилик қилар эди.

...Бозор кун бўйи ҳовузларни қўзғаб юрди. Соё бўйига тушиб, икки боғ ўт ўрди. Зерикканида сувчиларнинг ёнига бориб уларнинг ишини кузатди, кўмаклашди. Саттор аканинг шериклари ҳаммаси хушчақчақ, ҳазилкаш одамлар экан. Бақририб-чақририб ишлашаркан. Иккинчи далада эса фақат Розикнинг овози эшитиларди: «У фалончи, сувни кўпайтириб кел, мазаси қочди! Қоғозни обкел! Ҳов, мушукни пешобидай жилдиратма, кўп-кўп оқаверсин!» Бошқалар жиққа терга тушиб, индамай елиб-югуради. Розик фақат ўқариққа банд ташлаб беради-да, шерикларининг ишини кузатиб юради. Бозор уларнинг олдида иккинчи бор келганида: «Сен бола бекорчиликдан зерикясан шекилли, бориб чой қайнатиб тур, овқат маҳали бў қолди», деди.

Шундан сўнг, у Бозорга чой қайнатишни, қишлоқдан — бригадирнинг уйдан иссиқ овқат келтиришни юклаб қўйди. Бу ишлар меҳнатга бошдан кўниккан Бозорга сира малол келмасди. Шарбатни қўзғаб юриб ора-чорада ўт ўради, сўнг ўтни эшагига ортиб қишлоққа жўнайди. Қайтишда овқат олиб келади. Чой қайнатади. Сувчилар беминнат дастёрдан хурсанд. Айниқса, Розик! У икки гапининг бирида «Сени келаси йил ўзимга оламан, бирга сув қўямиз», дейди.

Сувчилар кунига уч маҳал — эрталаб, тушда ва кечкурун овқатга тўпланишади. Бозор бир соат-ярим соат бўлсин

уларнинг ана шундай давра қуриб ўтиришларини муштоқ кутади. Гангир-гунгур суҳбатни ўтган-кетганлар ҳақидаги ҳангомаларни берилиб тинглайди.

Икки кунки, сувчилар ўқариқ кўмишяпти. Сувчилардан фақат Розик йўқ. Укаси Ҳусаннинг айтишича, бели оғриб қолибди. Бозор Саттор аканинг пичингларидан сездикки, бу Розикнинг одатдаги касали — қаерда ҳашар иш бўлса ўзини четга тортаркан. Ҳусан ҳам деярли ишни ёлчитмасди. Озгина кетмон урган бўларди-да, ўтириб оларди.

— Ҳа, Ҳусанбой, белми? — деб қўярди Саттор ака.

— Ҳа, сабил, чўрт узилгудай бўляпти.

— Э, чатоқ бўпти, авайланг, — дейди Саттор ака. Кейин ёнидагиларга қараб, кулиб қўяди. Кечга яқин ҳамма дам олишга ўтирганда, Ҳусан соё бўйига тушиб кетади, ўт ўриб катта қопга жойлайди. Шомда орқалаб йўлга тушади. Саттор ака киноя қилади.

— Ҳусанбой, белни авайланг, бел керак.

Ҳусан шу кўтарганча, бир дам олмай қишлоққа етади. Ҳусан Розикнинг укаси бўлса ҳам, унинг тамом акси, дамдуз¹. Даврада мум тишлаб ўтиргани ўтирган. Бирор қизиқ гап бўлса, «ҳи» деб кулиб қўяди. Шунда ҳам акасининг гапига кулади. Сал нарсага ёш боладан ҳам аразлаб юрадиган феъли бор. Унинг бунақа қилиқлари илгари Бозорнинг кулгисини қистатарди, энди бўлса ғашини келтиради. Бола ўз-ўзидан уни ёмон кўриб борарди. Бу ҳаммаси Мирзанинг полизига бориб келишган ўша кундан бошланди.

...Тушлик қилиб ўтиришарди, Розик туйқусдан:

— Сенга битта хизмат бор, — деб қолди Бозорга. — Ҳозир чойингни ичасан-да, дайравотга тушиб келасан, бўптими?

— Нима қиламан у ёқда?

— Бир тарвузхўрлик қилайлик. Мирзанинг тарвузлари фарқ пишган бўлса керак.

¹ «Ичимдан топ» маъносига.

Бозор Мирза дегани яхши танирди. У ҳар йили ёзда шаҳардан келиб, дарё бўйида деҳқончилик қилар, эшакаравасига тарвуз-қовун ортиб қишлоққа тушиб турар эди. Лекин Бозор ҳеч қачон поллизга бормаган эди. Айрим болалар Мирзага тарвуз узашга кўмаклашаркан-да ҳақиқа уч-тўртта тарвуз оларкан. Бир сафар болалар шунақа деганида, атайлаб йўлга отланган Бозор ортига қайтиб кетувди. Розикнинг ҳозирги гапи, табиийки, унга ёқмади. У бормайман, демади-ю, «амаки, тарвуз ҳали пишмагандир», деди.

— Сен Мирзани билмабсан, у хоҳласа, қишда ҳам пиширади! Уялсанг, мана бу Ҳусан амакинг ҳам бирга боради,— деди Розик.

— Ҳусан ўзи борақолсин,— дея гапга аралашди Саттор ака.

— Ҳусан боради, лекин бу эшагига ортиб келади,— деб сўзида туриб олди Розик.

Ҳусан елкасида қоп билан лўкиллаб йўлга тушди. Бозор эшақда. У Розик амакининг бирдан тарвуз егиси келиб қолганидан, унинг гапини қайтаролмай аллақандай Мирзанинг олдига тарвуз сўраб бораётганидан хуноб: «Бу одам нега ҳаммага хўжайинлик қилмоқчи бўлади-я? Фармон биргад ҳам унинг олдида тузук. Лекин отам боллаган экан-да уни...»

Бозорнинг негадир бирдан кўнгли ёришди. Эшагини тезлатди-да, ёнида лўкиллаб бораётган Ҳусанга қичқирди: — Амаки, қани, тезроқ!

Пахтазор тугаб, дайравот бошланди. Энсиз илонизи йўлнинг икки ёғи қуюқ чакалакзор, қушлар чуғур-чуғури авжида.

Чайлада ёшгина жувон ўғилчиси билан ўтирган экан, буларни кўриши билан ўрнидан чаққон туриб, чайладан чиқди. Бозор ўн одамча берида эшагидан тушди. Ҳусан бўлса тўғри юриб бораверди. Мирзани сўради.

— Шаҳарга кетувдилар...

Ҳусан майда ўрим сочлари кифтини тутган сулув жувонни ёнлаб ўтиб, чайланинг бир чеккасига чордана қурди. Жувон сал нарида тараддулланиб турарди.

Ер ёрилмади, Бозор ерга кирса!..

— Қани, кел бу ёққа,— деди Ҳусан. Унинг овози эндигина чиқа бошлаган эди.

— Келинг, ука,— деди жувон ҳам.

Бозор Ҳусандан сал берироқда ўтирди. Ҳусан Мирза ҳақида гапириб кетди. Мирза унинг ошнаси эмиш. Қишлоққа борганида, тарвузлари ўтмай қолса, уларниқанда бемалол қолдириб кетаваркан. Гап орасида бегонасираб турган болага қараб қўярди, боланинг олдида чўқиланган яримта тарвуз, тарвузни пашшалар талай бошлаган эди. Жувон Ҳусанинг олдига дастурхон ёзди. Нон, шира қўйди. Чойга уннади. Шунда Ҳусан:

— Э, чойни қўйинг, келин,— деди.

Аёл тушунди, қизаринқираб:

— Ҳоланги, тарбўзимиз ҳоли пишмаган эдий-да,— деди тожикча талаффузда. Ҳусан боланинг олдидаги, сўнг чайла тўридаги ярим палла тарвузга қараб қўйди. Аёл чайла тўридагини келтириб дастурхонга қўйди. Ҳусан пайванд пичоғини олиб, тарвузни коса қилди. Сўнг Бозорга қаради: сен ҳам ол. Бозор бўлса, ўрнида зўрага ўтирибди, бироқ туриб кетишга нимадир қўймапти. Ҳусан ейишга тушди. У худди гўшт еяётгандай узоқ кавшанар, ора-сира гапириб қўяр эди. Ниҳоят тарвузни еб бўлди. Бозорга бир йил ўтгандай туюлди. Жувон афсусланган қиёфада Ҳусани жимгина кузатиб ўтирарди. Чала ейилган тарвуз олдида узала тушган, ўзига жуда ўхшаб кетадиган қора қош, киприклари узун-узун ўғилчиси ҳам бу ғалати амакидан кўз узмас, ҳар замон онасига ўгирилиб, кемшиқ тишларини кўрсатиб жилмаяр ва Бозорга ажабсиниб қараб қўяр эди. Ҳусан тарвузни еб бўлиб, энди уни қиришга тушди. Эринмай, атрофга сувларини сачратиб, анча қирди. Тарвуз сувига бир бўлак нон ботириб еди-да, сўнг кўтариб ичди.

— Келин, ҳалиги, шерикларга ҳам... бир кўнгиллари кетди... Ҳозир иссиқ маҳали...

Бозор энди чидаёлмади, ўрнидан сакраб туриб, эшаги томон чопиб кетди...

Ўқариқ кўмиш бошлангандан буён эса Ҳусан янги қилиқларини кўрсатяпти. Нега бу писмиқ одам ҳаммани калака қилади, деб Бозорнинг жиғибийрони чиқарди, одамлар билан тенг ишлаш ўрнига «белим» деб туриб олади, ўзига керак бўлганда эшакнинг юкини кўрдим демайди.

...Тарвуз воқеасидан бир кун кейин Ҳусан одатдагидай тирбанд қанорни кўтариб, уйига кириб борди. Негадир бугунги

юки анча оғир туюлди унга, ҳеч қилмаган одати — икки-уч бор ерга қўйиб нафас ростлади. Уйига етиб, ўтти бостирма тагига бўшатаётганда, қанор ичидан отнинг калласидек қора тош думалаб тушди.

У Розик акаси ишга чиқмаётгани учун яккалашаётгани, кулги қилишаётганидан қаттиқ ранжиди. Ҳеч ким билан гаплашмай қўйди. Дастурхонини ажратиб олди. Бироқ дастурхонини ажратиб олиб ҳам қутулмади улардан...

У Бозор қайнатган чойдан ўз чойнагига қўйиб олди-да, даврадан ўн қадамча нарига бориб ўтирди. Дастурхон ёзиб, нонини ушатди. Сўнг икки бўлак каллақандни пиёлага солди. Устидан чой қўйди. Йигитлардан бири унга товоқчада шавла келтириб берди. У овқатдан икки чўқим еди-да, чойдан хўплади. Ҳайрон қолди: чой совуб қопти, кейин таъмиям... У чойнакни ушлаб кўрди, иссиқ. Пиёлани яна лабига олиб борди: шўрроқми... Дастурхонда қолган қандни ялаб кўрди, сўнг секин орқадагиларга қаради. Индамай овқатни тушириш-япти. Фақат биттаси у томонга қараб пиқ этиб кулди-да, дарҳол тескари ўгирилиб олди. Ҳусан ҳаммасини тушунди. Жаҳли чиққандай бўлди. Қўлидаги қандни, йўқ, қаттиқ селитра бўлагини дастурхонга отиб урмоқчи бўлди. Ҳаммангани... деб боллаб сўкиб туриб кетмоқчи бўлди. Лекин, ундай қилмади, чойни секин ерга тўқди. Пиёлани чайиб ташлаб, янгидан қўйди. Дастурхондаги селитра бўлагини яна кўздан кечирди-да, нарироққа, ажриқлар орасига билинтирмай ирғитди. Овқат ейишга тушди. Шошилмай еди. Устидан чойни симириди. Дастурхонни қоқиб, чойнак-пиёласини дастурхонга тугди, кетмони, ўроғи, қопини олиб, ҳеч қаяққа қарамай сой бўйига тушди. Яккачўпдан сойнинг нариёғига ўтди-да, қишлоққа жўнади.

Шу пайт даврада ўтирган йигитлар кулги кўтаришди.

— Оббо шумтака-ей, қойилман сенга, қотирдинг,— деди биттаси Бозорнинг елкасига уриб.

— Нега мен қотирарканман?— деди қип-қизариб Бозор.

— Қўй энди, кўп қизараверма, зўр иш қилдинг. Саттор ака, бу сиздан уяляпти,— деди йигит.

— Қани тушунтиринглар-чи, ўзи нима гап?— Кекса сувчи кулимсираб бир Бозорга, бир йигитларга қаради.

Бўлган воқеани кула-кула, ошириб-тошириб сўзлаб беришгач, Бозорга тикилиб қолган Саттор аканинг кўзлари ёшланиб кетди.

— Умринг ўхшамасин-у, болам, худди отангнинг ўзисан-а,— деб қўйди.

Яна Болибек амаки ҳикоялари бошланиб кетди даврада...

Бозор Саттор акалар даласидаги ўрага гўнгни паншаха билан суриб туширди. Сув кирадиган қувурча оғзидаги чимни олиб, сув чиқадиган қувурча оғзига сим тўр ўрнатди. Кейин «Шотутли» даласига ўтди. Бу ердагилар ҳам ишга киришган, ўқариқнинг кам-кўстини тузатиб, ёрдамчи ариқлар олишаётган эди. Розик кетмонни кўтариб, Бозорнинг олдида келди.

— Қани, жиян, манави кетмонни олиб, акаларингга қарашиб юбор, ҳозир сув етиб келади.

Бозор дала бошига тикилди. Ҳусан бандга уннаб юрарди.

— Амаки, гўнг кўринмайди-ку!

— Обкеб қолишар.

— Гўнгсиз бошлайверасизларми?

— Ҳа-да, қараб ўтираммизми?

— Бригадир бир томчи сув шарбатсиз оқмасин, деб айтганиди.

— Бригадиринг айтаверади. Ишнинг тез бўларини кўриш керак, ким билсин, бугун келадими, йўқми? Сен, яхшиси, акаларингга кўмаклашиб тур. Бу ҳам меҳнат. Бизнинг гектарга шериксан.

— Барибир, шарбатсиз оқизмаслик керак, амаки.

— Керак, билман! Йигирма беш йилки, шу гап. Бу, катталарнинг айтганини қилаверсанг, нималарни буюришмайди? Мана, Болибекни — отангни шу меҳнат еди. Улди-кетди, биров эслаятими? Қаёқда! Тизиксан — буларга кераксан, ўлсанг — тамом! Шунинг учун юзига хўп, дегин-у, орқасидан билганингни қилиб юравер, бола.

Бозор сочлари оқариб қолган бу одамнинг озгин юзларига тикилиб қолди. Кейин кетмонни кўтариб сувчилар ёнига борди. Розик сал нарироқда кетмонни пешлаб турган шериги ёнига ўтирди-да, бир нарса деди. Бозор аниқ эшитди. У: «Отасига ўхшаб, ҳукмини ўтказмоқчи-я, жинқарча!», деди. Боланинг авзойи бузилди. Розикнинг олдида қайтиб бориб, кетмонни тақ этиб қўйди.

— Барибир шарбатсиз оқизмаймиз!

Розиқ бир чўчиб тушди: темирдай қаттиқ, шафқатсиз бу овоз, бу вазоҳат, бу кўзлар унга таниш эди. Қаршисида тажанг, жангари тенгқури — урушдан олдинги Болибек турарди. Беихтиёр эти жимирлаб кетди; бир умр қутулолмади-да шу баттолдан!

У аламидан тутоқиб, бақирди:

— Қани, топ, келтир гўнгни! Шарбатингни оқиз, бу сенинг вазифанг! Мен суғоришни биламан, кутиб ўтирмайман!

Бозор шахд билан Шаршарабандга қараб кетди. Сув ярим йўлга етган, Ҳусан эса дала айланиб шериклари ёнига қайтаётган эди. Бозор тўғри борди-да, қувурча оғзига чим, хас-хашак босди. Сув тўхтади. Сал ўтмай, Ҳусан етиб келди. У банд оғзидаги хас-хашакни бамайлихотир олиб, ариқнинг нарёғига улоқтирди. Бозор у билан айтишишни истамай чеккароқда кузатиб турди. Ҳусан сувни очди-ю, лекин қайтиб кетмади, шу ерда тураверди.

Бозорнинг сабри тугади.

— Амаки, сувни бўғинг,— деди.

— Э бола, мен билан ўйнашма, бор ишингга!

— Ҳусан амаки, сувни боғланг деяпман!

— Жонимни чиқарма!

— Банднинг олдидан қочинг!

Ҳусан миқ этмади.

Бозор нарироқдан бир эски қопни топиб келиб қувурчага энгашди. Шу заҳоти қаттиқ силтовдан орқага қулаб тушди. У бунни кутмаган эди, қаттиқ алам қилди. Турасолиб Ҳусаннинг елкасига ёпишди. Ҳусан даст ўрнидан кўзғалиб, унга ўгирди. Бозор энг аввал унинг қонга тўла кўзлари, кейин ўқлоғидай бўлиб кетган бўйин томирларини кўрди. Беихтиёр сесканиб, орқага тисланди. Ҳусан кетмон билан унга ҳезланди.

— Йўқол кўзимдан, ҳе отангни...

Бозор тисланиб бораркан, кетига бурилиб, қочмоқчи ҳам бўлди. Бироқ, номус зўр келди. «Улдириб қўйсаям қочмайман! Ҳали отамни сўкадиган бўлдими бу!» Уқариқдан ҳатлаб ўтди. Кетидан Ҳусан ҳам ўтди. Бозор яна бу тарафга ўтди-да, ердан катта тош олди.

— Агар ариқдан ўтсанг, бошингни ёраман!— деб даҳшат билан бақирди.

Ҳусан тўхтади. Неча кундан буён йўқолган ҳаловати аламига

у ҳозир бир хумордан чиқмоқчи эди. Бироқ, ариқдан ўтиши билан қаншарига келиб тегиши муқаррар бўлган тошга кўзи тушиб, ўзини тийди. Боланинг вазоҳати хунук, ундан ҳар нени кутиш мумкин, лекин ариқнинг бу ёғида туриб сўкаверса бўлади. Бола тошни кўлидан қўймай, қувурча олдига чим босди. Ҳусан дағдағасини давом эттирди:

— Агар қўлимга тушсанг, каллангни сапчадай узаман сен тагипаст тирмизакни, етимчани, отангни бошини егансан, отанг сил бўлиб ўлган, сен ҳам шунақа бўласан!

Ҳусан велосипедда келаётган бригадирни кўриб баттар шангиллай бошлади. Бригадир «Ҳа-ҳа, нима гап!» деб уларга яқинлашди.

— Э, манави энангди эмгурди боласини қаранг, ишнинг белига тепиб ўтирибди. Сув бермайман, дейди, жинқарча.

Фармон бригадир ҳайрон бўлиб Бозорга тикилди.

— Шарбатсиз оқишишмоқчи, гўнгни кутишмаяпти.

— А, ҳа, шундайми?— Бригадирнинг пешонаси тиришди, энсаси қотди. У Бозорга нимадир демоқчи бўлди-ю, индамади. Ҳусанга буюрди.

— Тўғри гаражга бор, юклайдиган трактирни топиб, фермага юбор! Тезда жўнатишсин! Сенларга олиб келиб бермаса, ҳақ деб ўтираверасанлар, ана, менинг велосипедимни миниб ол! Ҳайдашни биласанми? Тез жўна!

Бригадир ариқдан ҳатлаб ўтди-да, Бозорга ҳам қарамай Розикларнинг олдига жўнади. Бозор кузатиб турди. Розик бригадирга алланамалар деб саннади. Иккиси анча пайтгача тортишишди. Бригадир ярим соатлар ўтиб, Бозорнинг олдига қайтиб келди-да:

— Эртага эрталаб пахтахона олдида тур, бир-икки кун бошқа иш бор,— деди. Бригадирнинг совуқ муомаласидан Розикнинг нафаси сезилиб турарди.

Бозор уйдан эшагини миниб чиқиб, сой тарафга жўнади. У ҳозир бориб Саттор амакилар билан бир оз гурунглашади, отаси тўғрисида сўрайди. Гап очилса, отаси ўлганидан кейин уйдан унинг биронта ҳам суратини топишолмаганини, отасини роса соғинаётганини айтади. Саттор амакиси Бозорнинг кўнглини кўтаради: «Ўксинма,— дейди у,— отангдан сурат қолмаган бўлса, сен қолдинг-ку. Қуруқ қоғозни нима қиласан? Суратнинг асили — ўзингсан, болам, ўзинг!» Бозорнинг боши кўкка етади ва антика-антика молларига ўт ўради.

Миртемир

Сочмалар

«Катта ўзгариш ва воқеа-ҳодисалардан, мўъжизалардан олган таассуротларингиз, фикр-ўйларингиз қофияли шеърга сиғмай қоладию дилингиздагини ҳайқириб айтгингиз келади,— деган эди устоз Миртемир.— Ана шунда сочма ёки сарбастги (эркин вазнли шеърга) беихтиёр мурожаат этасиз. Биз, қатордош ижодкорлар ҳам давринг бўй-бастини, орзуларини беришда турли ранг ва бўёқлардан, усул ва шакллардан фойдаланганмиз...»

Дарҳақиқат, чинакам бадиий асар у қандай шаклу шамойилда ёзилган бўлмасин, ўқувчи қалбига йўл топиши, эъозланиши, умрбоқийлик касб этиши лозим.

Ўзбекистон халқ шоири Миртемир таваллуд топганига 75 йил тўлган ушбу айёмда устознинг 30-йилларда яратган бир туркум сочмаларини эътиборингизга ҳавола этмоқдамиз.

Еруғ кунлар етакчиси бўл, ўғлим!

ора булут томчилаб, кун ботишга йўл солди... Қора булутли қора умр орқада қолди. Қора кунлар томчилардай тарихга сингиб кетди... Ҳаёт — яшил ёнбағирларда тотли, нашъали ўтиб туради... Бир кун пилла, эртага пахта, индин қовоғи солиқ куз келади, орқасидан оппоқ қиш!

Эргаш ота ўз дастёри бўлиб қолган ёлғиз ўғлидан ажралгиси келмайди. Йўлдош ҳам кўзиларидан айрилгуси йўқдай, аммо ўқиш учун узоқларга кетиш яна гаштли, яна маъноли.

***

Тоғ орасида ёз ҳаракати тугай деб қолди. Йўлдош ўсиб қолган тўрт кўзичоғини укасига атаб қўйди. Онаси севиқли ўғлига сафар — йўлхалтаси тайёрлайди, Эргаш ота айвонда соқолини сийпаб ўйланади. Шу кўкда оқиб ётган қора булутлар янглиғ қоронғи кунларни эслади.

Тўнғич ўғли «бек»ларнинг қонли қиличига дучор бўлди. Чиройли қизгинаси очлик йили ўлди: ўн бир ёшлик шўх Йўлдош севинчи бўлиб қолди. Укаси кичик, кичиклиги устига қиз бола... майли кетсин, кўзиларга қизча ўзи қараб турар. Онаси бўлса қари. Қайтиб келгунча борми-йўқми... Майли, кўриб келсин, билиб келсин, ўқиб келсин!

— Дада...

Боласининг мунис товуши хаёлини бузди.

Арава келди...
Юзида йилларнинг доғу чизиклари аён ота оғир жилмайиб,
ўрнидан турди.

Она кўзига ёш олди:

— Онангни унутма, кўзим!

Укаси йиғламади ҳам, кулмади ҳам — ҳайрон... Отаси ўғлини аравага жойлаб, Тошкентга жўновчи болаларга қўшди, бағрига босиб, манглайдан ўпди:

— Уқиб қайт, ўғлим! Еруғ кунларнинг етакчиси бўлиб қайт, ўғлим!

...Арава адирдан тушиб боради, кўк тиниқ, булутлар узоқ!
Ота кўздан йироқлашган аравага қараб шивирлайди:

— Оқ кунларнинг бахтини ола кел, ўғлим!

Шоҳимардон

Тингла, ҳаёт!

(Созчи қиз)

Тингла, ҳаёт!

Тингла, қирғоқсиз денгиздай чексиз коинот...

I

Соз куйлайди...

Талвасаларга тўлиб куйлайди соз, тошиб куйлайди соз... сўнгсиз бир дoston бошлагану тугатолмайди, сирли бир тарихнинг саҳифасини очгану тамом этолмайди...

Титраб-титраб йиғлагандай, талвасаларга тўлган яралли бир юракнинг талпинишларидан сўйлагандай...

Оҳ, шу чоқда унинг қорамтир юзига боқсангиз ҳасрат чизикларини кўрар эдингиз. Жингалак қора сочлар очик юзини ва елкасини босгану ғам чизикларини беркитмоқчи бўлади.

Шу пайт унинг кўзларидаги маънони ўқимаслик мумкинми?..

Тингла, қирғоқсиз денгиздай коинот... тингла, ҳаёт! Ранжиган юракнинг мунгини, ўтган умрнинг ёниқ дostonини тингла! Куйлаяпти у, бахт кутган ҳаётни эслаб сўйлаяпти. Бахт келтиришда, боғлар яратишда йўқолган мингларни ўйлаяпти. Қонларда қолиб кетган йигитларни соғинади, чоғи... балки унинг суйгани бор эди шулар орасида.

II

Тўхта, ҳей!

Бир дақиқа тўхтаб, тингла унинг бахт қўшиғини... Тўхта, шўх бир дoston бошлади созчи қиз...

Тўхта, ҳей!

Тўхта, кўёш!

Эшит, сўнгра тонг чоғидаги шеърятингга қўшиб сочарсан унинг қўшиғини...

Тўхта ел, тонг даракчиси, тўхта!!

Эшит, элларга тарқатиб юрарсан сўнгра унинг бу қўшиғини...

Тўхта, ҳаёт!

Тингла... кўзлардаги сўнгсиз мунглар қанотсиз учқундай... Юраклардаги тугунни сўнгги куй ечгандай... у шу дақиқада, шу онда суюнчларда кулоч отяпти, соз инграмасдан ўйноқи куй сочяпти...

Чал, қиз!..

Чал! Олдинги товушлар мунг берган эди, сўнггиси давра айланага фараҳ сочди... Чал, юракларда кураш завқи уйғотиб!.. Чал, томирларда қон ўйнатиб!

Чал, бахт элларининг созчи эркаси!

Чал, бўлажак енгилар ва суюнчларнинг даракчисидай!.. Чал, шўх куйларингни!..

Тингла, ҳаёт! Тингла, ҳей, қирғоқсиз коинот!..

Бахт

Эрмат бахтсиз отанинг бахтсиз ўғли эди.

Чин маъноси билан бахтсиз эди улар. Хоин — қоронғи муҳит жабр-зулм тошларини отарди булар устига.

Қул бўлиб туғилган, иродасиз махлуқ саналар эди Эрматлар...

Мунг билан боқади озғин бола. Кўзёшларини қатор чизиб, ўксик кўнглини эзиб боқади онасининг сир яширган кўзларига Эрмат.

— Она! Нега мени бахтсиз туғдинг? Нега бахтсиз туғдинг мени?!

Нега ёруғ кун бермайлар бизга?

Сўйла, гуноҳсиз онажоним, сўйла!

Онаси, мазлума онаси сиқилади, хўрланади, жавоб тополмайди ёлғизининг сўроғига!

Уни юпатмоқчи бўлади:

— Инграма, ёлғизим, инграма!.. Тақдир шундай, ёзмиш шу! — дейди. Овутади ўксик ўғлини...

Бахтсизлар!

Ҳақсиз ҳаётнинг қоронғи, золим қучоғида титрайди, эзиладир-да, «ёзмиш»дан зорланадир...

Тақдирга буйсунадир.

Эрматнинг отаси ҳам шу «вахший» тақдирнинг тирноғида битди. У кучли эди, соғлом эди...

У кетмон кўтарганда ер титрар эди, табиат сажда қилар эди унга. Шундай ботир отасини олиб кетди «ёзмиш»! Ёввойи ёзмиш!..

Кун-тун тинмай меҳнат қилар эди! Меҳнат енгди, меҳнат тугатди уни... Узи учун ишламади-да!

Меҳнатининг меваси кимларнинг оғзига тушди...

«Вой, отажоним!» сўзларини қайталаб йиғлаганлари эсиди Эрматнинг... Тўлаган бойни қарғаб йиғлаган эди онаси шунда!

Бахтсизликлари, оғир кунлари яна бир қат ортган эди Эрматларнинг...

«Ёзмишни душман ҳис эта бошлади Эрмат.

Онаси-чи?..

Ҳақиқий мусулмон. У шу дунёда кўрган азоб-уқубатлар бараварига «жаннатдан» ўрин сўрайди тангрисидан...

Кўкдан умиди бор бечоранинг...

Ғам билан қариди Эрматнинг севиқли онаси... Эрмат турмуш қийноғида янчила бошлади. Юзлари сарғайди. Отасининг ёввойи қотили — Тўлаганнинг эшигида «кул Эрмат» ҳисобида юрди.

Иш... оғир иш...

Тўйиб нон емайди, ёзилиб ўйнаёлмайди...

Тинчлик йўқ! Отасиз Эрматни барча ҳақорат қилади, тубанлайди...

Йиғлайди, хўрланадир Эрмат. Онаси олдига келади-да, мунгли-мунгли тикиладир.

— Нега бахтсиз туғдинг, она?..

Онаси ҳовлиқадир... Юпатишга киришадир. Сиқилган кўнглини ёзадир онаси...

Эрмат яна қайтадир...

Қайтиб борадир яна ўша заҳар тўла ёт эшикка. Яна ўша оғир меҳнат...

Азоб яна...

Ёлғиз Эрматми, дейсиз, эзилган..

Ёлғиз Эрматми бахтсиз!

Мингларча эрматлар отасиз, саодатсиз.

Минглаб, минглаб эрксизлар ёлборади «тангрига»!

Бахт тилайди йўқ «тангри»дан...

Заҳар юракли мунофиқ кишилар роҳат қучоғида яшайди... Ипаклар қучоғида кун санайди «хоним»лар...

Ишлайди, тер оқизади саноқсиз «кул»лар...

Тиним йўқ... тоғлардан йўл очади.

Денгизларга ғулғула солади, чўлларни гуллатади.

Ишлайди... Шундай бўлса ҳам эшиги ёпиқ.

Хоин Тўлаганларнинг болалари духобаларга ўралиб, тулпорларга миниб ўтганда оғир нафас олиб, термулиб қолади эрматлар.

— Нега улар ғамсиз?.. Нега қувонишдан бошқани билмайдилар? Нега улар бахтли!

Онаси жавоб тополмайди.

— Тангри ҳикмати, ўғлим, осийлик қилма!..

Топган сўзи шугина эди мазлуманинг...

Йиллар ўтиб борадир...

Биров, «йўқдирсан, а, тангри!» деганда, Эрмат аччиғланган, имон келтирган эди... Узи ҳам ўйлай бошлади — йўқолсин бундай мунофиқ тангри!

Нега у барчани бирдек яратмайди.
Ишонмайман, йўқ у!
Қайда у... бўлса?!

...Қон тўкилади...

Инграшган товушлар ҳар томонда...

Мингларча азаматлар қурбон...

Қани «тангри»нгиз?!

Кўрмайдирми ҳақсизликни?.. Шунчалик раҳмсизми, шунчалик ҳиссизми «тангри»нгиз?!.

Йўқсиллар тинч ётмас...

Йўқсиллар қўшини озодлик йўлида...

Қон денгизлари тошди яна!

Қурбонлар гавдасидан тоғлар пайдо; суяк тоғлари пайдо бўлди яна чўлларда!..

«Кузгунлар» учади...

Даҳшат!..

Йўқ, чекилмайди кураш қўшини!..

Миллион-миллион у!

Зафар...

Чиниққан ботир курашчилар кўнглида нур тошди...

Пўлат билалар, қора қўллар зафар байроғини кўтарганда кўҳна салтанат ўлим денгизига чўмди.

Олтин тахтлари, муҳташам тоғлари, дабдабасию қонли қилич, ола байроғи, тангриси билан ботиб кетди.

Ана гўзаллик!

Ҳақиқат қуёши порлайди,

Саодат байроғи кулади...

Эрмат англади, барчаси бирдек!

Тубанламайлар, эрксиз махлуқ санамайлар энди!

Ипаклар қўйнида ғамсиз ўсган Алилар, Тоҳирлар қайда?.. Қайда хоин Алилар?!

— Тупроқ қўйнида!.. Қолганлари бор бирмунча.

Улар ҳақсиз энди.

Ҳақи йўқ яшашга.

Эрмат хандон; кураш йигити!

Кундузлари темир мускулларини ҳаракатга солиб, шўро заводида ишлайди-да, кечалари илм уйларига боради. Илм чечакларини терадир. Емирик ҳаётини тузатишда тиришадир...

Бахт эгаси бўлди.

Саодатли бўлди...

Севинади, тошади...

Ваҳший турмуш қийноғида қурбон бўлган мазлум отасини эслайдир; «Тангри ёзмиши» кўрқусида жон берган мазлум онасини ўйлайди.

Шу йўлда, шу қайғуда тугалган мингларча «ота»ларни йўқлайди.

Порлаб турган қизил байроққа тикилади...

— Октябрь чечаги — байроқ!

Мунглиларнинг сирдоши — байроқ!

Сен бахт тортиқ қилдинг менга!

Сен саодат бағишладинг менга!..

Абадий бахт меники!..

Порла, юксал байроқ... —

дейди ихтиёрсиз.

Бахт Эрматники! Чиндан у бахтли!

Октябрь боласи энди у!

Кураш аскарари у!

Бахт эгаси!..

Унинг кўнглида янги, кирсиз дард...

Бахт қуёшининг порлоқ чехрасини тўскувчи «жаллод»лар курашида жон берса, яна бир дафъа чин бахт эгаси ҳисоблайди ўзини Эрмат.

Юрак тошганда...

Тоғ-тоғ севинчлар, зафарлар кутган бахт қўшини шуми?

Бу не даҳшат, бу не ҳайбатли оқин? Қайдан келди, қайда эди бу тоғ тўлқин?.. Қудрат, қаҳр, исён чашмасими бу, исён денгизининг қўзғолоними бу?

Тоғларни парча-парча этадиган, эзадиган бу тўлқин қайдан; тўлқинларни ўпқинларга босадиган, тўсадиган бу оқин қайдан? Олдида тоғ-тоғ зафарлар ётган бахт қўшини шумидир?..

* * *

Йўлда турма, сен эй қора шол ёпиниб титраган қора ҳаёт! Барибир журъат қолмаган сенда. Барибир сен унинг қалқув кўкрагига қайғу отолмайсан, биласанми у шу тўлқинда кетади. Ёлғиз эмас юзларида шафақ ёнган ўт қизлар...

Чекил, қайғу!

Барибир сен унинг қаршисида туролмайсан, чекил!

Қаёқларда эди бу товуши кўкларни бузган, ерларни титратган буюк тошқин!

Қаёқларда эди, дўстим!

Ким, қандай куч, қайси тоғ, қанақа тўсқин тоб беради; ким туради бу исён олдида... Тоғларни эзмайдими, тўғонларни бузмайдими, тошмайдими бурчаклардан оққан бу денгиз?.. Босмайдими айланани бу ўт оқин?..

Ёритмайдими йўлларни бу ўт тўлқин...

Исён-ку...

Зўр қўзғолон-ку бу, дўстим!

II

Эшитасанми, ҳей ҳаёт!

Ҳаётнинг тубандан оқиб чиққан пок тўлқинлари қирғоқларга рахна солиб, шовқин қилади. Кўрасанми, қандай ишонч билан боради...

Тўлқин товушини тингла.

— Бурчаклардан, йироқлардан, яқинлардан келиб чиқдик... биз ҳар қайда. Биз курашларда, турмаларда, ўлимларда ваниҳоят, зафар, севинчларда! Қон, қурбон, ўлимлар чўчитдимми? Даҳшатлар, азоблар қўрқитдимми? Оналарнинг кўзёши, оталарнинг ҳасрати, элларнинг қайғуси бизни курашга отмиш, тенгсизлик, ҳақсизлик қалбимизга ботмиш. Кураш... Кураш оғир; қўрқинч ва гўзал бир кураш кутмоқда! Зафарлар, фараҳлар кутмоқда!

Қонлардан яралган байроқ-ла садо солармиз дунёга оқиб. Юксалармиз, юксалармиз қонунларни, салтанатларни ёқиб!

III

— Хайр, қуёш!

Кўрмасам эди бу даҳшатни деб ботдингми, қуёш!

— Хайр, ботсанг! Дунё ёшларига сўйларсан: бахтлар ўлкасида зафар байрами, дерсан; ёш тўлқинлар ҳаётга даҳшат бериб оқмоқда, мен ботдим, улар эса чироқ ёқмоқда, дерсан! Эҳ, дўстим, қаламингни узат-чи!

Қайси кўринишни чизсам, қайси гўзалликни ёзсам!

Эҳ, бу тошқинни кўрсанг, тўйсанг, мен бўлса шошдим, тошдим. Қайси бирини ёзиб берай?

...Хаволарда тўлқинланган ўт, миллионларнинг юрагидан чиққан бир наъра, севинч наъраси, зўр бир исён денгизи, зўр тўлқин... Курашларда ким турар қаршисида?

...Тўлқинларнинг таърифини куйлайми? Келажакнинг гўзаллигини, софлигини, ёруғлигини сўйлайми?!

Эҳ, дўстим, қалам!

* * *

Бу ҳайбатни кўрса-чи, мағрур салтанатлар? Бу тоғларга кўрқинч берган, ҳаётга ҳаёт бағишлаган оқинни кўрса-чи!

Не даҳшат, маҳобат оғир тўлқин? Не гўзал оқин бу? Олдида тоғ-тоғ зафар, байрамлар ётган, курашлар ётган бахт ўрдуси шуми?

— Шуми, дўстим!

Ишқи Мактуб

«ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН» дан

Лайлининг «лайлатул-бадр»-дек сафҳа баёзида «лайлатул-қадр» дек номаси саводин Мажнун ўқуб, оғзи висол шахдидин ширин бўлғонда комиға занбур ниши сончилғони ва занбур нишидек хома нугин тез этиб жаво-бида когаз табақини шахд олу-д қилғони

...Чун бўйла сочиб баче жавоҳир,
Андин сўнг этиб бу нуқта зоҳир.
Ким: «Ушбу рақамки нақши Чиндур,
Бир хастага бир шикастадиндур.
Яъни, мени зору мубталодин
Сангаки, қутулмадинг балодин.

Алишер Навоий

Эй ишқ ўтида хасим, нечуксен,
Эй бедилу бекасим, нечуксен?
Эй бўлғали ишқи ичра мадҳуш,
Бир журғани васл қилмагон нўш!
Эй фурқатим ичра гар ёғаб тош,
Минг тош ебон яшурмайин бош!
Эй ҳажрим ўтида гар бўлуб кул,
Ҳар шуъла кўрунубон анга гул!
Эй хори ғамимни жонга урғон,
Гулбонгин анинг жаҳонга урғон!
Эй силсилаи жунун элингда,
Дад қўйруғидин расан белингда,
Ҳолинг недурур фироқим ичра?
Фикринг недур иштиёқим ичра?
Сочингга ёпушса хору хошок,
Ким тортар экин бирин-бирин пок?
Фарқингки эмиш қуш ошённи,
Ким уркутур эркин андир они?
Бошингки сипеҳр ушотти дарҳам,
Ким боғлар экин аларга марҳам?
Ултурса юзунгга гарду хори,
Ким оритур эркин они бори?
Жисмингки қонаса ғам тошидин,
Ким юр экин они кўз ёшидин?
Хорики кафингга борур эркин,
Қирлик била ким чиқорур эркин?
Ҳажр ўти танингни кўйдурур чоғ,
Ким сочар экин ул ўтқа туфроғ?
Кум узра йиқилса жисми зоринг,
Ким бор экин анда ғамгусоринг?
Ҳарён югурурда зору бекас,
Соянг санга ҳамраҳ эркину бас.
Тоғ ичида иссиғ ўлса маълум,
Соя қилур эркин устунга бум.
Вайронада муҳлик ўлса андуҳ,
Чўғз айлар экин жонинг уза «дуҳ».
Ҳижрон туну бошинг олса бебок,
Субҳ айлар экин санга яқо чок.
Ғам заъфида дашт узра ётсанг,
Кум бистар экин аёғ узотсанг.
Тун бошинга ваҳш ўлур экин жамъ,
Олингда бўри кўзи экин шамъ,
Қон ютқали истасанг пиёла,
Топилмас экин магарки лола.
Ултурур экин чибин қошингга,
Эврулур экин қуюн бошингга.
Эй кош сипеҳри тийра анжум,

ХАМСА
НИНГ
500
ИЛЛИГИ

Бергай манга доғи ул танаъум.
Ким, туну кун йўламен рафиқинг,
Йўлсиз югурурда ҳамтариқинг.
Сен бўлсангу мен жаҳонда мавжуд,
Бўлса яна кошот нобуд.
Гаҳ собиту гаҳ жаҳонда сайёр,
Йўқ даҳр диёри ичра дайёр.
Дилхоҳ ила иккимиз маоши,
Ойини висол бетаҳоши.
Маъман баданимга қўйинунг ўлса,
Маскан илигимга бўйинунг ўлса.
Гаҳ эғнима тақя қилса бошинг,
Тавқи зақанимда бўлса қошинг.
Гаҳ юзума тутса юзунг ором,
Оғзингга етурса лабларим ком.
Етса танима тиларда воя,
Ҳамхобалигинг нечукки соя.
Найлайки, сипеҳри ҳарза новард
Қилди бу муллодин мени фард.
Сенинг нечакам ғамингга йўқ маҳл,
Чун эр кишисен бу саҳл эрур, саҳл.
Ҳар сори урай десанг такингни,
Тутқучи тикандур этакингни.
Этак дағи пойбандинг эрмас,
Даври зиҳи ҳам камандинг эрмас.
Мискин мени зору пойбаста,
Йўқ-йўқки, заифи пошикаста.
Не майли сукун, не хадди рафтор,
Юз қайди бало аро гирифтор.
Бўлмоқ юз алам уйида маҳбус,
Бирён, яна бирён ўлди номус.
Эр мажлиси ичра роҳ эрур зеб,
Хотун кишига салоҳ эрур зеб.
Бу меҳнати ишқ печдарпеч,
Номус чу кетти барчаси ҳеч.
Пардасини ғунча айласа чок,
Барбод этар они чархи бебок.
Сенсизки ғамин дами кам эрмас,
Сендин гар эмас кўп, оз ҳам эрмас.
Сен тортибон оҳи оташолуд,
Мен ўт ёқибон чиқормайин дуд.
Ҳар неча ғамимдин оҳ чектинг,
Навфал билаким сипоҳ чектинг.
Хайлим юзига бало уруб кож,
Аҳлу ҳашамимга бийми торож.
Истаб ота ҳам ҳалоки жоним,
Тўкмак тилабон ер узра қоним.
Мен мунча балият ичра хушидил
Ким, ёрга ком бўлса ҳосил.
Гар воқиа жуз ҳалок эмасдур,
Юз мунча ҳам ўлса бок эмасдур.

Мундоғ дағи дедилар фасона
Ким, Навфал ила бўлуб яғона.
Чун ҳужласи сори кўз солибсен,
Қўлмоққа қизини сўз солибсен.
Бўлсун санга бахт ёру ёвар,
Биллаҳ манга тушмади бу бовар.
Бўлса дағи чун санга эрур ком,
Не ком санга, манга эрур ком.
Боғ ичра қўюб қадамни бир кун
Кўрмиш эдим ул санамни бир кун.
Ҳам хўбу ҳам элга меҳрибондур,
Неча деса яхшигина жондур.
Ёвар санга ҳақ таборак ўлсун,
Бу хайр ишинг муборак ўлсун.
Бўлсанг неча онинг ила ҳуррам,
Ед айла гаҳи бу хастани ҳам.
Инсофга ҳам канора тутма,
Бизни дағи бир йўли унутма.
Мажнун ўқуғунча бўйла нома,
Заъф этти тани мисоли хома.
Зайд олиға ҳар замон қўюб бош,
Арс айлади сайлдек тўжуб ёш:
«Кей чок юракка чора андеш,
Марҳам аро ёшуруб баса неш.
Бу номаки жонни қилди бетоб,
Ёзмоққа жавоб йўқтур асбоб».
Зайд айлаб эди борин муруттаб,
Қоғаз дағи хомау мураккаб.
Кўйди борисин қошига бир-бир,
Ул қилди жавоби нома таҳрир.
Зайд олдию йўлга хез солди,
Ҳар лаҳза қадамни тез солди.

* * *

Мажнуннинг кўз қароси ва кир-
пик хомаси била жон сафҳасида
ёзгон кўнгли шурҳалари шарҳин
Лайли ўқуб, ишқ иттиходи икти-
зоси анинг кўнгли жароҳатларин
мунунг ҳам кўнглин оғритқони ва
анинг талх ком бўлғонидин мун-
нунг доғи комин очитқони
«Ул тенгри оти била бу нома
Ким, ишқ элидин кўтарди хома.
Фардики йўқ аввал ибтидоси,
Ҳайишки йўқ охир интиҳоси.
Тоғ балчиғи узра жола урғон,
Қум тифроғи узра мола урғон.

Ҳар кимники айлабон парирўй,
 Таън айлаган анга одату хўй.
 Ҳажр эмгакини қатиг яратқон,
 Ғам шарбатини ачиг яратқон.
 Ишқ ўтига кимни кўйдуруб чум,
 Маъшўқига бермаган тараҳҳум.
 Қилғон неча ошиқ ўлса ношод,
 Маъшўқлуғ иқтизоси бедод.
 Ошиқ ичи юз минг ўлса парканд,
 Маъшўқни қилмай анга хурсанд.
 Маъшўққаким эсиб насими,
 Ошиқ ичига солиб жаҳими!»
 Чун бўйла бўлуб фасона пардоз,
 Андин сўнг этиб бу нукта оғоз
 Ким: «Ушбу ғаму алам баёни,
 Жон сафҳасида бағир нишони.
 Мендинки, ичим ғамингда қондур,
 Сангаки, ғаминг танимда жондур.
 Яъни, бу жунун фасонасиндин,
 Расволиқ ўти забонасиндин
 Гулрухлар аросида париға,
 Анжум аро меҳри ховариға
 Не ҳаддим ила дуо дегаймен?
 Юз мадҳ била сано дегаймен?
 Мадҳинг дегали дағи қони тил?
 Бўлса де олурму ҳам они тил?
 Кун васфини қилмоқ ошкоро,
 Хуффош тилига қайда ёро?
 Ҳар нечаки чекти тилни савсан,
 Гул васфида келди лолу алкан.
 Ҳар неча бу навъдур назирим,
 Йўқ бир неча нуктадин гузирим.
 Эй кишвари ҳусн подшоҳи,
 Ҳусн аҳли чу кишваринг сипоҳи!
 Эй нозу карашма боғида вард,
 Не вард, баҳори нозпарвард!
 Эй лутф жаҳонининг баҳори,
 Юзунг бу баҳор лолазори!
 Бўлғонда саҳар ели гулафшон,
 Зулфунганиму айламас паришон?
 Машшота қилурда вусмани пок,
 Қошинганиму айламас гиреҳнок?
 Сармаст кўзунги эрди бемор,
 Соғ ўлмоғи бўлдимуду падидор?
 Рухсоринг ўтида холи ҳинду
 Ўзидек улусни кўйдурурму?
 Гулбарг уза сунбулунг тушуб ҳеч
 Қил янглиғ урарму ўт аро печ.
 Юзунг хайшо сочинг таноби,
 Борму ул иковнинг обу тоби?
 Оғзинки адамда бор эди гум,
 Айларму аён ани такаллум?

Қаддинг қилибон ҳавоий рафтор,
 Айларму жаҳон элин гирифтор?
 Ноз уйқусидин очормусен кўз,
 Юз ноз ила элга дермусен сўз?
 Кўюнгдаки йўқ менинг киби хас,
 Хасдин дағи қадр ичинда вопас.
 Бу эрмиш иродаи илоҳий
 Ким, сиррини билмас эл камоҳи,
 Ким кўзки ўюлғай эрди, эй қош,
 Не кўзки, кесилгай эрди бу бош.
 Ул орази дилрабоға тушгай,
 Жон бирла кўнгул балоға тушгай.
 Фикр этсам эди бу навъ ўзумни,
 Кўр этгай эдим ики кўзумни.
 Мен ким эдимуду бу дарди жовид,
 Зарра бошида ҳавоий хуршид.
 Бехост юзунга бир нигоҳим
 Тушганга менинг недур гуноҳим
 Ким, мунча келиб бало бошимға,
 Юз дарду бало қаро бошимға?
 Девона бўлуб чиқиб жаҳондин,
 Овора диёру хонумондин.
 Ҳар кун ватаним бир ўзга води,
 Ҳар тун яна бир даман саводи.
 Қум натъи бўлуб менинг саририм,
 Кун қурси бўлуб менинг фатирим.
 От манга жибол қулласидин,
 Тўн манга самум хулласидин.
 Гаҳ ёру мусоҳибим даду дом,
 Гаҳ тутмай алар била ҳам ором.
 Дашт узра чу ваҳшатим топиб тул,
 Ғам топиб ваҳи, бал қочиб гул.
 Ҳайратда вужуш ваҳшатимдин,
 Меҳнатда туюр меҳнатимдин.
 Андуҳу бало гумондин ортуқ,
 Заъф ончаки бўлмас ондин ортуқ.
 Бир таври адам бўлуб манга жисм
 Ким, анга вужуд берибон исм,
 Бу заъф била чу пўя қилиб,
 Ургамчи танобидин йиқилиб.
 Кўксумники тиғи ҳажр этиб чок
 Кириб ҳашарот ичимга бебок.
 Кўксум ичида чибин солиб шўр,
 Кўзум уйида ватан қилиб мўр.
 Бу навъ қотиғлиғу ириклик,
 Ёдингдин ўлуб манга тириклик.
 Бу дамки гуҳарнисор хоманг
 Таҳрир этибон етишти номанг.
 Алфозин ўқурда руҳ топтим,
 Ҳар ҳарфида юз футуҳ топтим.
 Лекин ики сўз эди муҳаррар
 Ким, жонима солди ўт мукаррар.

Аввалки назарга бўлди маълум,
 Навфал иши бўлмиш эрди марқум
 Қим: «Тортиб иков сипоҳи хунрез,
 Ҳайлим сари тиг чектингиз тез».
 Оллоҳ-оллоҳ бу не балодур
 Қим, риштани дерки аждаҳодур.
 Пашша киму пиллик хаёли
 Ё мўрға шерлик мажоли.
 Бу мундоқ эдиким: ул сипаҳбад,
 Етганда манга сипаҳ эди дад.
 Билгач ғами нотавонлигимни,
 Ишқинг аро хаста жонлигимни,
 Бўлмиш нафасе қошимда сокин,
 Сўзлар дағи демиш улча мумкин.
 Мен бирдам ўзумдамен, дами йўқ,
 Мундин ажаб элга олами йўқ.
 Сўз ичра чу кўрдум изтиробин,
 Билмон не дедим анинг жавобин.
 Ул олди мению уйга кетти,
 Ул ерга етишти иши етти.
 Чун кинаву қатлин англадим рост,
 Қилдим неки мумкин эрди дархост
 Қим, қиниға солди ханжари кин,
 Тутти ёнибон ўишда таскин.
 Бўлғонда фусун қилурға ҳамдам,
 Уйланмак ишин деди экин ҳам.
 Не англадим айлаган хитобин,
 Не оники, не дедим жавобин.
 Кўнглумдин ўлуб ҳам эрди барбод,
 Номанг ўқуғондин айладим ёд.
 Қилмоқ манга мундоқ ишни мансуб,
 Тутгайму мурувват аҳли маҳсуб?
 Мен мунча бало чекиб вафода,
 Сен бўйла хаёлу мурдаода.
 Неки битидинг нечук қилай рад,
 Не қилса қилур ким ўлса бехуд¹.
 Ғавғои жунунға мубталомен,
 Боштин-аёғимғача хатомен.
 Номанга фидо кўнгул, кўзум ҳам,
 Лекин санга бор бир сўзум ҳам:
 Навфал сўзиким қилиб эдинг забт,
 Мендин эмас эрди воқиф ул хабт.
 Ул ишқу жунундин ўлди ҳодис,
 Сен ишқ била жунунға боис.
 Уйланмак ишики нисбат этдинг,
 Бизга ўз ишингни тухмат этдинг
 Қим, Ибни Салом этиб хаёлинг,
 Балким тамаъ айлабон висолинг.

Кўнглини отанг қилиб тарози,
 Бўлмиш не ул истаганга рози.
 Сен рози эрур, эмасни билмон,
 Билмас нима тухматини қилмон.
 Ҳай, ҳай, не фасоналар бўлур бу,
 Хориж не тароналар бўлур бу?
 Гўё савдо йўлумни урди,
 Ҳушумни жунун ели совурди.
 Чун сўзда шуур шиорим,
 Йўқ ҳарза демакда ихтиёрим.
 Девонамен, эй парисифат ҳур,
 Маъзурдур улки тутса маъзур.
 Бўлдум чу сенинг ғамингда нобуд,
 Нобудга нукта қайда мавжуд?
 Йўқнинг неки сўз бўлур хитоби,
 Тутмоқ керак они йўқ ҳисоби.
 Йўқлуқ манга гар бўлубтурур ўл,
 Сен бор бўлу бу йўққа ёр ўл.
 Иқбол ила бахт ёринг ўлсун,
 Жонлар нақди нисоринг ўлсун»...

¹ «Бехад» деб ўқилади.

Иброҳим
Фафуров

ЎЗИНГ БЎЛ БУЛБУЛ!

дабий ҳаётимизда янги бир тушунча пайдо бўлди: қалдирғочлар! Тушунчанинг туғилиши ва мустақамланиб, ҳатто адабий ҳодисанинг номига айланишида «Ёшлик» журнаlining хизмати катта. Шу маънода «қалдирғочлар»ни шу журналнинг очилмаси дейиш ҳам мумкин ва бунда ҳеч қандай муболага йўқ. Хурсанд бўлмай бўладими, ахир, «Ёшлик» чиқа бошлаганидан бери юзга яқин темир қанот қушчаларни учирма қилди. Биз миқдорга эмас, кўпроқ сифатга эътибор беришни, масалаларнинг туб моҳиятларини сифат ва савияга кўра белгилашни тугал ўзлаштириб бормоқдамиз. Шунинг учун ҳам юзлаб деган миқдор ўқувчимизни унчалик ҳайратга солмаслигини биламиз. Сиз, қани, сифатдан гапиринг, бизга сифат керак, дейди камчиликлардан куюниб юрадиган китобхон ва ўқувчиларимиз. Яхши, сифатдан ҳам гапирамиз.

Минг шукрки, у қочиб кетган эмас, бор!

Шунинг учун бўлса керак, менга «қалдирғочлар ҳақида ёзиб беринг», деб айтишди. Ёзсак, ёзайлик, арзимайдимми!

Лекин масалаларга доимо шубҳа назари билан қарайдиган бир ёш дўстим қалдирғочлар келгани билан ҳали улар адабиётимизда уя қурганларича йўқ, йигирма-ўттизта шеър, беш-ўнта ҳикоя ёки битта повесть ёзган билан ҳали ҳеч нарса биллиб бўлмайди, адабиётда қоладиган шахс кирдимми йўқми! — деб иштибоҳ билдирди.

Унинг гапи ҳам тўғри.

Лекин табиатда қалдирғочлар келиб кетади. Келганларида кўклам бошланибди-я, деймиз, суюнамиз; кетганларида эса, куз ҳам кириб қолибди-да, деймиз, умрнинг ўткинчи лавҳаларидан олган натижаларимизни сарҳисоб қила бошлаймиз.

Адабиётнинг даргоҳига кириб келгучи ёшларни, сўз муҳибларини қалдирғоч деб аталган экан, уларнинг ўрталарида ҳам келиб-кетувчилар бўлиши, бўлажagini ҳаётини бир ҳол деб қараймиз.

Лекин бадий адабиёт даргоҳида ҳеч қачон куз бўлмайди.

Бунда доим қудратли баҳор ҳукмрон! Бунда доим саратон! Бунда доим айни пишиқчилик палласи!

Аксинча бўлса-чи! Аксинча бўлмагай!

Аксинча бўлганда, адабиёт ўз функцияларини тамомила ўтаб бўлган бўлади ва қалами қоғозга эмас, ерга қадаб қўяди. Лекин бундай бўлмаяжак!

Адабиётнинг муродбахш ва шифобахш мураббий даргоҳига доимо янги ўтли кучлар кириб келаверадилар: ўз тасдиқлари ва ўз инкорлари билан!

Шукур Холмирзаев адабиётимизга кириб келганига кўп бўлди. Лекин Шукурнинг болаликда ёзилган қиссаларидан бери бошқа болаликда ёзилган қиссани чамаси ҳали ўқимаган эдик. Ун олти яшар мактаб ўқувчиси қисса ёзибди. Қиссани «Ёшлик» журнаliga тақдим қилибди. У «Ёшлик»ка жуда маъқул бўлибди. Тўққизинчи синф ўқувчиси Тўхтамурод Рустамовнинг журнаlining шу йилги биринчи сонида босилган «Танаффус» қиссасини ўқидиму навжувон туйғуларнинг беғубор оламига бир зумга кириб қолгандай бўлдим. Бағрим чақмоқларнинг ҳидига тўлиб кетди. Лекин чақмоқнинг ўзи ҳали жуда-жуда узоқда, уфқларнинг нариги чеккасида эди. Аммо унинг кучли ислари димоқларга забт билан урилгани рост! Пишиқ, пухта, очиқ сўзлардан туғилган беғуборлик. Бўй чўзиб келаётган ўктамлик!

Ўктамлик деб ёздиму ўйлашиб қолдим, ахир, «Ёшлик»да кўзга ташланган Н. Норқобилов, Р. Раулов, Н. Отахонов, Ш. Бўтаев, С. Вафоева сингари «қалдирғочлар»нинг ҳикоя ва қиссаларида шу нарса — навқиронлик ва ўктамлик ўзига жалб қилмадимми ахир! Ўктамлик деганда яна Саломат Вафоеванинг журналда чиққан «Фарида» деб аталган ҳикоясидаги:

«Одамлар гунг эди. Виждонлар соқов!» — деган жумлани тилимдан қўймай айлантираман. Тўғрироғи, жумланинг ўзи тилимга қандайдир бир тарзда ўрнашиб қолиб айланаверади. Неча кун у шундай тилимда айлашиб юрди.

Тўғрим, одамнинг қаншарига тўсиндан ва жуда қаттиқ уриладиган жумла! Баъзан кўриниши, ниш ва куртак бериши жуда қийин бўлиб кетган ёзувчилик иқтидори қадимги камончиларнинг ортига пат бойланган бургут овлайдиган ўқиға ўхшаш ана шундай жумлаларда ялт этиб кўриниб қолади. Боя

чақин ҳақида эслаган эдик, улар чақиннинг ўткир шуъласига ҳам ўхшайди.

Саломат Вафоевнинг Фаридаси — чарс қиз. У эгриликка, эгри, одамнинг нафсониятини ерга урадиган муомалага қарши кескин ва бирдан бош кўтаради. Сукунат ичида бирдан янграқ бир овоз ҳаммаёқни ларзага солгандай, кўз очишга, увадаларни тузатишга чорлагандай бўлади. Саломат Вафоевнинг «Фарида» ҳикоясини ўқиб, шундай товуш берадиган одам пайдо бўлганлигини сезамиз. Товуш берадиган одам деганимни огоҳ қиладиган, ҳушёр тортирадиган одам деб тушунсангиз эди... «Ёшлик»нинг юқорида номлари бир қур эслатиб ўтилган иқтидорли носирлари ва умуман, «Ёшлик»нинг энг яхши прозаик асарларида инсонлик шаънини юксак тутиш, уни ҳар қандай ҳолда ҳам ҳимоя қилишга чоғланган ўктам овоз жаранглаб туради. Бу кўпроқ болалик оламининг катталар оламида кўзга чалинган ношоён, адолатсиз ишларга қарши бегубор алам ва ҳоҳишлари тарзида рўёбга чиқади. Бу бир томондан, жуда яхши. Иккинчи томондан олиб қараганда, ёшларнинг асосий кўпчилик асарларида ҳаёт фақат худди шу фокусдан туриб тасвир қилинганлиги маълум даражада бир туслилики юзга келтириб чиқаради. Ҳаётнинг эса тадқиқ ва тасвирга муҳтож, ҳа, бу ерда бошқа сўзни ишлатиб бўлмайди, баъзини муҳтож томонлари жуда кўп, балки чексиздир. Ешларнинг уларга кўпроқ эътибор беришлари ва ҳаёт қайнаган нуқталарини тасвири ва тадқиқи орқали гражданлик жасорати томон қадам ташлашлари ўқувчиларимизнинг анча замонлардан бери билдириб келаётган орзуларидир. Мисоли, Чингиз Айтматовнинг «Жамила»си ва ё Валентин Распутиннинг «Ўт тушди»си каби!

Саломат Вафоевнинг Фаридасига қайтайлик. Сир эмас, кўпгина раислар, бригадирлар раҳбарлигини ярамас, оддий одамларни тақдирловчи, уларни оддий хизматкор даражасига тушириб қўювчи иш услубларига жуда қаттиқ ўрганиб қолган эдилар. Бошқа раҳбарий лавозимларга тасодиф билан чиқиб қолган аллақанча кишиларда ҳам шу тахлит инсонни тақдирловчи йўсинлар урф-одат даражасига кўтарилиб қолган эди. Партиямиз Марказий Комитетининг кейинги қатор Пленумлари, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг XVI пленуми хўжалик раҳбарлик, одамлар билан иш юритишнинг бундай усулларини қаттиқ қоралади ва ҳамма соҳаларда совет кишиларини янгича йўсинда ишлаш ва яратишга даъват қилди. «Фарида» ҳикоясида тасвирланган бригадир ҳам ўзидан пастроқ одамни менсимайдиганлардан, у ўзи бошчилик қиладиган йигирма-ўттиз одам ичида ўзини ҳокими мутлақ деб сезади. Ўз кўл остидаги кишиларга истаган ишини буюради, истаганча уршади, койиши ҳақоратга ҳам айлиниб кетаверади. Ана шу бригадир ҳикоя персонажи Давронни ароқ келтиришга жўнатмоқчи бўлади. Кечагина бу одатдаги бир нарса эди. Биз бу ўрганиш ва ҳазм қилиш оғир бўлган ва балки, Распутин «Ўт тушди» повестида айтганидай одатланиб бўлмайдиган нарсаларга осонгина одатланиб қолганлигимиз учун ўзимизни гўё ҳеч нарса бўлмагандай тугар эдик. Нима бўлибди, бригадир, ялангўш бир болага ароқ олириб келтирса, келтирибди-да, шунга ҳам ота гўри қозихонами, дердик. Лекин мана энди ўйлаб қарасак, ҳа, ота гўри қозихона экан! Бунга чидаб бўлмас экан! Ешгина бегубор киз Фарида шунини юракдан ҳис қилади. У ўз тенгдоши Даврон югурдак бўлиб қолишини истамайди. Ва ҳамманинг, ҳа, бригадирга сўз қайтариб ўрганмаган, бунини ҳатто хаёлига келтирмаган кўпчиликнинг кўз ўнгига очикдан-очик шиддат билан бригадирнинг иродасига қарши боради. Бу ерда бригадирнинг иродасига қарши кўтарилади дейиш тўғрироқ бўларди. Ҳа, Фарида бригадирнинг нобоп йўриғига қарши кўтарилади.

Бригадир эса ҳукм ўтказишга ўрганиб қолган (қаранг, у ҳукм ўтказишга, кўпчилик эса бунга чидаш ва кўнишга кўникиб қолган), энди бу «зумраша киз»ни нима қилса экан! Албатта, у ўз «ҳокимият»ини кўрсатиб қўяди. У миқ этмай жим ўтирган ҳамманинг кўз ўнгига Фаридани тўғридан тўғри ҳақорат қила бошлайди.

Ие, қаердан келиб қолди одамларни заррача писанд қилмай тақдирловчи бундай кимсалар! Қаердан! Ойдан тушмагандирлар улар ахир! Ер тагидан чиқмагандирлар ахир! Қай ердан бунча густоҳлик! Беписандлик! Дағаллик! Бетамизлик!

Бригадир Фаридани оғзига сиққанча ерга ураркан, кизгина

шўрлик бояги «ҳамма»дан нажот кутиб мўлтайиб, Неъмат Амин сўзи билан айтганда малқайиб қарайди. Яна бояги «ҳамма»! Яна жимжитлик! Яна «ҳамма» ерга қараган! Оламгир бригадирнинг дағдағасидан нажот йўқ эди! Шунда қаламкаш адиба бояги сўзларни айтди: «Одамлар гунг эди. Виждонлар — соқов!» Тўғрироғи, ҳикоя қаҳрамони Фаридани шундай бўлиб туюлган. Муаллифнинг сўзими бу ё Фариданинг илк кашфиёти! Чамаси, муаллиф ва ҳикоя қаҳрамони бу ерда шу сўзларни баравар ўйлаган, эҳтимол баравар талаффуз қилган бўлсалар керак.

Фаридани бригадирнинг ҳақоратидан ҳам кўра «ҳамма»нинг мана шу индамай ўтириши қаттиқ изтиробга солди. Сўнг у турмушда ҳам шундай адолатсизликка дуч келди. Ушанда ҳам у индамай кетди. Мен ўйлайман, ўшанда «ҳамма» Фаридани қўллагани, ўзларини шу жамиятнинг чинакам кишилари, ўз ҳуқуқларини яхши билган ва англаган кишилар каби туганларида ҳаёт қандай бўлиб кетарди! Ахир бу бригадирга ўхшайдиганлар эмас-ку ҳаётимизнинг йўсинини белгилайдиганлар! Фарида ҳали адолатга етгунча кўп узун йўллари босиб ўтади. Лекин ҳозир биз учун унинг бошқа йўлдан эмас, адолат йўлидан бораётганиги жуда муҳим ва аини замонда уқубатдан чўчмаслиги ҳам қимматли. Ибн Сино ва Берунийга замондош улуғ файласуф Абу Ҳамид Ғазалий «Иҳё...» китобида айтди: «сиёҳ сиёҳдонда тинчгина, хомушгина, талхгина бўлиб ётган эди, қалам унинг бағрига кирдию, сиёҳ туғёнга тушди.» Инсон учун шу ҳаракат ва туғён муҳим. Фарида ҳозир шундай туғёнда. Қаламкаш бунини яхши илғаб олган. «Қалдирғочлар»да ижтимоий ҳодисалар ичига мана шундай куртак бўлиб, ёки тўғрироғи куртакланиб кириб бориш тенденцияси мавжуд, бунини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш керак. Чунки бу ўз номи билан атаганда ҳали куртак-да! Унга ўхшовсиз муносабат бевақт навдасидан айрилиб тушишига олиб келади.

Тарих тарих бўлиб шеърят қанча гўзал сўз айтган. Лекин унинг гўзаллик яратадиган даргоҳи ҳеч қачон тўлмайди. Ҳаётда гўзаллиқнинг ўрни кўп. Шеърятнинг гўзалхонаси доим кашфиётлар учун очиқ. Адабиётга кириб келаётган бугунги ёшларнинг ўзгача образли сўз тарзи борлиги, уларнинг овози етти-саккиз йил бурун келган ёшларнинг ишларидан тубдан ажралиб туриши кишини қувонтиради. Ўзига хослиги бўлмаган шеър худди сув бетига ёзилгандай дарров замондошлар назаридан из қолдирмай ўчади.

Берди Раҳмат, Зулфия Мўминова, Абдумажид Азимов, Чоршаъм Рўзиев, Шокир Жуманиёзов, Чори Авазов, Мақсуда Эргашева, Юсуф Жумаев, Сирожиддин Саидов, Оллоёр Беғалиев, Мухаммад Юсуф каби «қалдирғочлар»нинг шеърлари кўп ҳолларда туйғуларнинг нозик идрок этилиши, нозик шеърий фикрлаш, нафис образлиликка интилиш ва шу билан биргаликда дардди муаммоларни кўя билиши билан менга янгилик — шеърятимизда янги умидли овозлар бўлиб туюладилар.

Берди Раҳмат бир кичкина шеърда ўзбек қишлоғининг тонгини тасвирлайди. Қуёш эндигина уфқдан кўтарилиб келмоқда. Еш шоир назарида ўзбек қизлари қуёшни елкалаб олгандай. Қуёш, дала, далага чиқаётган қизлар, тонг ҳақида шу қадар кўп ёзилгани, улар эндиликда тонг завқини бермай қўйган. Лекин Берди Раҳматнинг шеърда не ажабки, қуёш бошқатдан тўғилгандай, бошқатдан уфқ лабига кўтарилгандай, деҳқон қизлар ҳам илгаридан тамомила бошқача қадамлар ташлаб бораётгандай бўлиб туюлади. Бу шеърини ўқиганда, худди қуёш ва қизлар ҳақида биринчи марта ёзилаётгандай бўлиб қуринади. Унинг «Най нолаеси» шеърда эса анҳорда юлдуз, ой билан бирга най нолаеси ҳам қўшилиб оқиб бораётгандай. Аънанавий, ҳатто шаблон образларга Берди Раҳмат янгитдан жон бағишлаб юборади. Бундай шеърларни ўқиганда Ғафур Ғулум мисралари билан «Уфуринг, боғи-миз бўлсин муаттар!» — деб айтнинг келади. Худди шундай нозик образлилик Мақсуда Эргашева шеърларида ҳам ўзига тортади. Унинг бир шеърда кичкина болақай ўқасини опичлаб сўқмоқдан бораётир. Уқасининг қўлида дўппи. Дўппи ичида тўла ялпиз. Шоира шеърини шундай тўртлик билан тугатади:

Йўловчи бир лаҳза шошмагин,
Улиб қўя, болани тўхтатиб.
Ахир у ҳаммадан илгари
Топибди баҳорни ахтариб.

Ялпиз ҳиди ҳақида, баҳор келганлиги тўғрисида сон-саноқсиз шеърлар тизиб ташланган. Лекин бу шеърдан чинакам баҳор ва чинакам ялпиз ҳиди бўй таратиб туради. Мақсуда Эргашеванинг шеърларида бундай тасвирий образлилик яқка ҳол эмас.

Абдумажид Азимовнинг «Тунларнинг бағрига ташласа ўзини» сатри билан бошланадиган шеърда ўсмир ва унинг қошида кўндаланг ётган дунё муаммоси тилга олинади. Ёш шоир ўсмирнинг дунёни бошқача идрок қилишини анча теран чиқаради. Фикр ва қарашлардаги ҳаракатни яхши ифодалайди: «Ногоҳ кеча мени авраган ёлғон, Туюлади унга — ҳақиқат тенгсиз. Бола юрагида уйғонар бўрон, Гулдурос солади бўғзида денгиз». Абдумажид фикрлашга қобил, фикрловчи инсон образини яратишга уринади. Шеърятнинг фикрлашга ундаши, фикрловчи — фаол фикрловчи: халқ, ватан, ижтимоий манфаатларни кўзлаб фикрловчи инсонни тарбиялашдаги вазифаси жуда улуг. Ҳозирги кунда бадий сўзнинг бутун қудрати мана шунга қаратилмоғи зарур. Шу маънода Абдумажиднинг фикрлаб ер шари кетидан изтироб ичида чопиб кетаётган ўсмири шу авлод шоирлари адабиётга олиб кираётган ва ёки келажакда олиб кириши мумкин бўлган янгиликдир. «Кўксида озод хаёллар билан» югуриб бораётган ўсмир ҳақидаги шеърни Абдумажид Азимов куйидаги банд билан якунлайди:

Ҳеч ким тўхтатмоққа эмасдир қодир,
У кўёш шиддатини қалбиди туяр.
Боқий ҳаёт учун ўспирин ҳозир
Заминнинг ўқига юрагини кўяр...

«Қалдирғочлар» наслининг шеър, адабиёт ҳақидаги тушунчалари ҳам етарлича теран. Шеър ҳақидаги уларнинг тушунчалари, эстетик кредоларини Юсуф Жумаевнинг «Шеър нима — юракка сиғмаган севинч, шеър нима — юракка сиғмаган алам» мисралари яхши ифодалаб беради. Юракка сиғмаганликда самимият, фаоллик, тозаллик бор.

«Қалдирғочлар»нинг мақтаса мақтагулик шеърлари ва ҳикоялари ҳам кўп, шу билан бирга бадият нуқтаи назаридан оқсайдиган томонлари ҳам оз эмас. Абдумажид Азимовнинг 1983 йилда чиққан «Ўзбекистон» деб аталган шеърда шундай сатр бор: «Қалбим шу юрт билан эврилган...» Кейинги мисраларни келтирмай қўя қолайлик. Айтмоқчи бўлган фикримизга шу мисранинг ўзи етарли. «Эврилмоқ» сўзини Алишер Навоий дostonлари ва ғазалларида анча кўп ишлатади. «Айланмоқ», «ўзгармоқ» маъносига. Навоий асарларида яшаб келаётган бу сўз ҳозирги замон тилида фойдаланилмас эди. Яқинда Кафканинг таржима асари шу сўз билан номланди. Мана энди ёш шоирнинг Ўзбекистонга изҳори дили баён қилинаётган шеърга ҳам у граждон сифатида кириб келди. Абдумажид бу сўзни «йўғрилмоқ» маъносига қўллайди. «Қалбим шу юрт билан йўғрилган» дейиладиган бўлса, унча равшан бўлмаса-да [«шу юрт билан» эмас, шу юртга ёки шу юртда йўғрилган дейилсагина мазмун тўғри ифода қилинган бўлади] лекин ёш шоир айтмоқчи бўлган фикр келиб чиқади. Аммо қалбим шу юрт билан эврилган дейилганда бундан кутилган маъно ифодаланмайди. Мўйсафид сўз ўз ўрнида қўлланмаган. Лекин таржима асар номи сифатида у тўғри берилган эди. Ёки Чори Авазовнинг куйидаги бандини кўрайлик: «Гар ғам кўрсам ёноқларингда Қуйилади кўзларимдан ёш. Йиқиламан қайғуларингдан, Мен руҳингман, ахир, қаламқош». Бу ерда «мен руҳингман» деган ифода ўз ўрнида эмас. Умуман «Руҳ» тушунчаси ҳақида «Ўзбек совет энциклопедияси»да куйидагича таъриф берилган экан: «Руҳ — 1) танадан ҳоли бўлган ғайри моддий асос ҳақидаги диний тушунча. Аслида бу тушунча инсон ва ҳайвонлар танасида яшовчи, уйқу ва ўлган пайтда танани тарк этувчи ўзига хос куч ҳақидаги анимистик тасавурлардан келиб чиққан [қ. Анимизм, Арвоҳ, Жон]. Руҳ йўқлигининг шакли. Шундай экан, ошиқ киши севгилиси — қаламқошга қарата қандай қилиб мен руҳингман дейиши мумкин! Айрим ёшлар сўзларнинг маъно доиралари атрофида мушоҳада юритиб шеър яратишга уринадилар. Сўзнинг маъносини чақиш катта фалсафий,

интеллектуал, шоирона идрокни талаб қилади. Акс ҳолда сўзлар шоирга ўз сирларини очмайдилар. Тош бўлиб туравердилар. Ёш шоир Зикрилла Нейматовнинг «Вазминлик» шеърини ўқийлик:

Вазмин ер шарининг бир чеккасида
Уй суриб турибман, ўйларим вазмин.
Жисимда вазминлик кезар осуда
Туйғуларим вазмин, куйларим вазмин...

Биз Овидий замонларидан Пушкинча ва ундан ҳозирги Евтушенкогача ёниб яшаш ва ёниб ёзиш фалсафаси билан қалам тебратилганлигини билардик. Лекин мана Зикрилла янги ғояни, яъни вазмин туйғулар билан вазмин яшаш, вазмин ёзишни илгари сурмоқда. Вазминлик безовталикнинг зидди. Безовталиксиз шеър дунёга келмайди. Вазминлик билан фалсафий манзума ёзиш мумкин дир, лекин мен бунга ҳам ишонмайман, «вазминлик кезар осуда»ни қандай тушунишимиз керак! «Осуда», «осудалик» ҳам вазминликнинг синоними эмасми! Кейинги тўртликни ўқиймиз:

Қалбимга ботса-да вазмин бу ҳолат,
Мен уни маҳкамроқ босгум бағримга
Чўкмоқликдан сақлар чунки у ҳар вақт,
Мени энгил-елпи ўйлар қаърига.

Вазминлик қандай қилиб «қалбга ботиши» мумкин! Ва агар қалбга ботган экан, яна қай тарзда уни бағрига янада маҳкамроқ босишнинг иложи бор! Вазминлик чўктиради. Энгил-елпи ўйлар эса ҳавойи бўлади. Энгил одамларни доим ҳаволаниб юрган ҳолда тасаввур қиладилар. Энгил одам чўкмайди, балки «кўтарилади»... Энгил-елпи ўйларнинг қаъри бўлмайди. Қаър зулмат ва оғирликдир, вазмин нарсаларгина қаърга чўкадилар. Ёш шоир шеърини юртимни энгилтақ одамлардан асрайман, деб тугатади. Унинг бу фикрига ҳеч қандай эътирозимиз йўқ, эзгу фикр. Лекин яхши ният ўз шеърини ифодасини топмаган, шеър абсурдга айланиб қолган. «Қалдирғочлар»нинг асарларидан бундай мисолларни, сўзбозликлар, фикрий парокандликларга иллюстрация қилиб кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Лекин бу ерда шу билан чекланамиз. Булар янги замонавий адабий жараёнларнинг шаклланишларида рўй бериши мумкин бўлган ҳодисалар. Юрагида ўт бўлган қаламқаш улардан қутула бораверади ҳам.

Лекин бунинг учун ёш ижодкор аввал бошдан ўзига ўзи қаттиқ талабчан бўлса деймиз. Бадий адабиёт — образли сўз силсила ўйинлари эмас, ижтимоий жасорат қуроли. У юксак идрок, иқтидор, граждонлик манфаатларини кўзлаб яшамоқни тақозо қилади.

Немис антифашист адиби Носсақ ўзининг «Спираль», «Д, Артезинг иши» каби романлари билан машҳур. Унинг «Қаламтарош» деган кўримсизгина ҳикояси бор. Ҳикояда ёлғизликда қолган қаҳрамон боғдаги олма дарахтлари билан хаёлан сўзлашади, улар билан сўхбатлашади. Олма дарахтлари билан сўхбатни шу қадар қаттиқ тасаввур қиладик, тунда бир пайт назарда олма дарахти деразага яқин келиб уни ахтаргандай ва у хонада эканлигини кўргач, бир варақ оппоқ қоғозга «Жаннат шу ердами!» деб ёзиб сўрагандай бўлади. Ҳикоя қаҳрамони дарахтларнинг бу саволига жавоб топиб беролмайди. Дарахтлар яна тун бағрига чекиладилар. Бизнинг бир ёш шоиримиз [бир эмас, балки кўплаб десак ҳам бўлади] совуқда дийдираб турган олма дарахтлари ҳақида ёзади. Шеър уларга ачиниш билдириш билан тугайди. Ёш шоирнинг фикрини уқолмайсиз. Ачиниш сизга ҳеч нарсани аңлатмайди. Қуруқ сўз. Носсақда эса шу образнинг кутилмаганлиги, инсоний теранлиги ва гўзаллиги ҳақида ўйлаверасиз ва ўйлаган сайин руҳингизга аллақандай инсоний жозибга оқиб кираётгандай бўлаверади: Жаннат ўша ердами! — ҳар бир шоирдан, ижодкордан табиат ва инсон — жаннат шу ердами! Сенинг ёнингдами! Сенинг хаёлингдами! — деб сўрайди.

Ёш ижодкор нима деб жавоб бераркин!

Унинг реал жаннат — ҳаёт ҳақида ўз сўзи бормикин! Бор эса, боғлардан бўлбул йўқолиб кетмоқда, деб нах урмай унга ўзинг бўлбул бўл!

**Икром
Отамуродов**

Тўрғайли манзиллар

Дадам Ислоҳ Отахон ўглининг хотирасига

Ҳаво совиб боради. Кўчаларда
Кезар, нафасларни кесиб изғирин,
Қунишиб туради дарахтларда
Шаҳарларга қайтган қушларнинг ини...

Мен ўйлаб қоламан бундай пайтларда
Ва яна жазира куйдирар экан.
Изғирин изғиган, офтоб ёнганда
Даштларда тўрғайлар қандай яшаркан!

Шамол билан урар, кўз очирмай қор,
Пана-пастқам жой йўқ жон сақлагани.
Саратонда тангача сояга зор —
Қовжирар ҳансираб заминнинг тани.

Хўш, тўрғайлар нечун қолади шунда,
Бу ерларнинг феъли аён-ку ахир.
Кўклами бир нафас — тонгнинг елидай
Ўтиб кетар, кузи яна қисқадир.

Нима экан унда уларни тутган,
Нима бу манзилга боғлаган ҳикмат?!
Менимча аждодлар руҳидан ўтган,
Эътиқодга айланган қисмат...

...Дада сиздан қолди шундай бир сурат —
Тўрғайли манзиллар. Зор-зор боқаман.
Уни ўйнинг тўрига эмас, фақат,
Фақат, фақат юрагимга тақаман.

* * *

Сўзлар — камондан отилган ўк
У теккан жойини яралар.
Сўзларда заррача гуноҳ йўқ,
Гуноҳкор ёй тортган одамлар.

Муаллақ кимса

Заминга вазминлик ярашар,
Ерқинлик — юлдузлар сифати.
Осмонни-ку, тиниқлик безар,
Мағрурлик тоғларнинг нисбати.

Ҳайқирмоқ — денгизга жуда мос,
Субутдир кўп улуғ хислати
Одамнинг. Сенга қандай қиёс,
Қандай қиёс тўғри келади...

...Йўқсан, замин мавжудотларин рўйхатида,
Юлдузларнинг жадвалида чақнамайсан, йўқ.
Учратмадим, осмон жисмлари қаватида,
Қаддинг, тоғлар мисоли, тик эмасми аниқ.

Денгиз беором чайқалар, билинмас ўрнинг,
Сен одамлар қаторида юрмассан тўлиб:
Қаерларда қолиб кетмоқда умринг,
Умринг,

увол бўлиб,
увол бўлиб...

* * *

Бир умр тинмай елиб-югурди,
Жонини жабборга топшириб.
Ўтга, сувга ўзини урди,
Қараб турмай кундуз деб, тун деб.

Бир одам, бир одам ўзини —
Фароғатин унутди буткул.
Борлиғича кўнгил чўғини,
Ерга, элга, юртга берди ул.

Одамларнинг тўлқини ичра,
Борар, бугун кўзга чалинмай.
Биров кўришади хоҳласа,
Биров ўтар салом ҳам бермай.

Бир сафарча қўйиб қиёсни
Сўз тинглайлик унинг ўзидан:
Эзмаланар озгина, рости,
Нимадир жимирлаб кўзида...

Ҳар нарсани атамоқ лозим,
Фақат, фақат ўз номи билан.
ФИДОЙИЛИК, қиламан таъзим,
Ярашасан унга жудаям.

Гап бошлаб қўйилса, бўлди, у ҳақда,
Маҳталдир — бир оғиз сўз керак шундай.
Банди мўрт япроқлар, ҳир этган елда
Узилиб, чаппарост тўзғиганидай,

Гап дегани келар, из қувиб сўнгра,
Ўзи қолганини, гал бермай, сўзлар.
Энди тинглайверинг, сабрингиз етса,
Унинг тилин бурро қилган одамлар!

Бир одам бор қишлоғимизда,
Қилиғи зап ҳайрон қолдирар.
Икки киши урушганини
Кўрса ногоҳ вақти хуш бўлар.

Кўнгил очиб бири-бирига,
Гап қовушса одамлар аро.
Дунё тор кўриниб кўзига,
Қадам босар кўп мотамсаро.

Кўрдим, бир кун давра тўрида,
Иноқликдан ваъз айтиб турар.
Минг афсуски, унинг сўзига
Ишонарди даврадагилар.

Бир мен эмас сенга талпинган,
Бир мен эмас ошиқу зоринг —
Куйиб-куйиб бағри кул бўлган
Фақат севмоқ — дунёда бори.

Бир мен эмас...
...Сен жуда гўзал,
Гўзалликда яктосан, ахир!
Фироғингда ёнсин, деб азал
Мендайларни яратган тақдир.

Қаршисидан чиқди учта йўл,
Учта йўлки, кетган уч тараф.
Қарайди, ён тарафда нукул,
Жимлик саси кезар ҳансираб.

(Бу борада эртақларда кўп
Сўз айтилган. Доим қаҳрамон
Йўл бошлаган. Иккиси қолиб
«Борса келмас» манзили томон).

Эртақларга ўхшаш манзара.
Қотиб қолди ҳолига ҳайрон.
Кўзларига чўқар ваҳима,
Термулади йўллар беомон.

Езуви йўқ пешанасида,
(Эртақларда қўйилган ёзиб.
Ботир йигит танлар, аслида
Оғир йўлни, турса-да, сезиб.)

Орқага-ку бўлмайдими қайтиб,
Ортда шундоқ девор — хотира.
Нима қилсин, келганди етиб
Шунгача ҳам қорама-қора.

Шу ҳолатда турар у узок,
Балки шундоқ турар бир умр.
Йўллар, қачон очибди кучоқ,
Эргашиб йўл босганга ахир...

Илҳом Ҳасанов

Безовта юрак

Асқад Мухторнинг кейинги йиллар
лирикаси ҳақида ўйлар

Асқад Мухторнинг поэтик олами... Бу оламнинг ўз осмони ва қуёши, ўз майсалари ва булоқлари, ўз ташвиш ва қувончлари бор. Бу оламда ўзгача рух — асқадона рух ҳукмронлик қилади, муҳим-муҳим, реал-нореал ҳар бир предмет, воқеа-ҳодисага ўз муҳрини босади. Бу оламда йўллар шунчаки йўллар эмас, балки «жонли, илик, юракка туташган кон томирлари»дир; янги кун — бу «еру кўкнинг сирли нидоси», гул — «заминнинг қалб ўти», асал — «табиатнинг она сути», туман — «Она Ернинг хайрли туши», шеърят — «тиришиб, бўлажак дон учун оксил моддасини таркиб этадиган ўзимизнинг Ер»дир... Сўз қуввати билан бунёд этилган бу олам бағрига чуқурроқ кириб борган сари унинг мукамаллигига, шаклан пишик, мазмунан тўқлигига имон келтира борасиз.

Асқад Мухтор бундан анча йиллар олдин шеърятдаги ўз изланишларини қуйидагича характерлаган эди: «шеър турмуш ўчоғидан олинган лаҳча чўғ, у ҳаётини эпизодга асосланган, сюжетли бўлиши керак, деб шеърнинг бўлак турларини тан олмай, анча йил юрдим; шеър — ялт этган оний туйғу, завқ-шавқ тугёни, уни фақат музика жанрлари билан киёс қилиш мумкин, деб шу руҳда ҳам анча йил ишладим; — шеър — ҳаёт фалсафасининг эссенцияси, фикр, фикрсиз поэзия йўқ, деб анчагина бирёклама, рационалистик шеърлар ҳам ёздим...» Шоирнинг изланишлар доираси ҳар қанча кенг, ранг-баранг ва ҳатто айтиш мумкинки, маълум маънода бир-бирини рад этувчи тенденциялар тарзида кўринган бўлса-да, уларнинг ҳеч бири исзиз кетмади. Ўзаро қоришиб, бир-бирини тўлдириб, сифат жиҳатдан янги бир поэтик услуб майдонга келиши учун сарзамин бўлиб хизмат қилди. Бугунги кунга келиб Асқад Мухтор шеърларида ҳаётини сюжетлар хиссий кечинмалар қонига сингиб кетади, фикрлар эссенцияси остида туйғулар ўлами ястаниб ётади. Унда сўзлар гоҳ ўйчан-вазмин, гоҳ шодумон, гоҳ маҳзун, гоҳ катъий-жанговар мусика оҳанглари-га бўйсунган ҳолда мисраларга тизиларкан, айни пайтда ҳаёт ҳақиқатини ўзида ташувчи сеҳрли кучга, ўтмиш, бугун ва келажак устидан чиқарилган фалсафий-эстетик ҳукмларга айланади.

Шеърятимизнинг бугунги киёфасини, бугунги даражасини Асқад Мухтор лирикасида тасаввур этиш мушкул. Унинг энг муҳим жиҳатлари, шакланган, шаклланаётган қатор характерли тенденциялари, қатрада қуёш акс этганидек, Асқад Мухтор лирикасида ҳам ўз ифодасини топган. Шунга кўра, шоирнинг сўнгги йиллар лирикасини атрофлича тадқиқ этиш, унинг характерли нуқталарини аниқлаш нафақат илмий-назарий, балки амалий қимматга ҳам эга иш деб ўйлаймиз.

Асқад Мухтор сўнгги йиллар лирикасининг асосини нурли безовталиқ, ҳушёр торттирувчи ҳадик, ҳаётга ошуфталиқ, юксакларга ундовчи ҳокисорлик ташкил этади. Бунда лирик қаҳрамон ўзини дунёдаги жамики ишларга жавобгар сезади, инсоният, келажак олдигаги масъулиятини бирор дақиқа бўлсин унутмайди, унутолмайди. Бундай хусусият унга ташқаридан, зўрма-зўраки тиркалмаган, йўқ, бу қаҳрамоннинг асл табиати шундай, зуваласи шундай қорилган унинг. «Дунё гўё барча киссаларин Менинг қоним билан ёзади», дейди у бир ўринда. Шундай салмоқдор гапни айтarkan, қучанмайди, овозида зўриқиш сезилмайди. Юракдан чиқариб, самимий айтади. Ишонамиз унга... Ишонамиз-у, баъзи тенгқурларимизнинг шеърда ижтимоий мазмунни қучайтираман, деб сохта хайкирикларга зўр беришларини эслаб, хижолат тортаман ҳам...

Безовталиқ, ўзни ҳамма нарсага дахлдор туйиш хисси Асқад Мухтор лирик қаҳрамони ҳаётининг мазмунига айланган. Ҳатто ошни ошаб, ёшни яшаб, «қошгача қаҳратон кирови» инганда ҳам бу туйғу уни тарк этмайди. Ва у ўртаниб эътироф этади:

*Аммо, о, келажак, таҳликаларинг,
Акс этар юракнинг «қилиқ»ларида,
Чақмоқдай чақалар кардиограмманинг
Дарддан чил-чил синган чиқиқларида.*

... эй қалам ўзни бирор дақиқа бўлсин ўзгалар деб, келажак деб қурбон қилолмас эканмиз, ёзиш тугул, яшашимизда бир маъно қолурми? Йўқса, нега сохта ҳам мажруҳ туйғулар, сарғамтил ҳам нимжон ўйларимизни бунча пардозлаймиз? Архимед излаган таянч нуқтани топган каби жар соламиз, бўғзимизга зўр берамиз, нега?... Ахир энг табиий, энг мусаффо хайкирик бўғизда эмас, юракда тугилади-ку, эй қалам...

Асқад Мухторнинг лирик қаҳрамони — бу зиддиятларга, таҳликаларга тўла мураккаб даврнинг фарзанди. Шу боис

унинг ўзлигини таниши, замон ва маконда ўз ўрнини топиши осонликча кечмайди. Аёвсиз, шиддатли кураш кетади, галаба-гача, хали узок, оғир, хатарларга тўла йўл ястаниб ётибди.

*Адолатни ҳеч ким қилмас садақа,
Хар қадамнинг талафотли жанг.
Хатодан, сабоқдан манглайинг чақи,
Ҳансираб оёқда турасан аранг.*

Бу йўлда ортга қайтиш йўқ, чунки ҳаётнинг мазмуни, инсонликнинг моҳияти ана шу жанг баргидадир. Гоҳ талафот, гоҳ галаба келтирувчи бу жанг суронлари остидагина у ўзлигини кашф эта боради. «Яшаш осон эмас» — ана шу тиниб-тинчимас лирик қаҳрамон интилишларини ифодаловчи программ характердаги шеърдир.

*Ҳаётимни сарф этаман нур ишига,
Гўзалликнинг умри боқий бўлишига,
Ардоқлашга планетанинг яшиш тусин,
Ўзим билан муросада яшашим учун...
Яшаш қийин, чунки виждон очиқ ярадай,
Ноҳақликни дарддек сезиш учун ярамай.
Ўз деб билдим ўзгаларнинг гамин, севинчин,
Ўзим билан муросада яшашим учун.*

«Бир томчи» шеърига келиб энди лирик қаҳрамоннинг ўз-ўзи билан курашуви бўртиб кўринади. Бу — қаҳрамоннинг қалбини ҳуда-бехуда титкилади, уни бўлар-бўлмасга ўтдан олиб ўтга солиш ёки дилнинг шунчаки, бемақсад, бенишон нолиш-хиргойиси эмас. Бунда қалбдаги кутблар кураши асосида давр зиддиятлари, инсоний ташвишлар ётади. Шоирнинг маҳорати ҳам шундаки, у ана шу зиддият ва ташвишлар диалектиказини тўғри талкин этади. «Мени ҳушёр қилиб бир томчи заҳар йўқолиб кетади иссиқ кинимда». Эзгуликка, гўзалликка ташна некбин қаҳрамоннинг дастлабки галабаси ҳам шунда, ҳушёр тортганидадир.

Асқад Мухтор нима ҳақда ёзмасин, мисралар ортида нотинч, безовта қалб тепиб турганлиги сезилади. Бу лирикага локайдлик бегона... Шунга кўра автор позицияси, предметларга, воқеа-ҳодисаларга муносабати ҳамиша аниқ ва тиник. Жанговар курашчанлик, инсонга хар қандай шароитда ҳам сўнмас муҳаббат букилмас ишонч шоир овозидаги шукуҳ, қатъийликни белгилайди. У — «Ҳайвон бўлиш осон, худо бўлиш осон, Одам бўлиш қийин», дер экан, инсонга қарата «Бургут пашша тутмас, кудратингга ишон, Ардоқлагил мағрур руҳингни!» деб публицистик кўтаринки пардаларда мурожаат қилади. Батъан эса активлик, курашчанлик узлуксиз ўйлар, долғали сўроқлар остида кўмилиб кетади. Интеллектуализм руҳий нотинчлик билан қоришиб, ҳаётий жозоба касб этади. Худди «Нур оқиди, кун-тун нур оқиди» шеърида бўлгани каби... Куёш, саноксиз юлдузлар Ерга ўз нурини тўкиб турибди, «Кун-тун чўмилади куррамиз нурда». Бироқ —

*Нур ҳам — материя, дейди олимлар,
Ер шарни кун сайин оғирлашарми?
Нимага бўлмаса зулмат ваҳжаси
Гирдобига олар гоҳ бу Шарни?*

Лирик қаҳрамоннинг нотинч ўйлари, беором қалби камраб олинган туйғулар кўламининг сёрқамров бўлишига, ҳаётдагидек сержило, ранг-баранг бўлишига имкон берган. Шоирнинг сўнги йиллар лирикасида муҳаббат ва нафрат, ишонч ва ҳадиқ, ҳайрат ва даҳшат, қониқиш ва армон, қувонч ва алам каби ғоятда қилма-хил туйғуларнинг ёнма-ён келганига гувоҳ бўламиз. Мавзу ва ғоявий-эстетик мақсад талабларидан келиб чиққан ҳолда шоир бу туйғуларнинг бирига доминантлик, етакчилик вазифасини топширади. Шундай қилиб хар бир шеърнинг ўзига хос туйғу энергияси билан таъминлашига эришади.

Асқад Мухторнинг лирик қаҳрамонида меҳр ёниқ, ҳадсиз. Қаҳр-ғазаб ҳам шунга яраша аёвсиз, қаттиқ. Мана, у бир пастарин одам билан бор-йўғи қўл бериб кўришган кунини қора кун хисоблайпти. «Бошимда мусибат» деб оғир ҳаёлларга ботяпти. Оқдй, кундалик бир учрашув замирида бундай оғир ҳаёлларга чўкмоқ учун қалбда катта-кичик барча тубанликларга нисбатан чексиз нафрат бўлмоғи керак. Асқад Мухторнинг кейинги йиллар лирикаси қаҳрамонида бу туйғу етарлича. Фақат шоир уни «арзон-гаров»га юзага чиқаравермайди,

балки мохирлик билан ўйлар, фикрларга ўраб такдим этади. Бу қаҳрамон севса, бутун борлиғи, жону ҳақонини ўртага қўйиб севади. Ҳокисорлик, ўзини ўзгага тўла бахшида этиш унинг муҳаббат этикодида айланган. Шу боис у ҳеч иккиланмай «Мен ҳушсиз йиқилсам, кўзларимни очинг — Қорачикларимда уни кўрарсиз», дейди. Классик поэзиямизда ошиқлик тасвирининг гўзал намуналари мавжуд. Шу боис бугунги ўқувчини муҳаббат мавзусидаги анчайин шеърлар билан ром этиш қийин. Асқад Мухторнинг юқоридаги каби шеърлари эса барча адабий намуналар фониди ҳам ўзлигини сақлай олади, ўқувчи дилига йўл топади.

*Чиганоқ ичида ётаверса,
қумдан
Гавҳар тугилармиш ниҳоят...
Қуч мени маҳкамроқ,
сенинг оғушиңда
Мен ҳам жавоҳирга айлансам шояд.*

Чинакам ошиқкина шу тарзда хокисор бўлиши мумкин. У ана шу хокисорлиги билан улугдир. У ўзини ўзгага шу тахлит бахшида этиш билан бутун бир дунёга — муҳаббатга эришади.

Шоир лирикасида муҳаббат тобора улугворлик касб эта боради. Бу муҳаббат хар қандай табиий-сунъий тўсиқларни, чегараларни рад этади, кенгликка интилади. «Жимлик» шеърида шундай... Узок Ванкувер далаларида сайр қилиб юрган лирик қаҳрамон жимликка қулоқ тутайди. Дилга соғинч наштар мисол ботади. Атрофда эса жимлик, жимлик, жимлик... Қалбдан сизиб чиққан ҳаяжонли сўроқ қаҳрамон муҳаббатининг нечоғлик буюклигидан, соғинчининг нечоғлик чуқурлигидан дарак беради:

*Хар шарпага ташна қулоқларим,
Хар сас умид солар кўнгила.
Сен чақирсанг ҳозир, воллоҳ, эшитардим,
Наҳот бу тун мени олмадинг тилга?*

...эй қалам, қачонгача ёлғон-яшиқ сўзларни ямаб, елимлаб, муҳаббатдан лоф урамиз? Муҳаббат ҳақида бемуҳаббат ёзилган тизмаларнинг бўёғи қуримай туриб нутилишга маҳкум этилаётганини кўриб турибсан-ку! Бас, етар... Муҳаббатда ҳамманинг қисмати ягона — ёниш! Сен эса, ўзинг ёнмай туриб, ўзгаларни қандай ёндирасан, эй қалам?..

Асқад Мухторнинг лирик қаҳрамони шеърдан шеърга ўтган сайин ўсиб, улғайиб келади. Айниқса, даврининг бош масаласи — уруш ва тинчлик ҳусусида ўйга ботаркан, у бор бўй-басти билан гавдаланади.

Асқад Мухтор лирикасида уруш бугунги кун позициясидан туриб ёритилади. Шу нуқтаи назардан «Болалиқда», «Қари солдат ҳақида баллада», «Уйку қочганда», «Аяжонимиз», «Янгам», «Дехкон даласида жон таслим етар...», «Туш», «Улар улгурдилар», «Сенми эдинг», «Излар» каби ўнлаб шеърлар шоирнинг поэтик оламида ўзига хос бир туркумни ташкил этади. Уларда яқин ўтмиш, бугун ва келажакни узвий алоқадорликда олиб қараш урушнинг бутун даҳшатини янада аниқроқ кўришга, шунингдек, бугуннинг муаммоларини, келажак бошидаги таҳликаларни яққолроқ хис этишга ҳам кўмаклашади.

«Қари солдат ҳақида баллада»да шартли-фантастик усул кўмагида солиқ солдат ўз ўтмиши билан юзлаштирилади. Ёшлиқдаги, ўлим билан юзма-юз келган пайтдаги орзу-интилишлари бугунги кунда унинг моддийлашуви ўртасидаги тафовут, зиддият қаҳрамон дилини ларзага солади. Қари солдатнинг юраги зиркираб, руҳияти оғир тортаркан, кўз ўнгида марҳум қуролдош дўсти гавдаланади. Унинг «Турмуш қалай, полкдошлар қалай?» деган сўроғи қаҳрамонни гангитайди. Ҳалол, покиза яшаган лирик қаҳрамон мақтанса арзийди, бироқ, у ўзининггина ўйлайдиганлардан эмас. У атрофдаги, таниш-нотанишлар тақдиригадаги билинар-билинмас ўзгаришларга ҳам ўзини даҳлдор туювчи, граждандлик туйғуси балинд инсон. Шу сабабдан «...ўйлар даврининг тўлғокларини. Полкдошлар... бири бор, бири йўқ ҳозир, Ҳалол яшади деб бўлмас бериши». Ҳаяжонга тўла қалбдан отилган лирик риторик сўроқ шеърга мантякий яқун ясади:

*Ё замон! Сен нақадар буюк!
Мен — кўрангдан ичган заиф нур.
Наҳот гарданимда ҳамон турар бу юк?
Наҳот шундай бўлса бир умр?!*

«Болаликда» номли мўъжаз шеър урушга қарши кучли айбномадир. Унда фронтдаги хунрезлигу вайроналар, фронт оркасидаги ақл бовар қилмас машаққатлар, жисмоний-маънавий эзиллишлар тасвири йўқ. Тасвири йўғ-у, бироқ буларнинг барчаси ўқувчи кўз ўнгиди шундоқкина гавдаланади-қолади. Шоир воқеликдан танланган характерли бир-икки деталга, штрих-ҳолатга максимум мазмун юклайди. Натижада улар қахрамон биографисини, унинг ҳис-туйғуларини, давомли кечинмаларини ифодалашда қудратли поэтик воситага айланади.

*Йўқ, қолмаган душман бомбасидан
Танамизда занглаган пора.
Аммо оналарнинг қайноқ кўз ёшидан
Бизнинг ёноқларда абадий яра...*

«Аяжонимиз», «Янгам» шеърлари ғоявий-эстетик ҳусусиятларига кўра ўзаро яқин бўлиб, «Болаликда» шеърда илгариде сурилган қарашнинг бевосита давоми сифатида майдонга келган. Уларнинг ҳар иккаласида урушнинг аёлларимиз бошига солган мусибатлари аниқ, ишонarli тарзда ифода топган, инсон матонати, фидойилиги улуғланган. «Аяжонимиз» шеърда қалби соғинчдан тилкаланган, алам-армонлари мунгли куй-кўшиққа айланиб учаётган Она образи билан танишамиз. Даврнинг, шароитнинг характерли картинасини чизишда оғирлик маркази яна деталларга тушади. «Кўлсиз енглар», «Юпун хирмонлар», «Яшил кўсақлар» ўз маъно доираларини қутилмаган томонларга кенгайтириб, экспрессив-эмоционал жиҳатдан кучли манзара чизилишига кўмаклашадилар. Натижада, Онанинг изтироблари ва интилишлари объектив муҳит натижаси сифатида намоён бўлади. Она баъзан, хижрон пичоғи суякка етганида, тирикликнинг барча ташвишларига қўл силтаб, куйга, кўшиққа айланиб, ёри томон учишни истади. Факат фарзандларигина — келажаккина уни ҳаётга қайтаради, дилига ишонч, мадад бахш этади:

*Аммо қанотларин ёзолмасди у.
Чунки биз бор эдик қанот остида.*

«Янгам» шеърда янада оғирроқ мусибат қўйнидаги, кучлироқ драматик ситуациядаги қахрамон билан танишамиз. Уруш сабаб, у эрта бева қолди. Фарзанди эса... Дарвоқе, фарзанддан гап очилса, «Менинг болаларим урушда нобуд бўлган», дейди. Аслида эса, эри фронтга кетгач, у трактор минди, қишин-ёзин даладан бери келмади —

*Гербицид ташиди қоғоз қоп елкалаб,
Совуқда шўр ювди, ботқоққа тушди.
Йигирма миллионга кирмади унинг
Саратон ўтида ўртанган пушти.*

Ўз ёшлиги ва бахтини қачон, қаерда, нега қурбон қилганини теран англайди у. Шу сабаб «болаларим урушда ҳалок бўлган», дер экан, алам ва армонда ўртанаётган қалбининг кўз илгар-илғамас нукталарида маънос бир ифтихор ҳислари юз кўрсатади. Шунда ёшлигини эслаб, кўзида андак шуъла ўйнайди. Узундан-узок умр йўлида ўша шуълагина унга суянчиқ бўлди, шу кунларга етказди ва ишонамизки, келажакка ҳам етказди.

Ҳа, Асқад Мухторнинг уруш мавзудидаги шеърларида келажак билан узвий алоқадорлик мавжуд. Шоир инсоният тарихидаги энг қонли урушнинг жабру жафоларини кичик лирик катраларда қайта-қайта гавдалантириш билан энди бундан буён урушга йўл қўймасликка, Ерда ҳаётни сақлаб қолишга ундайди. Шу йўл билан шоирнинг бу туркумдаги шеърлари том маънода актуаллик касб этади.

«Келажак нажот сўрайди» деб номлайди шоир бир шеърини. Лирик қахрамон «Эҳтиёт қилмадик Ерда тирикликни. Кўриқлар, тўсиқлар қўймадик», деб даврнинг катта-кичик жароҳату тўлғоқларини фалсафий йўналишда таҳлил эта бошлади. Қонинотнинг чексиз совуқ бўшлиғида ёлғиз Ергина тирик, ундаги ҳар бир мавжудот кўзга тўтиё. Шунга кўра, «Чумчуқ ўлими ҳам фожиа, ахир!» Энди ер юзида янги-янги дўзахлар барпо этилаётгани, уларда Ерни ўн беш қайта кул қилишга қодир портлатгич тўпланганига хотиржам қараб туриш мумкинми? Ахир, бу ажал уруғлари четдан, бошқа сайёралардан олиб келинмаган, шу Ер бағрида, унинг фарзандлари томонидан тайёрланган-ку!.. Лирик қахрамон изтиробу ҳаяжонларини ортиқ тийиб қололмади. Юксақ гражданлик эҳтироси қалқиб чиқади:

*Кўл чўзиб илтижо қилар келажак,
Бизлар сақламасак, уни ким сақлар?*

Асқад Мухторнинг лирик қахрамони ўз ҳаётини позициясини, мақсад ва интилишларини аниқ белгилаб олган. Шу сабаб у бекиёс таҳликалар, хавфу хатар қаршисида эсанкираб қолмайди. Балки ҳаётнинг абадийлигига, инсон умрининг узлуksизлигига қаттиқ ишонади, эртанинг кунга некин назар билан қарайди. «Ташвишлар» шеърда бу айниқса бўртиб кўринади. Шеърда тинч, осуда ҳаёт манзараси чизилади: «Уфқлар жигаранг гўзапоядан, Паҳмоқ булут сузар паришонхаёл. Тутқатор оралаб, ўтзор марзалардан Сигир хайдаб келади аёл». Бирдан еру кўкнинг оромини бузиб, ортидан оппоқ из қолдириб реактив лайнер ўтади.

*Гувлаш тинар-тинмас тизиллади сўт,
Говмиш оқ сўт берар, қимир этмайди.
Кўкда оқ из йочар, аммо Ер юзида
Азалий ташвишлар битмайди.*

Лайнернинг оппоқ изи ҳамда тизиллаб тушаётган оппоқ сўт параллел ҳолда келтирилган, бирининг ўткинчилиги, иккинчисининг абадийлиги таъкидланади. Ерда ҳаётнинг мангулигига ишонч кабарик тасвирларда акс эттирилади. Аёл бағридаги йўрғақли гўдақнинг қуртакка қиёбланиши ҳам ана шу ишончнинг мустаҳкам эканлигига бир ишорадир.

Лирик қахрамон қалбининг безовталиги, ўйларининг долғали эканлиги шунчалар барқарорки, хатто сокин, улугвор тинчлик чўккан паллаларда ҳам ҳадик уни тарк этмайди. Бундай сокинлики у бўлагуси қаттиқ жанглар олдидаги сукунатга қиёслайди. Безовталиқ, ҳадик туйғуси сўзларга, мисраларга, жумлалар журилишига кўчади. Шоирнинг уруш ва тинчлик мавзудидаги аксарият шеърларида шундай ҳолга дуч келинади. Мана, «Ҳадик» шеъри: осийишта ёз кунни, жимлик... Бирдан самолёт учиб ўтади, хурқан қушлар кўкка кўтариллади, етилган олмалар тўп-тўп тўкилади... Одийгина, кўп кузатилган ҳолат, шундай эмасми?.. Албатта, бу ҳали воқеликнинг шунчаки ташки кўриниши, ҳолос. Ҳамма гап унинг қандай қабул қилинишида, қайта тикланишида... Асқад Мухторда объектив ҳиссиёт, кечинма орқали қабул қилинади. Тасвир доирасига тушган ҳар бир предмет, хатти-харакатга ана шу кечинмадан маълум бир ҳисса «юктирилади». Лирик қахрамон тақдирнинг кўп оғир синовларидан ўтиб келган, ҳадсиз талафотлардан қўнгли яримта. Шу боис у ором туйғуси ортида писиб ётган ҳадикни тез илғайди. Боғнинг сесканиб, кўрқувдан бир силкингандек бўлиши ҳам, қахрамоннинг ўз вужудида совуқ титроқ туйиши ҳам шу ҳадик оқибатидир. Хатто Ер ҳам шу туйғу билан зарядланади:

*Қарасам, нарида қип-қизил Замин,
Ер қип-қизил...*

қирмизак олмалардан!

Асқад Мухтор лаҳзалик туйғуларга умрбоқийлик бахш этади. Ҳис-кечинмаларни мавҳумлик таъинқидан қутқариб, аниқ предметлар ҳолига келтиради. Шу йўл билан оддийликдан мўъжиза яратади шоир.

... Эй калам, сен қалбимнинг лоқайд, беҳадигу беншонч тепган дақиқаларини ҳам умрим ҳисобига кўшиб қўйдингми? Туссиз, бемаъно кунларимдан ўлиб-тирилиб бир маъно ахтардингми? Ланж, сунъий ҳислар учун янада ланжроқ, сунъийроқ сўзлардан ҳеч бир эринмай мисралар тиздингми? Бундан кўра, сина-сина адо бўлганинг, қуя-қуя кул бўлганинг аъло эмасмиди, эй калам?!

Асқад Мухтор ўз лирик қахрамонини тарих контекстининг шундай бир нуқтасига қўядики, бунда ўтмиш қўл чўзса етгудай яқин, келажак ардоқланса, суянса, бўладигандек моддий кўринади. Унинг қахрамонлари ана шундай қўламдор даврий координатларда ҳаракат қилишади. Натижада инсон ўтмишдан келажак сари йўналтирилган узлуksизлик занжирининг муҳим ҳалқаси, зарур қисми сифатида гавдаланади. Бу инсон барча курашчан анъаналар, мусаффо туйғулар, покиза орзуларни тўлалигича сақлаб, янада бойитган ҳолда келгуси авлодларга етказиш учун ўзини сафарбар қилинган ҳисоблайди. Ана шу масъуллик ҳисси унда баъзан ташвиш тўла саволлар туғдиради, уни қийнайди.

*Мени чулғаб олди безовта туйғу:
Хўл, марғур юрарман эслатиб сизни,
Лекин айна дамда дилга тушар гулув —
Оталар исмига муносибмизми?*

Баъзан эса лирик қахрамон ўз тақдири, умр йўлидан кўнгли тўлгандек бўлади-да, ширин энтикиш аралаш орзу қилади:
*Ешлигимлар дардли талпиниши,
Ишқилиб, авлодлар оша ўтсайди!*

Баъзан инсон орзуларининг адоқсизлиги, умрнинг эса ниҳоятда қисқалигини дил-дилдан ҳис этади-да, хайрату хотиржамлик, армону кониқиш аралаш қатъий тарзда эълон қилади:

*Ер қисмати ҳамон дилга гулув солар,
Бу дунёнинг чақолмадим маъносини,
Муаммолар, муаммолар, муаммолар,
Мен ўғлимга қолдираман ҳаммасини.*

Ҳа, ўзни ҳамма нарсага дахлдор туйиш, ўзининг замон ва маконда масъуллигини ҳис этиш Асқад Мухтор лирикасида концепция даражасига кўтарилади. Юқоридаги парчаларда бу концепция очик кўринган бўлса, баъзи шеърларида текст ортида қолиб, фикрлар оқимини йўналтириш, уларни зарур ижтимоий мазмун билан таъминлашга хизмат қилади. Бу жиҳатдан шоирнинг англаган қарашлар системаси баҳорги бўлик, серунум тупрокни эслатадики, унга тушган катта-кичик ҳар қандай уруғ (мавзу, фикр) тезда ниш уриб, барг ёзади...

Ўзини узлуксизлик чизиғида кўрган қахрамон назарида сурнай садоси авлодларни туташтираётгандек, тарихни эртага улаётгандек, шунинг баробарида узок келажакдан дарс бераётгандек бўлади («Сурнай садоси»). Бувининг ўз невараларига нок ёки олма тарқатишни ўтмиш ҳамда бугуннинг «келажакка мадади» бўлиб туюлади («Буви»). Ийманибгина остонада турган кўкси юлдузли, бир кўли майиб отанинг ичкарида, оппоқ чойшабда жилмайиб ётган гўдаги «жаҳоннинг умиди» бўлиб кўрилади («Туғилиш»). Бобо кўлидаги ёш кўчат эса кимнингдир толеига ўхшайди.

*Бобонинг кўзида умид ялтирар,
Кўчатни кўтариб шошиб қотиради.
Маҳалла устида ҳамон қалтирар
Бебош болаларнинг қоғоз варраги.*

(«Умид»)

Поэзиямизда Ҳамид Олимжонга бағишланган шеърлар талайгина. Асқад Мухтор ҳам улкан шоирнинг умри ва ижоди абадиятга молиқлигини ифодаларкан, мавжуд намуналарни такрорламайди. Мавзуга ўзига хос йўсинда ёндашади, риторикадан, маълум ҳақиқатларни шунчаки қайта таъкидлашдан ўзини тияди. Устоз санъаткор ҳаёти ва ижодий фаолиятининг асл моҳиятини ўзида яққол акс эттирувчи «Ўрик оппоқ бўлиб гуллади» мисрасини танлайди-да, уни учала даврий кенгликда олиб кузатади:

*Эрталабдан бугун руҳим синиқ,
Осмонда қуёш ҳам бир зум қулмади.
Ўрак сиқилади...
Аммо эртасига
Ўрик оппоқ бўлиб гуллади.*

*Эсимда, ёш эдим,
Севган қизим... кетди.
Кўз ўнгимда қадди, гулган кўйлаги...
Бош эгиб юрардим...
Бир куни яна
Ўрик оппоқ бўлиб гуллади.*

*Бари ўтар экан, биз ҳам ўтармиз,
Ҳеч ким осмонга устун бўлмайди.
Ҳанда ҳам
Ғуссаларни енгиб,
Ўрик оппоқ бўлиб гуллайди.*

«Ўрик оппоқ бўлиб гуллади» — Ҳамид Олимжонда кўпроқ ўзига хос лиризмни ҳосил қилиш, объектни эмоционал акс эттириш талабларига бўйсундирилган эди. Асқад Мухтор мисраининг асл маъно бўёқларини сақлаган ҳолда уни фалсафийлик, давомли ўйчанлик каби хусусиятлар билан бойитади. Натижада бу мисра маълум маънода рамзий

характер касб этиб, катта умумлаштирувчилик қувватига эга бўлган.

Шоирнинг безовта қалби, бир-биридан долғали ўйлари, салмоқли ҳукмлари, шубҳасиз, ўзига яраша кенг миқёсларни талаб қилади. Бундай пайтда тор, интим-манший сферанинг етарли имкониятлар яратолмаслиги табиий. Ўз-ўзидан даврий ҳам географик серкамровликка эҳтиёж туғилади. Асқад Мухторнинг лирик қахрамони тасвир учун зарур ана шундай миқёсларга эркин кўтарила олади. У шабнам томчисидан тортиб, ўт-ўланлар, дов-дарактлар, баланд тоғлару тубсиз уммонларгача теппа-тенг туриб тиллаша олади. Шунда кўнглидаги энг пинҳон, нозик, мусаффо фикрлар, инсон инсонга ёролмайдиган дардлар юзага чиқади...

Бу қахрамон атомнинг энг майда заррачалари устида гоҳ қаҳр, гоҳ меҳр билан ўйга бота туриб, космик кенгликларга чиқа олади. «Олимлар атомни парчаладилар», деб ташвишга тушади-ю, шу лаҳзанинг ўзидаёқ «Олам парчаланмас, олам ягона!» деб ўз қатъий ҳукмини баралла айтади. У олис, номсиз юлдузлар саҳнидан, само бўшлиғидан қуйига назар ташлайди. Энди инсон ҳаёти ўзгача мазмун касб этади, муносабатлар, характерлар, таъблар ва ғоялар кураши айрича маъно билан нурланади. Мана, у ўша кенгликлардан сайёраимизни қай қиёфада кўради:

*Учади қутулиб ўтми либоддан,
Зангори рўмолда Ер — мисли она,
Меҳру эзгуликни бағрига босган,
Само зулматида тирик, ягона.*

Майда-чуйда гапларга ўралашиб қолмасдан, чўчакам поэтик кенгликларга кўтарила олган, кўксига безовта қалб тепиб турган, инсонга, келажакка муҳаббати, ишончи барқарор шоиргина Ернинг ана шундай гўзал портретини чиза олади. Бу портрет билан танишгач, Ер юзида бемаслак, бемасқад, ўрмалаб яшаш қанчалар огир...

Ернинг тақдирига қаттиқ ишонч лирик қахрамон фикрлари доирасини янада кенгайтиради. Энди у планетамизни бутун Қуёш системаси фониди олиб қарайди ва инсоний ҳис-ҳаяжонлар оқимидан табиий йўсинда сиркиб чиққан фалсафий — интеллектуал ҳукмларини тақдим этади:

*Ер
меридианлар қиёфасида қолмас,
Авлодлар авайлаб олар галида.
Отилар юксакка
қурраи олом
Таранг орбиталар спираллида!*

Ана шундай сарҳадсиз миқёслар фонидагина шоирнинг гоҳ огир, азобли, гоҳ туяқарвондай сокин, гоҳ Амудай тўлғоқ, теран ўйлари, «Алломишдай жасур, Манасдай чексиз, Воседай мард» ҳаёллари табиий йўсинда сувратлана боради. Унинг яққа фактдан катта умумлашмаларга, олдий предмет, ҳолатдан умуминсоний, умумбашарий худосаларга сездирмай, осонгина ўта олишининг боиси ҳам шунда. Масалан, у «думи чипор, туши гўё олтин, қанотлари зангор» қушча ҳақида ўйларкан, ўз субъектив муносабатлари оқимини тўхташиб қўяди-да, уни кўрганда бошқаларнинг ҳам қалби, кўзи завқларга тўлиши ҳақида ўйлайди. Шеърнинг хотимаси табиий, умумлаштирувчан: «Қандай яхши, ҳамма учун яшаш!»

«Шунинг учун...» шеъри кундалик майда-чуйда ташвишларни санаш билан бошланади: «Болаларни ювиб-тараш керак, Сузуриб-сидириш керак кўрани». Аммо, бу ҳали гапнинг муқаддимаси, кенгрок миқёсларга кўтарилиш учун «учиш майдончаси», ҳолос. Одатий «икир-чикир»лар инсоният ташвишлари билан ҳамоҳанглик касб этади: «Қалбларга ўт қалаш керак, Ҳам ардоқлаш керак Қуррани». Тасвир доирасига тобора янги-янги ходисалар, предметлар тортилади. Аммо уларнинг барчаси учун юқоридаги мисралар туташтирувчи нукта — контрапунктик вазифасини ўтайди. Шу йўл билан аҳамиятли-аҳамиятсиз образларнинг барчаси умуминсоний ғоялар билан нурланиб, ўзгача жозибадорлик касб этади.

Марсада, Венерада, Қуёш системасидан ташқарида ҳаёт борми, деган саволларга ҳам, уларнинг сон-саноксиз, кўпинча бир-бирини рад этувчи жавобларига ҳам кўникиб қолганмиз. Гўё зулмат бўшлиғининг олис бир бурчагида тириклик нишонаси бўлса, Ергаги ташвишлар хийла енгиллашади-гандек, ҳамон умид билан кўкка тикиламиз. Бирдан... бирдан

Аскад Мухтор «Ерда хаёт борми...» деб ёзади. Хушёр тортасиз. Тасвир ракурсидаги фавкуллодлик тасаввур ва қарашларнинг куюк туман босган уфқларини чакмокдек ёритиб юборади. Сесканиб тушасиз — Ерда хаёт борми...

Она даврнинг кўп жафосини тотган. Қирқинчи йилларда ўзи билиб-билмай заиф елкаларига жаҳон юкини кўтарган. Бугун ҳам елкаларида ўша юк. Аммо энди у ғам, мусибатдан безиллаб қолган, баъзан сокинлик, кувнокликдан ҳам бир ҳадик туйдан (Бегона эмас, Аскад Мухторнинг ўз қахрамони бу!) Океан ортидаги дағдағаю пўписалар унинг юрагига янги дард, янги кулфат бўлиб куюлади. Шу куннинг ташвишлари, оддий инсоннинг ихчам биографияси акс этган бунда. Бирок, шеърнинг сўнгги мисраларида ана шу кундалик ташвишлар, оддий инсоннинг ўзидай оддий тақдирга буткул янги назардан ёндашилади. Лирик қахрамон космик микёсларга кўтарилади ва рентген нуридай ўткир ўйлари, вулкондек тошқин, сертафт хаяжонларини Ерда, «икир-чикир»ларга қаратади:

*Қизиги шундаки, балким худди шу пайт
Узоқ планетада бирон донишманд
Ерда хаёт борми-йўқми, деган
Мавҳум муаммони ечиш билан банд.*

Баланд микёсларга кўтарилиш шоирни хаётий муаммолар, кескин зиддиятлардан узиб қўймайди. Аксинча, уларни янада яққолроқ кўришга, диалектик яхлитликда олиб қарашга, асл мохият бағрига чуқурроқ кириб боришга имкон беради. Шу микёс сабаб «Ерда хаёт борми...» шеъри кўламдор, эмоционал таъсир кучига, сертармок фикрлар йўналишига эга бўлган. Албатта, буларнинг барчаси жуда усталик билан сатрлар

замирига олинган. Кўринишидан дахлсиздек туюлган тасвирда туйғулар ва фикрларнинг бутун бир гаммасини бериш — катта маҳорат ва талант белгиси.

Текст ортидаги катъий ишонч хисси ўзига мувофик келувчи куйидаги фикр-хулосани беради: ана шундай тоғ бардошли, метин иродали оналаримиз бор экан, Ерда хаёт бўлади!.. Ишонч билан бақамти келаётган ҳадик, ташвиш туйғулари фикрларнинг бошқа бир оқимини юзга келтиради: Ерда хаёт бўлса, наҳот оналар шу кўйга тушади? Ахир чинакам хаётда хаёт яратувчиларнинг ўзи кулфатзада, мусибатбардор бўлиб юриши адолатданми? Агар оналар дилини таҳликаю кулфатлардан ҳалос этолмас экан, буни хаёт деб аташ жоизми?.. Шеърда ранг-баранг туйғулар, фикрлар коришиб, монолит холга келади. Хаётни сақлаб қолиш, авайлашга ундаш — шоир кўлига қалам тутказган улкан дард ана шундан иборат.

... эй қалам, қачонгача бир парча ок қоғоздан нарини кўрмай, кўролмай яшаймиз? Ахир, шоирлик дегани эртаю кеч ёзиш-чизиш эмас-ку! Шоирлик дегани, энг аввало, жанг, абадий жангдир! Унинг қонли хандақлари қалбдан бошланиб, сарҳадсиз қоинотгача чўзилади. Давр тўлғоқлари, битмас жароҳатлари кун-тун ўша хандақларда сергак туришни талаб этмайди, эй қалам?..

Мана, ортада қолган изларимизга бир назар ташлаб олдик. Кел, энди чинакамига яшаш учун дастлабки кадам кўяйлик... Аммо, энди, бундан буён шоир бўлиб қолиш қанчалар мушкул! Сенга ҳам ёзиш оғир туюлса, майли, ўқсинма, даврнинг бир граждани бўла оласан, шунинг ўзи кифоя. Чунки, ҳақиқий шоирлик ана шу гражданиликдан бошланади.

Баҳром Рўзиматов

Деразадан қараётган одам

*Бир пайтлар улканроқ эдим,
юзимда лоқайдлик бошланмасидан аввал.*

*Худбинлик ботқоғига ботаётганда,
ўзимни шу қадар кучсиз сездимки...
Агар баландроқ чўққига чиқсам,
Етиб борармикан сизга овозим?*

* * *

*Одам кўксига, қафасда
юрадан бошқа нимадир ёнар,
ўша ёғду мени тарк этди.
Аммо, ҳақиқатни
ҳаммадан аввал кўрар кўзларим.*

ҚАЛДИРҒОЧ

Фантастик шеър

*Рухим оғрир. Умримдаги ҳар нуқсон
унга келиб тегар харсанг сингари.
Мукамал одамни учратсам дейман —
унга қараб тузалиб кетардим балки?
Аммо, у бормикан? Мукамал бир зот?
Бўлса, қаерларда дайдиб юрибди?
Балки олисда, биздан юсакда,
нурли бир қояда чордана қуриб
чумоли хаётин кузатган каби,
бизнинг устимиздан кулаётгандир?!
Агар шундай бўлса, унинг қулғуси
барча қулғулардан йирик, шубҳасиз.
Бир парча тушсами бу қаҳ-қаҳадан
бошимизга тушса мабодо, дарров
хилма-хил фикрлар уйғониб қолар.
Кейин-чи? Юз берар энг катта шовқин,
Бу товуш, бу шовқин миллион йил аввал
бизни излаб йўлга чиққан аждодлар саси.*

* * *

*Бу — мен. Агар кўзингизга қиёфам
хунукроқ кўринса менда гуноҳ йўқ.
Ихтиёрим бўлса сизга ёқиш-чун
танлаб олар эдим нафис либосни —
гўзал қиёфани, сермаъно кўзни,
ҳеч вақт сизникидан юқорироққа
кўтарилмайдиган бурунни... бари-барини
Ўз фикрим, ўз ақлим измига тушиб,
танлаб олар эдим битта-битталаб.
Мени адо қилар бу дард бир кун,
кўзгуга қарайман, бу кўзгуга ахир
минглаб қорачиқдан таркиб топган-ку?*

Жалгас Йўлдошев

Қўнғиротнинг шўрини ким ювади?..

Қўнғирот кексаларидан шундай бир ҳикоятни эшитганим бор. Эмишки, ўтмишда Қўнғиротнинг бийларидан бири Хева хонидан келган мубоширга бўйсунмай «Биз энди сизларга солиқ тўламаймиз, бор, хонингга айтиб бор» деб шундай деган экан:

Уч ой совиним,*
Уч ой қовуним,
Уч ой қовоғим,
Уч ой човоғим.*

Бу демак, мен сизларга зор эмасман, йил ўн икки ой ўз еримдан чиққан нозу неъматлар билан тирикчилигимни қиламан, дегани экан.

Дарҳақиқат, Қўнғирот ерлари бир пайтлар жуда унумдор бўлган. Унинг тупроғи Амударёнинг лойқа чўкиндиларидан таркиб топган. Бу ерда мевали дарахт ва полизнинг ҳамма тури ўстирилган. Айниқса, Қўнғиротнинг қовунлари, олмалари, ўриклари, узумлари ниҳоятда ширин бўлган. Пиёз, бодринг ва помидор деганлари ҳар хонадонда керагидан ортиқча экилиб, бозорда уни ҳеч ким харид қилмас эди. Шаҳарнинг ичидан катта канал оқиб ўтар, унинг икки томонида баланд дарахтлар қуюқ соя ташлаб, ёш-яланглар учун ҳордиқ чиқарадиган жой бўлган.

Шаҳар четида катта-кичик кўллар сероб бўлар, бу кўллар атрофида кишилар мол боқиб, балиқ тутишар эди. Ҳа, энг мазалик балиқлар Қўнғиротда бўлар эди-да. Бу ердаги чойхоналарда янги қовурилган балиқ иссиқ чўрак билан хўрандаларга тортилар эди.

Нима учун биз бу гаплардаги феълларни яқин ўтган замонга қўйиб айтаямиз! Ахир ҳозир ҳам шунақа эмасми! Келинг, яхшиси ўзингизни Қўнғиротда деб, тасаввур қилинг.

Агар сиз Нукусдан Қўнғиротга АН-2 самолётида қиш

ойларида учсангиз, ўзингизни гўё денгиз устида кўрасиз. Лекин, бу денгиз эмас. Бу ерларнинг шўри шу тарихқа ювилади. Хўш, бу ерлар нега шўрлаб кетяпти? Маълумки, бугунги кунда республикамизда кўплаб янги ерлар ўзлаштирилмоқда. Суғориладиган ерлар ҳажми йилдан-йилга кўпаймоқда. Ана шу янгитдан ўзлаштирилган чўл зоналарида фойдаланилган оқава сувларнинг жуда катта қисми Амударёга ташланмоқда ёки Аму этакларида ерга сингиб кетяпти. Амударёга ташланган оқава сувлар азим дарё сувини бузиб, ичишга яроқсиз ҳолга келтирса, ерга сингиб кетаётган оқава сувлар ер остидан сизиб бориб Аму этакларидаги экинзорларни, шаҳар ва қишлоқларни шўрга бостирапти. Буни Қўнғирот мисолида яққол кўриш мумкин. Кейинги йилларда Қўнғиротда ер ости сувларнинг сатҳи кескин кўтарилди, табиат мувозанати бузилди. Мавжуд коллекторлар ҳамда насос станцияларидан самарали фойдаланилмаётганлиги туфайли бу ерлар тез фурсатда шўрхок бўла бошлади.

Яқинда «Правда» газетасида «Амударёнинг сувини ичиб бўладими!» деган мақола эълон қилинди. Мақола муаллифи Урта Осидёнинг Бош дарёси — Амударёга кўплаб микдорда оқава сувларни ташлаш натижасида унинг суви махсус тозаланмасдан туриб ичиб бўлмайдиган даражага келиб қолганлиги ҳақида қайғуриб ёзади. Шунингдек, мақолада, кўпгина жойларда оқава сувларни ҳали ўзлаштирилмаган саҳро ва чўлларга оқизиш туфайли тупроқ структураси бузилаётганлиги айтилади. «Бу ерларнинг тупроғи,— дейилади мақолада,— асосан енгил, сув ўтказувчан. Оқава сувлар ер остидан сизиб ўтиб, ҳеч қутилмаган бир жойда юзага кўтарилади. Кейин эса уни тўхтатиш жуда қийин. Шу билан бир қаторда, оқава сувларни тўғри келган томонга ташлаш ер ости сизот сувлари сатҳини кўтариб, қишлоқ ва шаҳарларнинг аҳолисини ортиқча ташвишга қўймоқда». Қўнғиротда айнан шундай ҳолни кўриш мумкин. Ер ости сизот сувлари сатҳининг кўтарилишидан биринчи навбатда шаҳар ерлари зиён кўрди. Аввало мевали дарахтлар, сўнгра гужумлар аста-секин қурий бошлади. Мўл ҳосил бериб турган ерлар тарашадек қотиб, ўтқазилган қўчатдан тортиб, экилган экингача, ҳеч нарса битмай қўйди.

Бу ҳам етмагандек, қиши билан ёққан ёмғир ва қор яхоб сувларга қўшилиб ер ости сувларининг сатҳини янада юқори кўтарди. Натижада шаҳардаги баъзи ўнқир-чўнқирлар сувга тўлибгина қолмай, пастроқда жойлашган айрим уйларни сув босди. Хом ёғиш билан ёки пахсадан қурилган иморатлар «гуп-гуп» этиб қулаб тушди. Синчланган ва пишиқ ёғишдан қурилган уйлар ҳартугул қаққайиб турсаларда, унда истиқомат қилувчиларга бир оз ноқулайлик туғилди: улар ўз уйларига кириш учун муваққат кўприклар ясашга мажбур бўлдилар.

Ана шу воқеадан сўнг ер ости сувининг сатҳини тушириш зарурлиги ҳаммага аён бўлиб қолди. Бу мақсадлар учун шошилиш зовурлар қазилди. Аммо бу иншоотлар кўнгилдагидек натижа бермади, чунки тадбирлар пухта ўйланмасдан, хомчўт билан қилинган эди. Устига устак мазкур иншоотларга бошқа маҳаллий оқавалар ҳам йиғилиб, шаҳарда андак антисанитария ҳолати вужудга келди.

... Бу сафар сиз Ташкентдан Қўнғиротга Як-40 самолётида ёз пайтида учиб келдингиз. Самолётдан туриб шаҳар атрофдаги ерлардан сарғиш ранг билан ажралиб турганлигини яққол кўрасиз. Бу яшилликнинг танқислигидан, яъни ўсимликларнинг тобора сийраклашиб бораётганидан дарак берувчи аломатдир. Самолётдан тушиб шаҳарга яқинлашасиз. Энди оқ ранг ҳукмронлик қила бошлайди. Бу шўрхок майдонлар, кўчалар. Бу заминнинг тилсиз нидоси...

Ҳа, ер тамоман шўрлаган. Туз фақат ўсимликлар дунёсини қуритаётгани йўқ, айни пайтда иморатларга ҳам таҳдид солмоқда. Натижада кўпчилик уйларнинг пойдевор-тирноқ қисми емирила бошлаган.

Мана шундай манзарани бир тасаввур қилинг. Уч қаватли мактаб биноси. Унинг пастки қисмларини туз еб, сувоқлари

* Совин — соғин сигир
* Човоғ — балиқ

кўчиб, ғишлари ўпирилиб кетган. Унқир-чўнқир ҳовлида ақалли бир туп дарахт йўқ. Болалар шўрлаган тупроқ устида шўхлик қилиб ағанашиб, ўйнаб юришибди. Бир чеккада эски кўлмак сув. У куюқ қизил ёки тўқ яшил рангда...

Кўнғирот/шаҳрининг анча жойлари ана шундай аянчли аҳволга тушиб қолганлиги ҳозирда ҳеч кимга сир эмас. Уйлаб қоласиз: табиат муҳофазаси қани! Яшаб турган жойимизга бизнинг муносабатимиз шуми!

Юз бераётган аҳволнинг олдини олиш ниятида ўз вақтида турли ташилотлар тузилди. Аммо улар ҳалигача бирор бир арзигулик иш қилган эмас. Вақт ўтмоқда, аҳвол тобора ёмонлашмоқда. Бундан кўрилаётган моддий ва маънавий зарар эса чуқурлашмоқда.

Тўғри, ҳозир эски коллекторлар реконструкция қилиниб, улардаги сувлар насослар ёрдамида ташқарига чиқариб ташланмоқда. Бу чора ҳарҳолда ижобий натижа бераёпти, аммо муаммони узил-кесил ҳал қила олмайди.

Кўнғирот ерларининг шўрини қочириш бўйича комплекс лойиҳа тузилаётганига бир неча йил бўлди. Лекин бу иш ҳалигача поёнига етгани йўқ. Ер ости сувларининг сатҳи эса тобора кўтарилиб бораёпти. Хонаси келганда шунини айтмоқчимизки, аслида ана шу захоб сувлардан қуйидаги жўн усул билан ҳам маълум даражада кутулса бўлади. Кўнғирот бикинида, Устюрт этакларида учламчи давр оҳак тошларининг беҳисоб қони ётибди. Улар шундоқ ер юзасида, қазиб олиш ҳам ўнғай. Шаҳарнинг асосий кўчаларида қазилган зовурлар ана шу оҳак тошлар билан тўлдирилиб, усти тупроқ билан кўмиб ташланиши керак. Оҳак тошлар ўзи табиатан қавақдир. Улар орасидан сизиб чиққан захоб сувларни эса ягона тармоқча қўшиб юбориш лозим. Шу йўсинда горизонтал ёпиқ дренажлар барпо этса бўлади. Бу усул ҳам арзон, ҳам техник жиҳатдан қулайдир. Мураккаб конструкцияларни ҳам тақозо этмайди. Жуда бўлмаса бу усулни шаҳарнинг айрим участкаларида тажриба сифатида амалга ошириб, маъқул бўлса, бошқа жойларда ҳам йўлга қўйиш зарур.

Кўнғиротда ер ости суви сатҳининг кўтарилишига асосий сабаблардан бири бу ерда ирригация тармоғининг ташландиқ ҳолга келиб қолганлигидир. Шаҳар кўчаларининг икки ёни бўйлаб илгари ариқлар қазилган, уларни маҳаллий халқ «солма» дейди. Бугунги кунда ана шу солмалар батамом издан чиққан. Бир томчи ҳам сув оқмайди. Бу ариқларнинг бўйларига ҳар йили минглаб туп турли дарахт кўчатлари ўтқазилади, аммо бу ниҳоллар сувсизликдан офтобда қовжираб нобуд бўлади. Шанбаликларга чиққан юзлаб кишиларнинг меҳнатлари зое кетади.

Шаҳар кўчаларидаги ариқлар фақат суғориш учунгина эмас, шунингдек, ёмғир ҳамда сел туфайли пайдо бўлган сувларни, шу жумладан, канализацияга деярли эга бўлмаган Кўнғиротдек шаҳардаги чиқинди сувларни қабул қилиш учун ҳам муттасил шай бўлмоғи керак. Аммо бу ариқлар неча йиллар давомида қаровсиз қолиб, эндиликда аянчли аҳволга тушган. Баҳор пайтлари улар сувга тўлиб-тошиб пайновий йўқлиги боис иморатларга, ҳовлиларга уриб кетяпти. Шаҳарни ана шундай тошқин сувлардан тозалаш учун эса қанча одам, қанча техника овора. Боши ишламаганининг оёғи тинмайди, деганлари шу бўлса керак.

Кўнғиротнинг тўрт томонидан серсус каналлар оқиб ўтади. Аммо бу сувлардан шаҳарликлар ичмайди. Пахта ва шопи пайкаллари ичади. Шаҳар ичида экишга яроқли анчагина ер эса водопровод суви билан суғорилади. Қаранг-а, ҳаммаёқни сув босиб ётса-ю, ерлар шундоқ ҳам танқис бўлган водопровод суви билан суғорилса...

Шаҳарда мактаб ва кичик ёшдаги болаларнинг чўмилиши учун мўлжалланган бирон бир сув ҳавзаси йўқ. Ваҳоланки, болаларнинг соғлом ўсишлари учун сунъий сув ҳавзалари, оқар сувлар ҳаводек зарур. Кўнғиротнинг кўҳна қалъасида эса водопроводнинг ўзи кам, бунинг устига яқкаю ягона каналдан ҳам мунтазам сув оқмайди. Канал остидаги чиқиндилар, ахлатлар теварак-атроф ҳавосини бузади, пашша бостиради. Ичимлик суви эса ёш қизчалар узоқ-узоқдаги водопроводлардан ийин оғоч (обкаш) билан ташиб келтирадидилар.

Атоқли геолог олим академик Обид Акрамхўжаев Кўнғиротнинг эски шаҳарини айланиб чиққач:

— Мен кўп жойларда бўлганман, аммо бунақа хўжасизликни ҳеч жойда кўрмадим,— деган эди, афсус билан...

Хўш, шаҳар ва унинг теварак-атрофи аянчли аҳволга тушиб қолишига ким айбдор! Бу саволга бир ёқлама жавоб бериб

бўлмайди. Чунки масала мураккаб. Сабаблари ҳам кўп. Назаримизда, бу масалаларнинг барчаси давлат ташилотлари томонидан ҳал этилиши лозим дея қўтиб ўтирмаслик керак. Бу ишга кўнғиротликларнинг ўзлари ҳам бош қўшишса бўлмайди! Кўл қовуштириб ўтира берсак, ғойибдан мадад келмайди-ку. Район раҳбарларининг шундоқ ҳам ташивлари кўп. Баъзан у ёки бу масала назардан четда қолиши мумкин. Ана шундай пайтда юқоридаги каби масалаларни ҳал қилишда аҳолининг ўзи уларга еслатиши, ёрдамга келиши, ташаббускор бўлиши лозим. Лекин кўнғиротликларда ана шу ташаббускорлик, ўз туриш-турмушларига синчков назар бир оз етишмай турибди.

Оддий мисол. Кўпчилик хонадонлар озода, саранжом-сарош-та. Бу ерга кирган кишининг баҳри дили очилади. Аммо хонадондан кўча томон икки қадам қўйишингиз билан табиатингиз тирриқ бўлади. Баъзи одамлар кўчини олаб борича торайтириш эвазига ўз ҳовлисини кенгайтиришга ҳаракат қилишади. Ҳар хил нарсалар кўчага чиқариб ташланаверади. Бу ерда ортиқча хўжалик буюмларни, ем-хашак, ўтин ва яна шунга ўхшаш кўпгина нарсаларни кўриб, шундай яшаш мумкинлигига ақлингиз бовар қилмайди. Ташқарига чиқариб ташланган нарсалар кўчаларни торайтириб, йўл ҳаракатини қийинлаштиради. Ёгин-сочин бўлса бу кўчалардан машинада эмас, ҳатто, яёв юриш амри маҳол бўлиб қолади. Назаримизда, Кўнғирот шаҳар раҳбарлари шаҳар ҳуснига доғ бўлиб тушаётган бу каби ҳодисаларга эътиборни қаратишлари лозим.

Шарқда шундай гап бор: қайси халқнинг турмуш тарзини билмоқчи бўлсанг, унинг бозорини бориб кўр. Чунки шаҳар бозори кишиларнинг иқтисодий ҳаётини равшан акс эттирувчи ойна. Хўш, Кўнғирот бозори қандай! Узига яраша! Таърифлайдиган жойи йўқ. Яқингача ҳам бозор майдони ёзда чанг, қишда лой, шудгордан унча фарқ қилмасди. Яқинда асфальт қилинди. Аммо бир асфальт билангина бозор бозор бўлмайди. Даставвал, бозорда маданият бўлиши керак. Бу ерда ҳозирча чойхона ҳам йўқ. Шаҳарнинг кўҳна қалъа бозоридаги чойхона эса ўз номига яраша иш тутмаётибди. У ердан маст-аласт ҳолда чиқаётган кимсаларни кўплаб учратиш мумкин.

Яқшанба куни тоза қалъа бозорига чиқдик. Унинг қўқ ўртасида бўлаётган аллақандай тўполон диққатимизни тортиди. Бордик. Маълум бўлишича, бу ерда нос сотилаётган экан. Носга шунча тўполон... Нарироқда тилининг тағига нос ташлаётган икки ёшга кўзингиз тушади ва ҳайратдан ёқа ўнлайсиз. Эндиги кашандалар илгаригидай чўнтағига нос қовоқ солиб юришмайди, носни целлофан қоғозда олиб юришади. Улар буни ўзларича маданият белгиси деб ўйлашади.

Яна бозор оралаб кетамиз. Мева ва сабзавот растасидаги турли ноз-неъматлар ўлкамизда айни пишиқчилик палласи бошланганидан далолат бериб турибди. Лекин...

— Қияр¹ қанчадан!— сўраймиз.
— Килоси икки манат,— жавоб беришади бозорчилар.
— Нега мунча қиммат!
— Урганчики, оға. Олиб келишининг ўзи бўлмайди.
— Помидор қанчадан!— сўраймиз унинг ёнидаги сотувчидан.

— Уч манат, Тошовузнки.
— Пиёз қанчадан!
— Икки сўм, Бухородан олиб келганмиз.
— Карам қанчадан!
— Килоси бир сўмдан, Самарқандники...
Шундай қилиб ўрик, олма, сабзи, гармдориларнинг ҳам нархини ва келган жойини бир чеккадан сўраб чиқамиз. Улар Сирдарё, Қашқадарё, Сурхондарё областларидан олиб келинган. Тошкент, ҳаттоки Душанбадан мева-сабзавот олиб келганлар ҳам бор.

Хўш, Кўнғиротнинг ўзиники қани! Бу саволга сабзи сотиб олаётган бир кампир жавоб бериб.

— Эна, қаердан келгансиз!
— Совхоздан.
— Совхозда яшасангиз гаширди² бозордан сотиб олгандан кўра, экиб олсангиз бўлмайди!

¹ Қияр — бодринг.

² Гашир — сабзи.

— Чирогим, еримиз шўрлаб кетди, экканинг билан унмайди,— деди у бошини сарак-сарак қилиб...

Поездда Марказдан Бейнов орқали келаётган йўловчиларнинг Каспий бўйи ва Устюрт даштларидан сўнг биринчи учратадиган шаҳари бу — Қўнғиротдир. Пассажирлар хурсанд бўлишиб, Урта Осиё ноз-неъматларидан баҳраманд бўлиш ниятида перронга тушадилар. Аммо Қўнғиротнинг на фақат бу меҳмонларга, ҳатто ўзининг аҳолисига ҳам етказиб берадиган мева-чеваси йўқ. Бозор эса ҳалигидай...

Тошкент — Орол тракти Қўнғиротнинг устидан ўтади. Бу катта равон йўлдан кимлар юрмайди дейсиз. Мана неча йилдирким, шу йўлнинг икки ёқасидаги чор-деворлар қандай бўлса шундайлигича турибди. Кўча томонга ҳудди атайлаб қилгандай аллақандай қақур-қуқурлар, лаш-лушлар ўйиб ташланган. Жуда бўлмаганда йўл томондаги, ўтган-кетганларнинг назари тушадиган ҳовли ва деворларни сал тартибга келтириб қўйса бўлмайди!

Маданият ўчоғи бўлган клубларда ҳам аҳвол айтарли яхши эмас. Уларда ташкил этилган бадий ҳаваскорлик ва бошқа тўғараклар мунтазам ишламайди. Ёшлар тарбиясига оид тадбирлар доимий равишда ўтказилмайди. Айрим ёшлар жамоат жойларида ўзини тутиш, муомала маданиятига ҳам риоя қилмасликларини кўриб ранжийсан киши. Оддий бир мисол. Кинога киришнинг вақти ёзилган, аммо сеанс бошланишидан тугагунча томошабинлар кириб-чиқиб юраверадилар. Залда бемалол тамаки чекилиб, писта ҳам чақилади. Тўғри келган томонга нос тупирилади. Бир хилларнинг жағи тинмай, гапиришгани гапиришган. Баъзи кишилар эса кинога «қиттак-қиттак» отиб олиб киришади. Буларнинг ҳаммаси ташқаридан келган одамда нохуш кайфият уйғотади.

Давр ўтмоқда, авлодлар аста-секин алмашмоқда. Дунёда ҳеч нарса йўқки, бир жойда қотиб турса. Биров ўздан яхши ном, биров ёмон ном қолдиради. Қўнғиротликлар ўзларидан кейинги авлодларга қандай мерос қолдиришмоқчи! Бу албатта уларнинг ўзларига ҳавола.

Қўнғиротда Урта Осиё темир йўлининг Қорақалпоғистон бўлими жойлашган. Мана шу битта фактнинг ўзиёқ бу шаҳарнинг қанчалик муҳим аҳоли пункти эканлигидан дарак беради. Бундан ташқари, Қўнғиротда Урта Осиё — Марказ газ трассаси ишлаб турибди, кўплаб sanoat объектлари қуриляпти. Мазкур корхоналар ва қурилишларда қанчадан қанча одам

ишлайди. Бу катта куч эмасми! Битта шаҳарни яхшилаб тартибга келтириш, ёшлар ўртасида том маънодаги таълим-тарбия ишларини олиб бориш, ерларнинг захини қочириш шунча азамат кишиларга нима деган гап.

Қўнғирот райони бағрида қазилма бойликларнинг кўп турлари мавжуд. Масалан, Борса-келмасда ош тузининг битмас-туганмас кони бор. Устюртда оҳак тош, мергель ва лой жинслари ер юзасига чиқиб ётибди. Булар цемент учун хомашёдир. Оҳак тошлардан кесиб аъло даражали иморатлар қуриш мумкин. Дарвоқе, Қўнғирот ғишт заводи қурилиши ҳамон чўзилиб кетаётган бир даврда, зора Устюртдаги оҳак тошлар жонга ора кирса. Қолбуки, қурилиш материаллари етмасдан бирқанча объектлар бошланган кўйи ҳамон чала ётибди.

КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари ўртоқ М. С. Горбачев шу йилнинг июнь ойида фан-техника тараққиётини жадаллаштириш масалаларига бағишлаб КПСС Марказий Комитетида ўтказилган кенгашда сўзлаган нутқида «Бинобарин, биз бугунги кунда ҳал этишимиз зарур бўлган проблемалардан бирортаси ҳам эртанги кунга қолдирилиши мумкин эмас. Иқтисодчи, хўжалик кадрларимизга талабчанликни ошириш зарур. Сусткашлик қилиш, кутиб туриш мумкин эмас. Чунки, илгари йўл қўйилган сусткашлик сабабли бунга вақт қолгани йўқ. Фақат олға томон жадал боришимиз керак».

Бу сўзлар барчамизга, шу жумладан қўнғиротликларга ҳам тегишли. Зотан, Қўнғирот — келажаги порлоқ шаҳардир. Келажак эса ўз қўлимизда. Фақат ташаббускорлик, жонбозлик ва ғайрат-шижоат кўрсатмоғимиз лозим. Келинг, Қўнғирот муаммоларини тезроқ ҳал қилиб, уни навқирон, озода ва гўзал шаҳарга айлантирайлик! Токи, унинг тупроғи бир пайтлардаги каби унумдор ерларга айлансин. Бозорларда Қўнғиротнинг ўзида етиштирилган мева ва сабзавотлар, полиз маҳсулотлари бўлсин. Боғлар гуркираб ўссин. Бугунги ёшлар ҳам ўзларининг ажодлари куйлаган:

Уч ой совним,
Уч ой қовуним,
Уч ой қовоғим,
Уч ой човоғим...

термасини баралла айтишсин.

Ёз чилласидаги... куз

утбол бўйича СССР чемпионати ҳам ўз баҳори ва кузига эга. Одатда команданинг олий лигада қолиш-қолмаслиги куз охиридаги сўнгги ўйинларда аниқланади. Лекин бу сафар бизнинг «Пахтакор» учун куз айна ёз чилласида келди: команда 1986 илда ҳам олий лигада ўйнай олмаслиги 12 июль куни Волгограднинг «Ротор» командаси билан бўлган ўйинда аниқ бўлиб қолди.

— Узи шунақа: битта ғалаба керак бўлганда дуранг қиламиз, биргина дуранг талаб қилинса, ютқазиб қўямиз,— дейди куйиниб ишқибозлардан бири.

Тўғри, агар «Пахтакор» «Ротор» билан бўлган ўйинда 4:1 ҳисобида ютқазиб ўрнига дуранг қилганда ҳам «Локомотив» ўрнига кучли олтиликка кирган ва олий лига учун курашни давом эттирган бўлар эди. Ҳалиги ишқибоз ўтган йилнинг сўнгги ўйинларида рўй берган ҳолни назарда тутяпти. Ушанда «Пахтакор» ўз майдонида олий лиганинг унча кучли бўлмаган командаси — «Нефтчи» билан дуранг ўйнаганиди. Агар шу ўйинда «Пахтакор» лоақал битта тўп урганда олий лига нақд бўларди. Уша битта тўпнинг ўрнини энг охириги ўйинда мамлакатнинг кучли командаларидан бири — Тбилисининг «Динамо» командаси дарвозасига киритилган бир неча тўп ҳам боса олмади. Ҳа, булар ҳаммаси «агар-магар»лардан иборат гаплар. Яна битта «агар» орқали гапирайлик. Агар «Пахтакор» бошда яхши ўйин кўрсатганда эди, ишқибозлар охириги ўйинларда юрак ҳовучлаб ўтиришмасди. Мана энди 1985 йилги биринчиликда «Пахтакор»нинг ягона мақсади — кучлилар сафига қайтиш амалга ошмайдиган бўлди, айна саратонда кузнинг салқин шамоли эсиб қолди...

Хўш, нега шундай бўлди! Наҳотки ўн саккиз миллионли Ўзбекистон «Пахтакор» командасига лоақал ўн саккизта қулинг ўргилсин ўйинчи етказиб беролмайди! Бир миллион одамдан битта яхши футболчи чиқмайди! Ишқибозларнинг гина-кудурат йўғрилган гапларида шу хил таъналарни эшитиш мумкин.

Чемпионлар ўз ораминда...

«Пахтакор» командаси ҳақида ўйлаганимизда хаёлга бехтиёр «Муштум» журналида бир неча йиллар илгари босилиб чиққан карикатура келади. Унда тасвирланишича, стадионда сўст ўйин кетаётган бир пайтда томошабинлар орасидан эгнига оқ ятак, оёғига этик кийган бир деҳқон тўпни зарб билан дарвозага киргизиб, «Пахтакор» дегани мана бунақа бўлади» деб турганди. Қизиқ, ўша расмини футболчилар кўришганикан! Агар кўришган бўлса, команда аъзолари қайси касб кишилари номини кўтариб юрганликлари ҳақида бир дақиқа бўлса ҳам ўйлаб кўрганмиканлар!.. Пахтакор. Бу касб эгаси ниҳоятда заҳматқаш, тиним билмайди. Унинг зиммасида бутун элни кийинтириш вазифаси ётади. Ана шу номни олган команда ҳам ёмон ўйин кўрсатишга, бўшашувчанлик қилишга ҳаққи йўқ.

«Ёр-ёр» кинофильми қаҳрамони айтган гап эсимга тушади: «Бугун «Пахтакор»га нимадир етишмаяпти». Нима, ўша «нимадир»? Тошкентдаги Марказий «Пахтакор» стадиони бутун Урта Осиёда ягона. Олтиинчи йилларнинг ўрталарида бу стадионни янада кенгайтириш ҳақида сўз юритилганди. Лекин бу масала ўз-ўзидан кун тартибидан тушиб кетди. Ахир кейинги йилларда усиз ҳам, стадион «катталиқ» қилиб қолди-да! Стадион маъмурияти охириги марта билет «аншлаг» бўлганини қийналиб эслайди; дафъатан эслаш қийин

Шуҳрат Жабборов

Пахтакор номига ҳурмат шуми?

«Футбол республикада энг оммавий спорт турларидан бири ҳисобланади. Халқимиз спортнинг бу турини беҳад ардоқлайди, у турли ёш ва касбдаги кишиларнинг жон-дили бўлиб қолган», деб таъкидлади Ўзбекистон

Компартияси Марказий Комитетининг биринчи секретари ўртоқ И. Б. Усмонхўжаев шу йил июль ойида республика партия активининг йиғилишида қилган

докладида. Уша докладда Ўзбекистоннинг асосий

футбол командаси «Пахтакор»нинг

фаолиятига принципаал баҳо берилди.

«Ёшлиқ» журнали почтасида ҳам «Пахтакор»нинг

тақдири, уни орқага тортаётган сабаблар ҳақида

чуқур мулоҳаза юритилган, аниқ таклифлар

келтирилган мактублар анчагина. Биз редакцияга

мактуб йўллаётган кўплаб журналхонларнинг, футбол

ишқибозларининг талабларини инobatга олиб,

журналист Ш. Жабборовнинг қуйидаги мақоласини

кўпчилик эътиборига ҳавола қилмоқдамиз.

бўлганлиги учун ҳам, жуда узоқ тарихни тилга олишдан ўзларида қочулайлик сезганликлари учун ҳам. Бу йилги ўйинларда ҳатто икки минг томошабин кирган учрашув ҳам бўлди. Бемалол эллик минг сифадиган стадионда-я! Демак, қирқ саккиз минг кишининг ўрни бўш турди. Бу деҳқон тили билан айтганда, 50 центнерлик ҳосил ўрнига 2 центнер олиш деган гап.

Ишқибозлар ўз командасидан чинакам ўйин кўрсатишни талаб қилишга ҳақлидирлар. Шундай экан, ҳар ким ўз сеvimли командасига истак билдиргиси келади.

Мухтор Ҳожирахимов, фарғоналик журналист:

— Командани маҳаллий ёшлар ҳисобига бойитиш керак. Мамлакатимиз марказидаги командалардан «ёланган» ўйинчиларни таклиф этиш билан иш битмайди. Б. Абдураимов, Ҳ. Раҳматуллаев, Г. Красницкий, В. Федоров, М. Ан каби маҳоратли футболчилар доврўғини ҳали ҳам ишқибозлар тилдан қўйишмайди. Бу бежиз эмас, албатта. Улар шу тупроқда ўсиб, катта бўлишган. Шунинг учун ҳам Ўзбекистоннинг, «Пахтакор»нинг шаънини астойдил ҳимоя қилишган. Ахир Грузия ва Арманистон республикаларида бу иш яхши самара берапти-ку!! Қачонгача Ўзбекистондан четда ўйинчи қидириб юрамиз!

Каримжон Мухторов, Қумқўрғон районидан, экономист:

— Чемпионлар орамизда! Фақат уларни саралай билиш, тарбиялаш керак. Ўзбекистон қўёши остида ўсган бакуваат, чайир йигитлар чинакам ўйин кўрсата олишларига ишончим комил. Футбол мардона ўйини. Унга мард, истеъдодли, майли бир оз чапани йигитларни таклиф этиш керак, улар қалбида қадрдон номга муҳаббат, эфтихор ва ғурур ҳисси гупириб турсин.

Ҳа, бу фикрга қўшилмай иложимиз йўқ. 1984 йилги мамлакат чемпиони «Зенит» командасини ленинградликлар чексиз ифтихор билан олқишлаганлари кечагидек ёдимизда. Ундан бир йил муқаддам олтин медалга муяссар бўлган «Днепр» командаси-чи! Днепрпетровскликлар эндиликда ўзларидан етишиб чиққан футбол «юлдузлари билан ҳақли равишда фахрланишади. Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин.

Ўзбекистонда футбол соҳасининг оқшаши ҳақида ўйлаганимизда, умуман спортнинг аҳволи, бу соҳага бўлган муносабат тўғрисида мулоҳаза юритиш келади киши. Шу йил 27 июлда Тошкентда бўлиб ўтган республика партия активининг йиғилишида «Клуб муассасалари ва спорт иншоотларидан фойдаланишни яхшилаш тадбирлари тўғрисида»ги масала атрофлича муҳокама қилинди. Шу фактнинг ўзи партиямиз халқнинг турмуш маданиятини юксалтириш тўғрисида қанчалик қайғураётганлигидан дарак беради. Бу одами қувонтиради, албатта. Лекин ана шу партия активи йиғилиши минбаридан таъкидланганидек, ҳали бизда спортга етарли эътибор берилмаяпти.

Шу маънода Жиззах районидagi 17-ўрта мактаб жисмоний тарбия ўқитувчиси Раҳмон Шокировнинг билдирган мулоҳазалари диққатга сазовор:

— Мен ўн йил мобайнида райондаги «Ўзбекистон» колхозида спорт бўйича инструктор бўлиб ишлаганман, — дейди Р. Шокиров. — Ишонасизми, айрим раҳбарлар спорт ҳақида оғиз очсангиз энсаси қотади. Уларга жисмоний тарбиянинг аҳамияти ҳақида сўзлагудек бўлсангиз, «Агар кучларинг ошиб кетган бўлса, ана, далага чиқиб синайверинглар» дейишади истеҳзо билан. Ёки бўлмаса менсиммагандек кулиб қўйишади. Йўқ, спорт — бу жиддий иш. Тўғри, бу соҳада эришилган натижаларни гектар, центнерларда ўлчаб бўлмайди. Лекин спортнинг маънавий қиммати, инсон саломатлиги йўлидаги аҳамиятини ҳеч бир тарозига қўйиб ўлчаб бўлмайди-ку!! Шу ҳақда ўйлаганда айрим мансабдор шахслар спорт мусобақаларига шунчаки расмий юзасидангина эътибор бераётганликлари кишини таажжубга солади. Мана, бизнинг районимизни олайлик. Кейинги икки-уч йил ичида район ижроия комитети қошидаги спорт комитетида тўрт марта раис ўзгарди. Аммо аҳвол ўша-ўша, ўзгаргани йўқ. Спортда ҳам қўшиб ёзиш, кўзбўямачилик каби салбий ҳодисалар рўй берганлигини ҳеч ким инкор эта олмайди. Эшитишимча, ГДРда обкомнинг спорт ишлари билан шўғулланувчи секретари бўлар экан. Шунинг учун бўлса керак, у ерда спорт соҳасида эришилаётган ютуқлар тобора кўпайиб борапти. Бизда спортни замон талаблари даражасида ривожлантириш учун барча шароит бор. Бунга илгор коллективларда эришилаётган

ютуқлар мисол бўла олади. Наманган курашчилари, Фарғона штангачилари, Андижон енгил атлетикачиларининг завқ-шавқ билан беллашганларини кўрган киши албатта завқланади. Андижон областининг Луғумбек қишлоғидаги спорт иншоотлари бошқа хўжаликлар учун намуна бўлиши мумкин.

Яна бир нарсани айтмай: қайси коллективда спорт ишлари яхши йўлга қўйилган бўлса, ўша ерда ишлаб чиқариш кўрсаткичлари юқори. Узим ишлаётган мактабда спортга ихлос қўйган ўқувчилар бошқа фанлардан ҳам яхши ўзлаштирадilar. «Пахтакор» командаси ҳақида гапирадиган бўлсак, бутун Ўзбекистон кўз тикиб турган коллективга чинакам фидокор футболчилар таклиф этилиши керак. Ҳолбуки, орқаворотдан эшитишимча, шу соҳада ҳам баъзан таниш-билишчилик, ошна-оғайнигарчилик орқали командага кириб юрганлар бор экан. Ундайлар аслида Ўзбекистон шарафи ҳақида жон қуйдиришдан кўра, ўзларининг шахсий шўхратларини ўйлашади. Баъзи истеъдодли футболчилар эса команда раҳбарлари олдига тор мешчанлик даражасида турли шартлар қўйишади. Бундай футболчилар ўз хатти-ҳаракатларини «озроқ эркалик қилсак қилибмиз-да», деб оқлашга уринадилар. Йўқ, халқимиз эъзозлаган команданинг ор-номуси, шону шавкати сизларнинг эркаликларингиздан юқори туради. Менга қолса, бундай тушунчадаги футболчиларни командада бир дақиқа ҳам ушламас эдим.

Мана оддий қишлоқ ўқитувчисининг фикрлари. Шундай ўй-андишалар юз минглаб футбол ишқибозларининг қалбида йўқ дейсизми! Бор. Фақат назаримизда «Пахтакор» командасининг айрим мутасаддилари, бўш ўйнаётган ўйинчилар андишанинг отини кўрқоқ деб ўйлашмоқда шекилли...

Охирги марта Испанияда ўтказилган жаҳон чемпионатининг бетакрор ўйинлари кўпчиликнинг ёдидан чиққанича йўқ. Уша кунлари футбол ишқибозлари тунги ширин уйқудан воз кечиб, экран қаршида тонг оттирган дамлар ҳам бўлди. Қандай мафтункор, ҳаяжонга бой ўйинлар бўлган эди ўшанда. Бразилия — Италия, ГФР — Франция, Италия — ГФР ўйинлари футбол тарихига ёрқин саҳифа бўлиб қўшилди. Уша ўйинларни эслаб майдонда юлдуздай қақнаган йигитлар бир пайтлар кўча чангитиб юрган бебош болалардан чиққанлигига ишонгингиз келмайди. Аслида ҳам шундай... Бизда болалар футболнинг ривожланиши учун деярли ҳама шароит бор: «Чарм тўп» мусобақалари, «Пахтакор» футбол мактаби ва ҳоказо. Лекин бизда энг муҳим нарсас — футболга, умуман спортга нисбатан кўникма етишмайди. Бу нарсас, айниқса ота-оналарнинг хатти-ҳаракатларида, гап-сўзларида яққол сезилади. Аксарият ота-оналар спорт деганда болаларнинг шаталоқ отишини, тўполончилигини, ўйинқароқчилигини тушунадилар. Ёки бошқа бир манзара. Айрим ота-оналар спорт билан шўғулланаётган ўғли ёки қизининг бошқа шаҳарларда ўтадиган турли мусобақаларда қатнашишларидан умуман норози бўлиб юришади. Улар учун фарзанди эртадан кечгача нима иш қилиб юрса юрсин, фақат кечкурун уйига келсин... Шаҳар ва қишлоқларимиздан кўплаб номдор чемпионлар етишиб чиқмаётганига, «Пахтакор» командасида маҳаллий футболчиларнинг камлигига спортга нисбатан ана шундай нотўғри қарашлар ҳам сабаб бўляпти. Назаримизда, ота-оналар учун дераза ойнасини синдирган тўпни боланинг қўлидан тортиб олиш ёки ёриб ташлаш ўрнига фарзандларига футбол майдончалари куриб бериш ҳақида ўйлаш вақти келди. Бизда яхши имкониятларга эга стадионлар бор. Янгийўл район, Усмон Юсупов номидаги агросаноат бирлашмаси, Самарқанд область, Пахтачи районидagi «Коммунизм» колхози, Хоразм область, Богот район, Наримонов номидаги колхоз стадионларига ҳавас қилса арзийди. Бу рўйхатни давом эттириш мумкин. Лекин ўз стадионига, командасига эга бўлмаган колхоз ва совхозлар рўйхатини адо қилиб бўлмайди. Ваҳоланки, партия ва ҳукуратимиз ҳар бир қишлоқда, маҳаллада, микрорайонда спорт майдончаси бўлсин, деган талабни қўймоқда. Бу борада асосий масъулият колхоз раислари ва совхоз директорларининг маданий-маиший ишлар бўйича ўринбосарлари зиммасига тушади. Бу ўринбосарларнинг кўпчилиги бевосита ўз вазифасини эмас, балки биринчи раҳбарнинг кўнглига келган топшириқларни бажариш билан банд бўлишапти. Шундай ўринбосарларнинг баъзилари билан суҳбатлашиб қолсангиз, уларнинг ўзлари спортдан жуда узоқда эканлиги аён бўлиб қолади. Қашқадарёлик ана шундай ўринбосардан «Совхозингизда спорт ишларини ривожланти-

риш учун нималар қиялсиз!» деб сўраганимизда «Яқинда меҳмонхонага бильярд олиб келдик» деб жавоб берди... «Ахир, бильярд спорт турига кирмайди-ку!» деганимизда суҳбатдошимиз хижолатдан қизариб: «Наҳотки, шундай бўлса, мен бильярд ҳам спорт деб юрардим» деди. Мана сизга масъул кишининг ўз вазифасига муносабати.

Энди юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, бевосита «Пахтакор» командаси ҳақида сўз юритадиган бўлсак, назаримизда, коллективдаги психологик иқлимни яхшилаш керакка ўхшайди. Баъзан команда шундай ланж, маънисиз ўйин кўрсатадики, бу ўйинларни республика Спорт комитетидаги мутассади ўртоқлар қандай қилиб лоқайд кузатиб туришлари мумкинлигига ажабланасиз. Ахир, миллионлаб ишқибозларнинг асаби бузилишини ўша ўртоқлар наҳотки пайқашмаётган бўлса. Республикаимизнинг бош командаси Болтиқбўйи, Узоқ Шарқ, Закавказье шаҳарларида, чет элларда ўйин кўрсатганида беихтиёр ўша жойлардаги футбол ишқибозлари команданинг номи қандай маъно бериши билан қизиқишлари шубҳасиз. Пахтакор номи алоҳида мағрур жаранглайди. Лекин команда шу мағрур номни оқлай олмаяпти... Ижод аҳлида шундай аъна таркиб толган: ёзувчи, шоир, рассомлар тез-тез шаҳар ва қишлоқларда бўлиб халқнинг турмушини, одамларнинг маънавий эҳтиёжларини чуқурроқ ўрганиш, улар билан яқиндан мулоқотда бўлиш мақсадида учрашувлар ўтказиб туришади. Нега энди «Пахтакор» бевосита далада тер тўкаётган ҳақиқий пахтакорлар билан тез-тез мулоқат қилиб турмайди! Истардикки, «Пахтакор» ўйинчилари деҳқонлар олдида вақти-вақти билан ҳисоб бериб туришсин. Уларнинг заҳматли меҳнатларини ўз кўзлари билан кўришсин. Шундай учрашувлар командада масъулиятни оширишига ишончимиз комил.

Ўрни келганда шунини айтилик. Ҳозирги команда зиммасида яна бир масъулият ётади. Бу — 1979 йилнинг 11 августда авиация ҳалокатига йўлиққан навқирон йигитлар хотирасидир. Марҳумлар ҳақида Сергей Вишняков ва Олег Кучеренконинг «Команда» деган ҳужжатли қиссаси ўтган йили «Дружба народов» журналида босилди. «Пахтакор»чилар бу қиссани ўқиб чиқишгандир. Агар шундай бўлса, ўзларининг ўтмишдошлари хотирасини пок сақлаш учун ёмон ўйин кўрсатишга ҳақлари йўқ.

Сиз кимни тавсия этасиз!

Баъзан шундай ўй-хаёлга борасан. Эҳтимол, «Пахтакор» командаси раҳбарлари истеъдодли ўйинчиларни топишда қийналишар! Тўғри, командада бу иш билан махсус «селекционерлар» шуғулланишади. Лекин улар бир неча киши холос. Назаримизда бундай ҳолларда ўша командага ишқибоз бўлган жамоатчиликнинг ўзи ёрдамга келиши керакка ўхшайди. Бу борада иттифоқимизда истаганча тажриба етарли. Масалан, «Алло, биз талантларни излаймиз» деган кўрсатув орқали қанчадан-қанча истеъдодлар ўз йўлини топиб кетган. Ана шу тажрибадан ижодий фойдаланиш керак. Бу борада республика Спорт комитети масъулиятни ўз зиммасига олишига тўғри келади. Миллионлаб футбол ишқибозлари «Пахтакор» командаси шарафини ҳамоя қила биладиган ёш, истиқболли ўйинчиларни республика Спорт комитетига тавсия этишса. Бу ўйинчилар номдор командада бўлишлари шарт эмас. Эҳтимол улар колхоз командасидан бўлишлари мумкин. Балки ҳали ўрта мактабни битирмагандир. Бу ерда гап шунчаки, яхши ўйнайдиган футболчиларни эмас, балки фавқулдда талантли ўйинчиларни аниқлаш ҳақида борапти. Албатта, бундай таклиф киритишдан олдин киши ўз сўзининг масъулияти ҳақида пухта ўйлайди. Тавсия этилган ўйинчилар «Пахтакор» командаси раҳбарлари билан таништирилади. Мутахассисларнинг кўригидан ўтади. Уйлаймизки, бу ташкилий тадбир орқали кўпчиликнинг назаридан четда қолаётган ноёб истеъдодлар ярқ этиб ўзлигини намоён этадилар. Шояд, кўпчилик бўлиб излаб топилган талантли футболчилар «Пахтакор» деган номни оқласалар, унинг шаънини янада юқори кўтарсалар.

Шу сатрларнинг автори ҳам бундан бир неча йиллар илгари дурустгина ўйин кўрсата оладиган, лекин етарли мадад бўлмаганлиги учун бирор командадан жой ололмаган ўйинчиларни кўрган. Албатта, бундай ҳолларни хусусийликка йўйиш мумкин. Лекин кўпчиликдан кўп гап чиқади, деган ақлдага амал қилиб халқимиз ардоқлаган ўйин командасини муносиб йигитлар ҳисобига мустаҳкамлаш мумкин. Бу ҳақда асосий гап республика Спорт комитети ҳамда журналхонлар ихтиёрида қолади.

Музаффар Зоҳидов

ИЗЛАНИШ ВА КАШФИЁТЛАР ДАВРИ

Маълумки, бугун кечанинг давоми эканлиги рад қилиб бўлмайдиган содда ҳақиқатдир. Бинобарин, бугун ўзбек киноси совет кинематографиясида муносиб ўрин эгаллар экан, бунинг учун биз, аввало, олтмиш йил аввал миллий киномизга асос солган, унинг ривожланишига ҳисса қўшган ўзбек киночиларининг тўнғич авлодидан миннатдор бўлмоғимиз лозим. Наби Ғаниев, Комил Ерматов, Й. Аъзамов, М. Раҳимов, Р. Пирмухамедов, С. Искандаров кабилар мансуб бу авлод вакилларининг фидойи меҳнатлари тўғрисида ёш киномиз қисқа фурсат ичида катта шўҳрат қозонди.

Ўзбек киноси 1925 йили «туғилди» — шу йили Тошкентда «Шарқ юлдузи» кинофабрикаси ташкил этилди. Бу даврда рус кинорежиссёрларидан Ч. Сабинский, О. Фрелих, К. Гертель, М. Дорони, операторлардан А. Дорн, А. Добржанский кабилар ўзбек киносининг юзага келишига бекиёс ҳисса қўшдилар.

Лекин биздаги дастлабки фильмлар [бу пайтда фильмлар ҳали овозсиз эди] бадий жиҳатдан унчалик мақтовга сазовор эмасди... Зеро, булар Туркистоннинг миллий хусусиятларини ҳали етарли даражада билмаган «меҳмон» кинематографчилар томонидан яратилган. Албатта, режиссёрларнинг ўзбек халқи ҳаётининг реал манзараларини яратишга ва ҳаёт проблемаларини акс эттиришга интилганларининг ўзиёқ диққатга сазовордир. Масалан, 1926 йили томошабинлар ҳукмига ҳавола этилган «Бахт кўеши» фильми ер ва сув реформаси ҳақида ҳикоя қилади. «Иккинчи хотин» [1927 й.], «Чодра» [1927 й.], «Унинг ҳуқуқи» [1931 й.] фильмлари эса аёллар озодлиги масаласига бағишланган. «Ёпиқ арава» [1927 й.], «Равот қашқирлари» [1927 й.] фильмларида эса ўша йиллари бутун мамлакат бўйлаб авж олган контрреволюцияга қарши кураш масалалари акс этган. Аммо, юқорида

таъкидлаганимиздек, бу фильмларнинг барчаси ҳам бадий жиҳатдан анчагина заиф эди.

Партия ва ҳукуватимиз ўзбек киноси ташкил топган дастлабки йилларда ноқ кинематографиямиз учун миллий кадрлар тайёрлаш масаласига катта эътибор берди. Зеро, киноларимизнинг ҳар жиҳатдан мукамал бўлиши, юқорида айтилган камчиликлардан тезроқ халос бўлиш учун бу масалани ҳеч кечиктирмай ҳал қилиш зарур эди. Бу янги санъат турининг мафтун бўлган М. Расулов, А. Умаров, Р. Аҳмедов каби ўнлаб талантли ёшлар ўша йиллардаёқ Москва ва Ленинград шаҳарларидаги кинематография билим юр்தларига ўқишга юборилди.

Ҳап ўзбек киносининг тўнғич авлоди вакиллари ҳақида кетар экан, актёр, сценарист ва режиссёр Наби Ғаниев фаолияти ҳақида батафсилроқ гапириш ўринлидир.

«Шарқ юлдузи» киностудияси ташкил топган дастлабки пайтларда ноқ талантли кинематографист Наби Ғаниев унга раҳбарлик қила бошлади. У бу пайтда ҳали бирмунча ёш бўлса ҳам социалистик қурилиш ишида кинематография қандай катта роль ўйнаши мумкинлигини яхши биларди. Шу билан бирга, у миллий кадрларсиз том маънода ўзбек киноси мавжуд бўла олмаслигини ҳам тўғри англаб етди. Шунинг учун Наби Ғаниев киностудия қошида махсус кинокурслар ташкил қилди. Бу курсларда рус режиссёрлари, операторлари, сценарист ва актёрлари ўз маҳорат сирларини ўзбек киносининг ёш мутахассисларига ўргата бошладилар. Бундан ташқари, Наби Ғаниевнинг ўзи ёш ўзбек мутахассисларига мўлжаллаб ўзбек тилида «Киносценарий» ва «Киноактёр» номли иккита китоб ёзиб, буларда актёрлик ва сценаристлик маҳорати ҳақидаги асосий маълумотларни баён қилиб берди.

Наби Ғаниев кўп қиррали талант соҳиби эди. Шу билан бирга, ўз талантини юзага чиқариш учун у бир минут ҳам тиниб-тинчимасди. Йигирманчи йилларнинг иккинчи ярмидан бошлаб Наби Ғаниев актёр сифатида ҳам, режиссёр ёрдамчиси ёки ассистенти сифатида ҳам баб-баравар иш олиб борди. Унинг «Иккинчи хотин», «Ёпиқ арава» каби фильмларда яратган илк роллари, маҳорат нуқтаи назаридан ҳам диққатга сазовордир. Зеро, ўзбек киносининг илк асарларида маҳорат масаласи қониқарли даражада эмасди. Умуман, бу даврда кино асарининг бадий ва профессионал-техник хусусиятларига нисбатан кундалик ҳаётдан олинган воқеанинг долзарб бўлишига кўпроқ эътибор бериларди. Бинобарин, биринчи ўзбек бадий фильми «Пахта-Орол» [1925] асосига қишлоқда янги ҳаёт қурилиши ҳақида ҳикоя қилувчи воқеа олинган бўлиб, у ўша пайтда замонавий ва долзарб ҳисобланарди. Фильмининг муваффақият қозонишига ҳам ана шу омил асосий сабаб бўлди. Бу картинадан фарқли ўлароқ Наби Ғаниев 1931 йили яратган биринчи бадий фильм «Юксалиш» [Н. Кладо сценарийси асосида] айнан бадий жиҳатлари билан диққатга сазовордир. Аввало, бу фильм асосига олинган воқеа драматик характерда эканлиги ўша пайтда ўзбек киносида мутлақо янгилик ҳисобланарди. Бу асар яна шу жиҳати билан муҳимки, бунда ўзбек киноси тарихида биринчи марта ўзбек ишчисини образи, жамятини социалистик қайта қуриш учун астойдил курашувчи ижобий қаҳрамон образи яратилди. Бу фильм томошабинлар орасида шўҳрат қозонди. Бироқ, Наби Ғаниевнинг ўзи биринчи асарига танқидий ёндашиб, асосий конфликтнинг схематик характерда экани, образ яратишда бирёқламаликка йўл қўйилгани, натижада кимнинг ким экани ташқи белгилариданоқ билиниб қолганлиги каби камчиликларни кўра олди. Наби Ғаниев бу камчиликларга аввало сценарийнинг ноқорлиги сабаб эканини ҳам тўғри англади. Бу унинг учун яхшигина сабоқ бўлиб хизмат қилди. Зеро, яхши фильм яратиш учун энг аввало бадий жиҳатдан бақувват сценарий танлаш керак... Бундай сценарийлар эса ҳали йўқ эди. Балки шу сабабдир, кейинги «Рамазон» фильми учун сценарийни Наби Ғаниевнинг ўзи ёзди. Бу фильмида у диний урф-одатларнинг қишлоқларда совет ҳокимиятини мустаҳкамлашга ҳалақит бераётганини кўрсатади.

Кейинроқ суратга олинган «Йигит» (1935 й.) фильмида Наби Ғаниев «Рамазон» фильмидаги темани ривожлантиради. Бу фильмда кечагина хор-зор бўлган бекадр бир кимсанинг Октябрь революцияси шарофати билан аста-секин ўз тақдирига ўзи хўжайини, янги жамиятнинг актив қурувчиси бўлиб етишуви тасвирланади.

Уттизинчи йиллардан бошлаб яна бир неча талантли ёш ўзбек кинорежиссёрлари Наби Ғаниев билан ёнма-ён туриб ижод қила бошладилар. Масалан, С. Хўжаев 1916 йилги Жиззах кўзғолонига бағишлаб «Тонг олдида» (1933 й.) фильмини яратди. Бу ўзбек киносининг тарихий фактларга асосланиб яратилган биринчи картинаси. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, мазкур фильмда бош қаҳрамон образи йўқ эди. Лекин режиссёр революциядан олдинги турли синф вакилларининг бир неча типик образларини яратишга муваффақ бўлган.

Уттизинчи йилларнинг охирида ўзбек киносини тарихида янги зарварақлар очди. Бу даврда режиссёр А. Усольцев-Гарф томонидан биринчи марта тўла метражли овозли бадий фильм «Қасам» (1937 й.) яратилди. Режиссёр ўзбек киносини тарихида биринчи марта театр актёрларини кинода роль ўйнашга тақдир этди (асосий роллардан бирини таниқли актёр А. Исмаилов ижро этган). Худди мана шу нарса мазкур фильмининг катта муваффақият қозонишига асосий сабаб бўлиб хизмат қилди. Фильм нафақат республикада, балки бутун Иттифоқ миқёсида ҳам шухрат қозонди.

Ўзбек кинематографияси ривожига кекса рус режиссёри Я. Протазановнинг роли беқиёсдир. Унинг «Насриддин Бухорода» (1943 й.) комедия фильми (бу фильмининг иккинчи режиссёри Наби Ғаниев эди) катта шухрат қозонди. Маълумки, бу фильмда Насриддин родини ажойиб рус актёри Яков Свердлов маҳорат билан ижро этган. Унинг ижросидаги Насриддин образида донишмандлик, топқирлик, ўткир фикрлик ва жасурлик каби ўзбек халқига хос барча сифатлар яққол кўриниб туради.

Фольклор мотивларини кинога олиб киришга, уни ривожлантиришга ҳаракат қилиб, Наби Ғаниев ҳам «Насриддиннинг саргузаштлари» (1947 й.) фильмини яратди. Аммо бу фильм Я. Протазанов яратган комедиядан сюжетнинг секин ривожланиши билан фарқланади. Шунинг учун ҳам мазкур фильм у қадар катта шухрат қозонмади. Чунки комедия фильми учун энг зарур хислат сюжетнинг тез ривожланиши, воқеаларнинг ва қаҳрамонлар хатти-ҳаракатининг шиддатли мароми экани асло сир эмас.

«Насриддиннинг саргузаштлари» фильмидан кейин кўп ўтмай Наби Ғаниев ўзбек халқ достони асосида «Тоҳир ва Зухра» фильмини яратди. [Драматург ва шоир Собир Абдулла ҳамда Л. Спешнев бу фильмга сценарий ёзишган].

Сценарийга ўзбек халқи тарихи асос қилиб олингани ва ролларни асосан театр актёрлари маҳорат билан ижро этганлари туфайли ҳам мазкур фильм мақтовга сазовор эди. У фақат республикада эмас, балки чет элларда ҳам муваффақият билан намойиш этилган биринчи ўзбек бадий фильми эди. Бу фильм орқали чет эл томошабинлари бой ва ўзига хос миллий санъатимиз, асрлар оша келаётган анъана ва урф-одатларимиз билан танишишга муваффақ бўлди. Шу билан бирга, Наби Ғаниев яратган мазкур фильм бутун жаҳонга Совет Иттифоқидаги барча республикаларда ҳам санъат ва адабиёт бир маромад ривожланаётганини намойиш этди. Жаҳон халқлари Ўзбекистонда ўз миқёси ва юқори малакали миллий кинематографчиларига эга бўлган кино санъати мавжудлигига гувоҳ бўлдилар.

Хўш, бу асарнинг шу даражада муваффақият қозонганининг сабаби нима эди! Аввало шуки, «Тоҳир ва Зухра»га чинакам шарқона романтик дoston асос қилиб олинган бўлса-да, воқеалар реалистик санъат нуқтан назаридан ҳал этилган. Фильм авторлари фольклор асарига эҳтиётлик билан ёндашиб, ундан диний мотивларни ва эскирган қарашларни ажратиб олиб ташлашди. Фильмдаги ролларга ҳам жуда мувофиқ актёрлар танлаб олинган. Масалан, Бобоҳон родини А. Исмаилов, Қоработир родини Ш. Бурҳонов, вазир родини эса таниқли актёр А. Жалилов ўйнагани эслаш кифоя. Бош қаҳрамонлар ролига ҳам жуда мос актёрлар (Зухра — Ю. Ризаева. Тоҳир — А. Аълов) танланган. Энг муҳими эса, режиссёр ўрта асрлардаги халқ ҳаётини маҳорат билан кўрсата билган, ўша давр руҳини томошабинга етказа олган. Фильмда

Н. ҒАНИЕВ, 1946 йил

ҳар қандай тўсиқни енгувчи инсон муҳаббати ва эрки масаласи билан боғлиқ юксак инсоний ғоялар тараннум этилади. Бундан ташқари, мазкур фильм ҳатто техник жиҳатлари билан ҳам диққатга сазовор. Режиссёрнинг топқирлиги, энг зарур моментларни маҳорат билан суратга олиши, ортиқча битта ҳам кадрнинг бўлмаслигига эришиши мақтовга лойиқ. Қолаверса, фильм яратишда режиссёрдан тортиб операторгача, актёрдан тортиб монтажчигача — барча кинематографчиларнинг яқдиллик билан баҳамжиҳат иш олиб борганлари сезилиб туради.

Мана шу омилларнинг бари йиғилиб «Тоҳир ва Зухра» фильмининг муваффақиятини таъминлаган.

Қирқинчи йилларнинг иккинчи ярмидан бошлаб ўзбек кинематографиясида тарихий мавзуга мурожаат этиш кучая бошлади. Шунинг маҳсули ўлароқ, 1948 йили А. Спешнев, Уйғун, И. Султон ва В. Шкловский ҳамкорликда яратган сценарий бўйича «Алишер Навоий» [режиссёр Комил Ерматов] бадий фильми юзага келди.

Режиссёр Комил Ерматов Алишер Навоий образининг икки қиррасини, яъни унинг мутафаккир шоир ва айни пайтда йирик давлат арбоби эканини кўрсатишга ҳаракат қилди. Шу билан бирга, у Навоий образини яратар экан, темурийлар салтанатининг аста-секин инқирозга юз тутаетганини ҳам ишонarli тасвирлай олган. Бош ролларни ижро этишга машҳур актёрлар тақлиф этилганди. Ҳусайн Бойқаро образини А. Исмаилов, Навоий образини эса Р. Ҳамроев ижро этганлиги фильмининг муваффақият қозонишига сезиларли таъсир қилди. Аммо бу фильм маълум камчиликлардан ҳам холи эмасди. Сценарий муҳоамасидаёқ С. Эйзенштейн мазкур фильмда ўткир конфликтнинг, жиддий тўқнашувларнинг йўқлигини айтганди.

Натижада, Ҳусайн Бойқаро ва Алишер Навоий ўртасидаги конфликтнинг моҳияти етарли даражада очиб берилмаган. Лекин бу камчиликларига қарамасдан, Комил Ерматов яратган мазкур фильм шу даврда Наби Ғаниев суратга олган картиналар билан бирга ўзбек бадий киносини яратишга муҳим ҳисса бўлиб қўшилди.

Улуғ Ватан урушидан олдин ва кейин яратилган фильмлар ўзбек бадий киносининг бундан кейинги ривож учун мустаҳкам таянч бўлиб хизмат қилди. Эллингичи, олтиминчи йилларда суратга олинган кинокартиналарда замонавий темага нисбатан тарихий ва тарихий-революцион мавзу муваффақият

билан ривожлантирилди. Худди шу йиллари биографик характердаги «Фуркат» [режиссёр Й. Аъзамов], «Жамза» [режиссёр З. Собитов], «Улуғбек юлдузи» [режиссёр Л. Файзиев], сал илгарироқ эса «Ибн Сино» [режиссёр К. Ерматов] фильмлари юзага келди. Албатта, бу картиналарнинг ҳаммаси ҳам бадий жиҳатдан бир хил даражада деб бўлмайдими. Уларнинг баъзиларида ўзбек санъатининг энг яхши анъаналаридан ижодий фойдаланилмаган. Ҳатто айрим фильмларда тарихий фактлар бузиб кўрсатилган. Гапнинг очиги, энг биринчи тарихий мавзудаги фильмлардан фарқли равишда эллигичи йиллардан кейин яратилган юқорида санаб ўтилган фильмларда авторлар тарихий шахсларнинг тўлақонли образини ярата олмаганлар.

Бу даврда кинорежиссёрлар тарихий ва тарихий-революцион темада фильмлар яратишга шу қадар берилиб кетишдики, натижада замонавий мавзудаги асарлар кўпинча экран юзини кўролмай қолиб кетаверди. Бу ҳақда матбуотда ҳам турлича фикрлар эълон қилинди. Кўпчилики ўзбек кинематографиясида замонавий мавзуга кўпроқ мурожаат этиш ва республикамизнинг бугунги кунини ҳар томонлама кўрсатиш мавриди аллақачон келганини куйиниб гапиришди. Бироқ фильм асосига олинган асарларнинг бадий жиҳатдан бўшлиғи, тўғрироғи, жўнлиғи, улардаги образларнинг ҳаётий эмаслиги охир-оқибатда кинематографчиларни муваффақиятсизликка олиб келарди.

1960 йили режиссёр Л. Файзиев яратган ўзбек киносининг биринчи кенг экранли «Иккинчи кўклам» фильмидигина О. Хўжаев ижро этган замондошимиз образи анчагина ишонарли чиққан. Л. Файзиев суратга олган кейинги «Синчалак» фильми эса замонавий раҳбар образини яратиш йўлида янги бир босқич бўлди.

Уша йиллари ҳали анчагина ёш кинорежиссёр Шўҳрат Аббосовнинг «Маҳаллада дув-дув гап» (1961 й.) фильми катта муваффақият қозонди. Чунки режиссёр мазкур замонавий мавзудаги фильмда миллий колоритни яхшигина ифодалай олганди. Бу миллий колорит фильмдаги маиший икир-чикирларда ҳам, қаҳрамонлар характерида ҳам ёрқин ифодаланган. Шўҳрат Аббосов мазкур фильмда эскириб қолган урф-одат ва анъаналарнинг ҳаёт талаби билан қай даражада ўзгараётганини, шу билан бирга, халқ турмуш даражаси нечоғлик юксалаётганини кўрсатишга муваффақ бўлган.

Бу фильмдан кейин кўп ўтмай Ш. Аббосов Р. Файзий сценарийси асосида «Сен етим эмассан» (1962 й.) фильмини яратди. Маълумки, мазкур фильмда Улуғ Ватан уруши даврида Тошкентга эвакуация қилинган турли миллат вакилларидан иборат ўн тўрт болани асраб олган темирчи Шомоҳамудовлар оиласи ҳақида ҳикоя қилинади. Фильм нафақат мамлакатимиз, балки бутун жаҳонда катта муваффақият қозонди. Иттифоқ ва халқроқ фестивалларда мазкур фильм совет халқига хос инсонпарварлик ва интернационализм каби юксак инсоний фазилатларни тарғиб қилиб, кўпдан-кўп мукофотларга сазовор бўлди. Ушбу фильм ўзбек киноси тарихида янги даврни бошлаб берди. Зеро, ўзбек киноси тарихида биринчи марта урушнинг бутун даҳшати ва бу даҳшатни енгиб ўтган интернационал туйғулар шу қадар ёрқин тасвирлаб берилганди.

Ш. Аббосов билан деярли бир вақтда замонавий темага мурожаат этган ёш кинорежиссёрлар Р. Ботиров ва А. Хачатуров «Сенинг изларинг» фильмини (П. Қодиров сценарийси асосида) яратиб, бу мавзунини янгича талқин қилдилар. Худди шу даврда яна бир талантли режиссёр ва ёзувчи Учқун Назаров ўзбек кинематографчилари сафига қўшилди. У ўзининг «Одамлар» қиссаси асосида «Ҳаёт тунда ўтиб кетди» фильминини суратга олди. Бу асарда ҳанузгача долзарб бўлиб қолаётган масала — ўзбек аёлларининг замонавий жамиятдаги ўрни масаласи ўртага ташланган.

Бу йилларда замонавий мавзу билан биргаликда тарихий-революцион тема ҳам янада ривожлантирилди. Шу ўринда, аввало, К. Ерматов яратган «Осиё устида бўрон», «Инқилоб чавандозлари» ва «Қора консулнинг ҳалокати» фильмларидан иборат кинотрилогияни эслаш ўринлидир.

Олтмишинчи йилларнинг охирларида ўзбек кинематографиясига янги-янги ёш талантлар келиб қўшилди. Улар яратган фильмлар, аввало, юксак профессионализм ва лириклиги билан ажралиб туради. «Фавқуллода комиссар», «Оппоқ, оппоқ турналар»... [режиссёр А. Ҳамроев], «Сени кутамиз

йигит», «Унутилмаган қўшиқ»... [режиссёр Р. Ботиров], «Севишганлар», «Даҳонинг ёшлиғи» [режиссёр Э. Эшмуҳамедов] каби фильмларда миллий кино санъатимизнинг энг яхши анъаналари муваффақият билан давом эттирилганини кўриш мумкин. Бу авлод вакиллари яратган фильмлар республикамиз ёки мамлакатимиздан ташқарида ҳам катта шўҳрат қозонди. Масалан, Э. Эшмуҳамедов яратган «Даҳонинг ёшлиғи» бадий фильми СССР Давлат мукофотиغا сазовор бўлганига ҳам унчалик кўп вақт ўтгани йўқ.

Лекин, гапнинг очиги, бу айтилганларнинг ҳаммаси аллақачон ўтиб кетди, тарихга айланди. Биз, мухтасар бўлмаса ҳам олтмиш йиллик киномиз тарихига бир назар ташлаб олдик, холос. Ҳўш, энди бугун-чи! Бугунги кунда «Ўзбекфильм» студиясида яратилаётган киноасарлар аҳволи қай даражада! Биз олтмиш йиллик тарихимиз билан озми-кўпми фахрланишга ҳақлимиз. Аммо «Ўзбекфильм» студиясининг ҳозирги аҳволи билан фахрлана оламизми! Келинг, яхшиси, бу саволга жавоб топиш учун бугун яратилган ва яратилаётган фильмларимизни кўздан кечириб чиқайлик.

Саксонинчи йилларда яратилган фильмларимизнинг темаси ранг-баранг. Бу йилларда тарихий ва тарихий-революцион мавзуларда ёки замонавий темаларда ҳам, шу билан бирга Улуғ Ватан уруши мавзуларида ҳам кўплаб фильмлар яратилди. «Уйғониш», «Ватанга хизмат қиламан», «Жонтойнинг қасами», Пароль — Регина меҳмонхонаси», «Ленинградликлар — жигарбандларим менинг», «Лейтенант Некрасовнинг хатоси», «Алвидо, гўр ёшлигим!» «Суюнчи», «Келинлар кўзғолони», «Водиллик келин» каби ўнлаб фильмлар шулар жумласидандир. Бундан ташқари, бу даврда сезиёй мавзуда ҳам фильм яратиш тажрибаси давом эттирилди ва шунинг натижаси ўлароқ, «107-инструкция бўйича тўнтарини», «Жаҳаннамдан репортаж» каби фильмлар юзага келди. Шу даврда режиссёр Л. Файзиев ҳинд киноси усталари билан ҳамкорликда «Али Бобо ва қирқ қароқчи» ҳамда «Севги афсонаси» фильмларини суратга олди.

Кўриб турибсизки, кейинги йил неча йил ичида яратилган фильмларимизнинг сони ва тематикаси ёмон эмас. Лекин қизиғи шундаки, бу даврда тарихий-революцион мавзуда кўплаб фильмлар мавжуд бўлгани ҳолда замонавий мавзуларда жуда ҳам кам картиналар яратилди. Уша озгина яратилганлари ҳам бадий ва техник хусусиятлари билан мақтовга сазовор эмас.

Биз, асло, тарихий мавзуларда фильм яратиш чеклаб қўйилсин, демоқчи эмасмиз. Бу ўта гумроҳлик бўлар эди. Чунки ўлкамиз жуда бой ва қизиқарли тарихга эгаки, биз уни албатта авлодларимизга ҳикоя қилиб беришимиз зарур. Масалан, бизда ҳалигача Абу Райҳон Бериуний, Ибн Сино, Ал-Хоразмий, Улуғбек, Навоий каби йирик тарихий шахслар бутун мураккабликлари ва улуғворлиги билан кўрсатилган фильмлар жуда ҳам кам. Ҳолбуки, буларнинг ҳар бири ҳақида кўп серияли биографик фильмлар яратса бўлади. Бу билан ўзбек киноси жаҳон маданиятига ўз муноси ҳиссасини қўшган бўларди. Зеро, ўрта асрлардаги йирик мутафаккирлар ҳақида чет элларда яратилган биографик характердаги картиналар бутун жаҳон маданиятининг бойлиги ҳисобланиши бежиз эмас. Масалан, Леонардо да Винчи ёки Паганини ҳақидаги фильмлар шулар жумласидандир... Аммо масаланинг иккинчи томони бор — тарихий мавзуларда кўплаб асар яратиш билан замонавий темадаги, ўткир проблемали фильмлар яратишни охириг ўринга суриб қўйиши керак эмас.

Режиссёр Равил Ботиров суратга олган «Мана, ўша йигит қайтди» фильми «Сени кутамиз йигит» картинасининг узвий давом ҳисобланади. Аммо «Сени кутамиз йигит» фильмида режиссёр замонавий ёш ишчи образининг маънавий юксалишини кўрсата олган бўлса, кейинги картинада бу юксалиш у қадар сезилмайди. «Мана, ўша йигит қайтди» фильмидаги бош қаҳрамонлар образлари ўйлаб чиқарилган, уларнинг ҳаётда борлигига ишонмиш қийин. Бу ҳол сценарийнинг ҳам ночор аҳволда эканини кўрсатади.

«Набирамиз милицияда ишлайди» фильми [режиссёр Қ. Камолова] ҳам замонавий мавзуда яратилган. Бу картинада маънавий ва ахлоқий бурч проблемаси биринчи планга қўйилган. Фильм бош қаҳрамони Элёр — ёш миллиция ходими — мустаҳкам ҳаётга эндигина қадам қўяётгандаёқ раҳмсизлик, алдоқчилик ва иккиюзламачилик билан тўқнашади... Аммо унинг иродаси асло букилмайди. У ҳамон раҳмдиллик тарафдори бўлиб қолаверади. Шу билан бирга

охир-оқибат тартиб ва адолат ғалаба қилишига қатъий ишонади. Ғоя, албатта, жуда яхши. Аммо унинг томошабинга қай даражада етказилгани муҳимроқдир. Шу нуқтага назардан олиб қараганда, мазкур фильм жиддий нуқсонларга эга экани кўзга ташланади. Аввало, бош қаҳрамон образи унча мукамал ишлаб чиқилмаган. Унинг хатти-ҳаракатлари кўпинча томошабинда ишонч туғдирмайди. Совет милицияси ходимлари фаолияти эса етарли даражада аниқ ифодаланмаган. Бундан ташқари фильмнинг бу тарзда яқунланиши сийқаси чиқиб кетган усул бўлиб, режиссёрнинг замонавий мавзуга жиддийроқ, реалроқ нуқтаи назардан қарай олмагани сезилиб туради.

Замонавий мавзудаги яна бир фильм таниқли режиссёр А. Ҳамраев ижодига мансуб бўлиб, у «Водиллик келин» деб аталади. Бу комедия сюжети оддийгина бўлиб, тошкентлик ёш йигит билан фарғоналик ёш қиз ўртасидаги муҳаббат ҳақида ҳикоя қилади. Мазкур картинада юмор, ашула ва рақс исталганча топилади. Фильмда жуда кўп таниқли актёрлар иштирок этгани сценарийдаги нуқсонларни маълум даражада беркитиб туради. Лекин шунга қарамай, мазкур фильми бундан кўп йиллар аввал яратилган «Маҳаллада дув-дув гап» [режиссёр Ш. Аббосов] комедияси билан таққослайдиган бўлсак «Водиллик келин» фильми олдинга эмас, орқага силжиш эканини пайқаймиз. «Маҳаллада дув-дув гап» фильмида ҳам чинакам халқона юмор мавжуд. Лекин унда асосан эскириб бораётган урф-одатлар устидан кулинади. Социалистик турмуш тарзига ёт бўлган ҳамма-ҳамма нарса кулгу билан фош этилади. «Водиллик келин» фильмида эса, юмор фақат томошабинни шунчаки кулдириш учунгина хизмат қилади. Талантли кинорежиссёрнинг бу картинасида грузин кино мактабининг таъсирини яққол сезиш мумкин. Масалан, гаровда ютиб чиқиш учун қўлида тош билан дарёдан сузиб ўтмоқчи бўлган ашаддий гаровчи образини эслаш кифоя. Бундан ташқари А. Ҳамраев мазкур фильмда ўзининг илгарти яратган «Ёр-ёр» катинасидан нусха кўчиргандек таассурот қолдиради.

Таниқли ўзбек кино устаси Л. Файзиёв кейинги йилларда ҳинд киноси усталари билан ҳамкорликда иккита картина яратди.

«Севги афсонаси» фильми ўзбек йигити Иззат ва оддий ҳинд қизи Сание ўртасидаги муҳаббат ҳақида ҳикоя қилади...

Айтиш лозимки, фильм юксак профессионал маҳорат билан яратилган. Унда таниқли ҳинд ва совет актёрлари иштирок этишган. Аммо мазкур картина кўп жиҳатдан эътироз туғдиради. Аввало, шунга таъкидлаш лозимки, бу чинакам ҳамкорликда яратилган фильм экани асло билинмайди. Масалан, ҳамма бош ролларни ҳинд актёрлари ижро этишган. Ҳатто ўзбек йигити Иззат ролини ҳам ҳинд артисти ўйнаган! Бутун фильм мобайнида ҳинд қуйлари ва қўшиқлари янграйди. Ҳинд рақслари ижро этилади. Ярим яланғоч ҳумор кўзли қизлар ижро этган арабча усулдаги «ўзбекча» ўйин эса ўрнига тушмаган.

Гапнинг очиги, ҳамкорликда фильм яратаётганда шундоқ ҳам рекламага муҳтож бўлмаган ҳинд кино санъатини пропаганда қилишнинг ҳожати бормиди! Аксинча, фильмда ҳинд санъати билан бирга ўзбек санъати ютуқларини ҳам намойиш этишга кўпроқ эътибор бериш зарур эди. Хусусан, картинада ўзбек ашула ва рақслари ҳам ижро этилишига ҳаракат қилиш лозим эди.

Умуман, бундай фильмлар яратаётганда фақат коммерция ҳақида эмас, балки бизнинг совет санъатимиз энг аввало юксак инсоний ғояларни пропаганда қилишга ва интернационал дўстлик идеалларини ҳаққоний кўрсатишга хизмат қилиши ҳақида ҳам ўйлаб кўриш керак.

Шундай қилиб, сўнгги йилларда «Ўзбекфильм» студиясида яратилган айрим картиналар билан танишиб чиқдик. Уларда гўё ҳамма нарса бордек. Фақат ҳаётиники йўқ, образларда жозоба йўқ. Деярли барча фильмларда миллий руҳ у қадар бўртиб турмайди. Фильмларда табиат тасвиридан бўлак миллий колоритни ифодаловчи воситалар жуда оз қўлланилган. Ҳатто қаҳрамонлар характерида ҳам чинакам ўзбекона хусусиятларнинг бўртиб турмаганлиги, аксинча, халқона белгиларнинг анча юзаки ифодалангани ачинарли бир ҳолдир. Мазкур фильмларнинг музикасини яратишда ҳам халқона оҳанглардан етарли даражада фойдаланилмаган. Айрим фильмларда эса, ўзбекча воқеаларга ҳам бошдан-оёқ гарб музикаси жўр бўлиб туради. Умуман, «Ўзбекфильм»

студиясида картина яратувчи режиссёрлар доҳиймиз В. И. Лениннинг бизнинг мамлакатимизда ҳар бир халқнинг маданияти «шаклан миллий, мазмунан социалистик» бўлиши лозимлиги ҳақидаги фикрларини ёдда тутсалар яхши бўларди.

Ўзбек киносининг кейинги даврига хос энг муҳим камчиликларидан яна бири шундан иборатки, бу даврда ўткир ҳаётий проблемаларни кўтариб чиқишга етарли даражада эътибор берилмади. Ҳолбуки, бугунги кунда айнан ана шундай, ҳаёт проблемаларини томошабинга тушунарли тарзда ифодалаган фильмлар жуда-жуда зарур.

Бугунги кунда ўзбек кинематографияси олдида турган муҳим масалалардан яна бири: замондошларимизнинг тўлақонли ҳаётий образини яратиши иборатдир. Аммо бу колхоз раиси ёки партком секретари образининга эмас, балки оддий совет кишиси, ишчи ёки колхозчи образини яратишга катта эътибор бериш лозим деганидир.

Фильмлар яратиш жараёнида ёш ижодий кучлар анча кам иштирок этаётгани ҳам ташвишли бир ҳолдир. Ваҳоланки, ўзбек киносининг эртаси худди шуларга боғлиқ эканини бир дақиқа ҳам унутмаслигимиз даркор. Ёшларни тобора кўпроқ ва ҳеч бир иккиланмасдан фильм яратиш жараёнига жалб этиш лозим.

Ўсиб келаётган ёш авлод учун ўрнак бўларли замонамиз қаҳрамони образини яратиш пайти ҳам аллақачонлар етган. Шундай образ яратайликки, уни кўриб ёшлар: «Мен ана шунга ўхшашни истайман», деб унга эргашсинлар. Бу вазифани ёш кинематографчиларимиз эплагашига ҳеч шубҳамиз йўқ. Зеро, фақат изланиш билангина лавриятлар яратиш мумкин.

Бизнинг кўпчилик режиссёрларимиз ҳанузгача замонавий темага ёндашиш усулини топаолмаяптилар. Бунга асосий сабаблардан бири эса, уларнинг ўзбек кинодраматурглари ва ёзувчилари асарларидан оқилона фойдалана олмаётганларидир.

Режиссёрларимизнинг ўзлари ҳам, афсуски, кўп ҳолларда бунга бефарқ қарашади. Улар ҳамон бугунги кунда одамлар қалбини тўлқинлантираётган ўткир масалаларни илғаб ололмай, майда темалар атрофида ўралашиб қолмоқдалар.

Халқ маданияти ва тарихи асрлар оша таркиб топиши аён бир гап. Бинобарин, бугунги кунимизни яхши билишимиз учун ўтмишимиздан хабардор бўлишимиз шарт. Ўтмиш ҳақидаги билимларимиз шунчаки юзаки бўлмай, пухта ва жуда чуқур бўлмоғи даркор. Айниқса, тўлақонли, бадий жиҳатдан юксак картина яратиш учун режиссёр хоҳ замонавий ва хоҳ тарихий мавзуга мурожаат этмасин, ҳар икки ҳолда ҳам у ўтмиш ва бугунни яхлит ҳолатда тасаввур қила олиши лозим. Масалан, замонавий ўзбек оиласи ҳақида фильм яратмоқчи бўлган режиссёр, албатта, ўзбек халқи урф-одатларидан тортиб, ҳатто ўзбек тилининг ўзига хос хусусиятларига ҳам яхши ўрганган бўлиши керак. Шуларни мукамал билмасдан туриб ҳаётий картина яратишга умид қилмаса ҳам бўлаверади...

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг XVI пленуми республикамиз ҳаётида жуда муҳим воқеа бўлди. Мазкур пленум ғояларини кенг халқ оmmasига етказиш, ушбу анжуманда фош этилган салбий кўринишларга қарши курашиш, ўзбек кинематографиясининг биринчи галдаги вазифасидир. Бас шундай экан, студиянинг тематик планини тузаётганда замонавий мавзуга алоҳида эътибор бериш лозим. Бу йўлда дастлабки қадам қўйилди десак бўлади. Режиссёр Э. Эшмуҳамедов суратга олган «Алвидо, гўр ёшлигим!» бадий фильмида асар қаҳрамонининг маънавий ва ахлоқий жиҳатдан тубанлашувини кўриш мумкин. Режиссёр ҳалол раҳбар ва олижаноб оила бошлиғи ниқоби остидаги юлғич, жинояткор, порахўр ва мешчан кимсаларни аёвсиз фош этади. Албатта, фильмдаги барча образлар тўлақонли, ишонарли чиққан, барча ижодий йўналишлар ўзини тамоман оқлайди, дейиш нотўғри бўларди. Ҳатто баъзи кадрлар ғашга тегадиган даражада қуруқ, юзаки чиқиб қолгани ҳам ҳақиқат. Режиссёрнинг мазкур фильмга ўзининг олдинги картиналаридаги баъзи нарсаларни «қарзга» олгани ҳам яхши эмас. Аммо бу камчиликлардан қатъий назар, «Алвидо, гўр ёшлигим!» бадий фильми актуаллиги билан диққатга сазовордир.

Кинорежиссёрларимиз ҳозирда ноқ ўткир ҳаётий проблемаларни мана шу тарзда дадил кўтариб чиқишлари, замонавий мавзунинг ёритишнинг янги-янги имконият ва йўлларини излашлари, ахтариб топишлари даркор. Бу нарса ўзбек киносининг эртанги ривожини учун жуда-жуда муҳимдир.

Исмоил Оллоберганов

Хоразм

ОҚ ЙЎЛ, ИСКАНЖОН!

ПАЙРОВ

Ш шоир Искан ИСОМ (Искандар Исомалиев) бу йил умрининг 47-баҳорини қаршилаётир. У Дўнпешона қишлоғида туғилган. Олдин ўрта мактабни, кейин олти ойлик шофёрлик курсини тугатган. 1313-автобазада автобус ҳайдайди. Анчадан бери шеърлар машқ қилади, қалами кескир. Биз Исканжонга оқ йўл тилаймиз. Шофёрлар учун оқ йўл — «қор босган довон»нинг машаққати чексиз, албатта. Искан ИСОМ буни яхши билади. Истардикки, ана шу оқ йўлда бешикаст юриши учун машина

Субутсиз ошна —
Нағалсиз пошна,

деган ҳикмати ўта сермазмунлиги билан ажралиб туради. Шоир айтмоқчики, субутсиз ошна ҳам гўё нағалсиз пошнадай тезда емирилиб кетади.

Қуйида шофёр шоирнинг шеърларини эълон қилар эканмиз, унга ижодий камолот, энг муҳими — навқиронлик тилаб қоламиз.

Шошқин ТЕЗОБ,

Савлат мукофоти лауреати

Сўзсиз сурат

Расмларни Ш. Субҳонов чизган

БАХТ ҚУШИ

Омади йўқ Карим калнинг,
Юришмайди ҳеч иши.
Сирпанчиқ калласига
Қўна олмас бахт қуши.

ИЛТИЖО

Ишлар қисталанг чунон,
Конвертни топай қайдин?
«Қар-қар» этган қарғалар,
Ёрима салом айтинг.

ИШҚ ДАФТАРИ

Қанотингни тезроқ қоқ,
Қўшнимнинг кабутари.
Ёзилди вароқ-вароқ,
Ишқимнинг дабутари.

МЕНИНГ МАШИНАМ

(туркумдан)

Йўлдан кетмоқда эдим
Рулга бағримни босиб.
Бир гўзалга учрадим,
Париларга муносиб.

Сигнал бердим кетма-кет,
Гўё эшилиб кетди.
Сўнгра бир ўқрайганди,
Баллон тешилиб кетди.

МУНДАРИЖА

ИККИ АНЖУМАН ОРАЛИФИДА

Одил ЕҚУБОВ. Умидимиз катта	2
Абдулла ОРИПОВ. Виждоний бурч	3
Иброҳим ҒАФУРОВ. Узинг бўл булбул!	58

НАСР

Уктам УСМОНОВ. Қисмат. Қиссанинг давоми	6
Орзиқул ЭРҒАШЕВ. Уғил. Ҳикоя	46

НАЗМ

Жамол КАМОЛ	4
Ҳалима ҚОРАБОЕВА	44
Икром ОТАМУРОДОВ	61

ҚАЛДИРҒОЧ

Баҳром РҶЗИМАТОВ. Шеърлар	67
-------------------------------------	----

«ХАМСА»НИНГ 500 ЙИЛЛИГИ

Алишер НАВОИЙ. Икки мактуб. «Лайли ва Мажнун»дан	54
--	----

ГУЛЧАМБАР

МИРТЕМИР. Сочмалар	51
------------------------------	----

УСТОЗЛАРИМИЗ

Илҳом ҲАСАНОВ. Бевовта юрак	63
---------------------------------------	----

ПУБЛИЦИСТИКА

Жалғас ЙУЛДОШЕВ. Қўнғиротнинг шўрини ким ювади?.. . . .	68
---	----

КЎПЧИЛИККА ҲАВОЛА

Шухрат ЖАББОРОВ. Пахтакор номига ҳурмат шуми?	71
---	----

НАФОСАТ ЧАМАНИ

Музаффар ЗОҲИДОВ. Изланиш ва кашфиётлар даври	74
---	----

ЁШЛИКНИНГ АҚЛ ТИШИ

Исмоил ОЛЛОБЕРГАНОВ. Оқ йўл, Исканжон!	78
--	----

Расмни **Х. ЛУТФУЛЛАЕВ** чизган

МУҚОВАДА

Биринчи ва тўртинчи саҳифаларни **рассом Ҳ. СОЛИҲОВ** ишлаган.

Иккинчи саҳифа: **ОИБЕК** портрети. **Рассом Ю. ГАБЗАЛИЛОВ** чизган сурат.

Учинчи саҳифа: **Саида Зуннунова** ва **Саид Аҳмад**. 70-йиллар. **Б. МИЗРОХИН** фотоси.

АВТОРЛАРИМИЗ

Баҳром РУЗИМАТОВ. Хоразм областининг Ижтимоият қишлоғида 1961 йили туғилган. ТошДУнинг журналистика факультетини тугатган. Шеърлари республика матбуотида эълон қилинган. Шовот район «Совет пахтакори» газетасида ишлайди.

Шухрат ЖАББОРОВ. 1952 йили Жиззах райониди туғилган. Низоий номидаги Тошкент Давлат педагогика институтини битирган. «Қишлоқ ҳақиқати» газетасида ишлайди. СССР Журналистлар союзининг аъзоси.

Икром ОТАМУРОДОВ. 1951 йили Қашқадарё областида туғилган. Тошкент Давлат университетини тамомлаган (1974 й.). «Вақт ранглари», «Жануб кушлари», «Тўрғайли манзиллар» шеърӣ тўпламларининг муаллифи. СССР Ёзувчилар союзининг аъзоси. «Шарқ юлдузи» журнали редакциясида ишлайди.

Илҳом ҲАСАНОВ. Бухоро областида 1958 йили туғилган. Алишер Навоӣ номидаги Самарқанд Давлат университетини битирган. Танқидий мақолалари вақтли матбуотда

эълон қилинган. Самарқанд шаҳрида яшайди.

Жамол КАМОЛ. 1938 йили Бухоро областининг Шофиркон райониди туғилган. Серго Оржоникидзе номидаги Бухоро Давлат педагогика институтини тамомлаган. Унга яқин шеърӣ тўпламлари чоп этилган. А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт институтиди ишлайди. СССР Ёзувчилар союзининг аъзоси. Тошкент шаҳрида яшайди.

Жалғас ЙУЛДОШЕВ. Урта Осиё Давлат университетининг (ҳозирги ТошДУ) геология факультетини битирган. Публицистик мақолалари матбуотда эълон қилинган. Қорақалпоғистон АССР «Нефтегазразведка экспедицияси»нинг бош геолоғи.

Ҳалима ҚОРАБОЕВА. Хўжаобод райониди туғилган. Андижон Давлат педагогика институтини тамомлагач, «Янги ҳаёт» район газетасида хизмат қилган. Бир нечта шеърӣ китобларининг муаллифи. Андижон область Ленин комсомоли мукофотининг лауреати. Андижонда яшайди.

«Ёшлик» («Молодость»),
ежемесячный
литературно-художественный,
общественно-политический журнал

На узбекском языке

Орган ЦК ЛКСМ Узбекистана и
Союза писателей Узбекской ССР

Расмюм Ҳ. СОЛИҲОВ
Техник редактор: В. УРУСОВА
Корректор: М. НАБИЕВА

Адресимиз: 700000, Тошкент—П,
Ленин кўчаси, 41
Телефонлар:
Бош редактор — 32-26-01
Бош редактор ўринбосари — 32-26-06
Масъул секретарь — 32-56-27
Поэзия бўлими — 32-56-41

Редакция ҳажми 12 босма листдан ортӣ роман ва 8 босма листдан зиёд қиссалар кўлёмасини қабул қилмайди. Бир босма листгача бўлган асарлар авторларига қайтарилмайди. Редакция ўз тавсиясига кўра амалга оширилган таржима асарлар кўлёмаларинигина қабул қилади.

Журналдан кўчириб босилганда «Ёшлик»дан олинди, деб изоҳланиши шарт.

АВТОРЛАРИМИЗ

Теримда

Расми Рауф АҲМЕДОВ чизган

Босмаҳонага 29.08.1985 й. да туширилди. Босишга 25.09.1985 й. да рухсат берилди. Р-14043. Қоғоз формати 84×108¹/₁₆. Қоғоз ҳажми 5,25 лист. Шартли босма листи 8,82. Нашриёт ҳисоб листи 12,6. Тиражи 196883 нусха. Буюртма № 1685. Баҳоси 50 тийин.
Узбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Ёш гвардия» нашриёти.
Узбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмаҳонаси.
Тошкент, 700029, Ленин кўчаси, 41.

© «Ёшлик», № 10 1985.
«Ёш гвардия» нашриёти